

I Inleiding

'UITZICHT'

1 Samen werken voor morgen

Het CDA heeft zich in de voorbije regeerperiode metterdaad ingezet om de klemgereden samenleving in het goede spoor te brengen. Dat was heel wat moeilijker dan in ons land werd voorzien. Daar kwamen (en komen) ook soms diep-ingrijpende maatregelen aan te pas. Maar het is mede aan dat gevoerde beleid te danken dat het deze vier jaar lukte om nieuw uitzicht te scheppen: de stijging van de werkloosheid kwam tot staan, de overheidsuitgaven worden beter beheerst. Bemoedigend is vooral dat in de maatschappij de bereidheid toenam om eigen verantwoordelijkheid te dragen. Wij staan voor dat beleid. Daarmee werd de basis gelegd voor een gemeenschappelijke krachtsinspanning van overheid en samenleving. Zo'n basis is nodig willen we de problemen-van-morgen de baas worden.

Vol overtuiging roept dit verkiezingsprogram dan ook op te blijven ijveren voor een maatschappij waarin we met elkaar, vóór elkaar opkomen. Een maatschappij die, overeenkomstig de door het CDA voor zijn beleid gekozen uitgangspunten, de volgende kenmerken heeft:

- een streven naar gerechtigheid, welke burgers en hun samenlevingsverbanden beschermt. Zowel ten opzichte van elkaar als ten opzichte van de overheid. Daardoor wordt voorkomen dat deelbelangen gaan overheersen;
- solidariteit, welke groeps- en klassegrenzen overschrijdt, de zwakken in de samenleving beschermt en op internationaal gebied ontwikkelings-samenwerking bevordert;
- spreiding van verantwoordelijkheid, met als doel mensen en organisaties een eigen taak te laten en zo hun recht op zeggenschap tot gelding te brengen;
- het besef dat mensen de hun toevertrouwde schepping als rentmeester hebben te beheren en misbruik ten eigen bate dus niemand is toegestaan.

Langs deze lijnen kan een samenleving groeien waarin het rechtvaardiger toegaat, die meer zekerheid biedt en ook bij tegenwind overeind blijft. De overheid zet zich daar in als 'Schild voor de zwakke'. Met deze uitgangspunten wil het CDA, overeenkomstig de grondslag, bij zijn politiek handelen antwoorden op de oproep van het Evangelie. Gods gebod eist immers dat mensen elkaars naasten zullen zijn. Zij hebben er dan ook voor te zorgen dat de wereld leefbaar blijft voor alle mensen. Daarom weigert het CDA zijn politiek op het menselijk egoïsme te baseren. Evenmin beschouwen wij de maatschappij als een samenleving, waarvan de Staat alle touwtjes in handen houdt. De overheid is niet (en kan ook niet zijn) een almachtig orakel dat de oplossing aanreikt voor elk probleem waar iemand zelf geen gat meer ziet. De gevolgen van een overheidsmaatregel vindt de samenleving trouwens altijd weer op eigen bordje terug. Juist door het prijskaartje te veronachtzamen dat aan elke algemeen-begeerde overheidsvoorziening hangt, is ons land in zo'n diepe crisis geraakt. Het CDA wil meer ruimte scheppen voor eigen verantwoordelijkheid van personen en groepen. Sinds de Tweede Wereldoorlog is met steun van christen-democraten een 'Verzorgingsstaat' opgebouwd, waardoor veel goede dingen tot stand kwamen. Ook dat laatste mag, bij alle kritiek, niet worden vergeten. Maar die verzorgingsstaat is geleidelijk uit

zijn krachten gegroeid. Te makkelijk werd gedacht en gedaan of ongeveer alles wel te beteugelen en te betalen viel, zodra het maar tot staatszorg werd verklaard. Zo kreeg de staat ook veel problemen toegeschoven, welke eigenlijk als voorwerp van maatschappelijke zorg behoorden te zijn herkend. In plaats van een verzorgingsstaat heeft het CDA bij zijn beleid een verzorgingsmaatschappij voor ogen. Mensen moeten de kans hebben vanuit eigen visie en inspiratie de ontwikkeling van de samenwerking kleur en vaart te geven. Zodoende zal de maatschappij ook duidelijker met de consequenties van gevraagde voorzieningen worden geconfronteerd. Wetgeving en overheidsbeleid moeten op het versterken van die verzorgingsmaatschappij zijn gericht, maar om tot leven te komen heeft zij meer dan wetten en voorschriften nodig. De mensen zelf zullen er zich voor moeten inzetten. Dit verkiezingsprogramma bedoelt een Appèl te zijn om aan de groei van zo'n verzorgingsmaatschappij creatief mee te werken. Het CDA is ervan overtuigd dat het in de samenleving weerklank zal vinden. Temeer omdat een beroep op eigen verantwoordelijkheidsbesef niet alleen (of in de eerste plaats) van de politiek hoeft te komen. Het CDA vraagt alleen dit besef ook politiek te vertalen.

2 CDA

In het begin van de jaren tachtig werd duidelijk dat de economische groei, jarenlang onstuimig doorgezet, grenzen kent. Daarmee kwam ook onze welvaart in de knel. Niet alleen in Nederland, maar in de meeste landen moesten bedrijven inkrimpen en gingen fabriekspoorten dicht. Mensen kwamen op straat te staan en het besteedbaar inkomen van velen liep terug. Deze negatieve ontwikkeling had voor het regeerbeleid ingrijpende gevolgen. Het verlopend getij eiste dat de bakens werden verzet. Een moeilijke opdracht, waarvoor het CDA zijn verantwoordelijkheid niet heeft laten liggen. In de afgelopen regeerperiode werden al vele hoge golven doorstaan, maar rustig vaarwater is ook de komende jaren nog niet te verwachten.

Van de belangrijke vraagstukken die zich voordoen staat de hoge werkloosheid nog steeds voorop. Deze is gedaald, maar nog altijd onduidelijk hoog. In het bijzonder voor jonge vrouwen en jonge mannen betekent werkloosheid dat hun toekomstverwachting ontvalt. Het CDA blijft ervoor ijveren dat ieder die zich een plaats op de arbeidsmarkt wenst, daartoe ook de gelegenheid moet kunnen krijgen. Dat zal zeker de zwaarste taak zijn waar we in de komende zittingsperiode voor worden geplaatst. Het gaat om een probleem dat zowel omvangrijk als hardnekkig is. Om het fundamenteel te kunnen aanpakken moet worden uitgegaan van de stelling dat een doelbewust economisch herstelbeleid het best denkbare banenplan vormt. Bij het verdelen van de nu beschikbare beroepsarbeid zijn de organisaties van werkgevers en werknemers onmisbaar. De overheid zal de belemmeringen voor arbeidsduurverkorting moeten wegnemen en als werkgeefster zelf het goede voorbeeld dienen te geven.

Met het oog op de toekomst is het van belang dat ook jongeren aan hun trekken komen. Zij zijn het immers die de toekomst moeten dragen. Er moet voor hen, voor meisjes en jongens, dus ruimte zijn om met eigen denkbeelden en daden positie te kiezen. Om verantwoordelijkheid te dragen en om maatschappelijk betrokken te zijn.

Daarvoor zijn kansen nodig en is vertrouwen noodzakelijk. Het CDA wil hun die geven. Want de wereld van vandaag is een erfenis van onze ouders en we lenen die van onze kinderen. En dat verplicht. Het CDA kiest daarbij in het bijzonder voor jongeren die in achterstandssituaties verkeren, zoals tweede generatie minderheden, langdurig werklozen, werkloze jongeren, randgroepjongeren.

Vooraf van mensen die het van hun recht op uitkering moesten hebben, zijn de laatste jaren inkomensoffers gevraagd. De komende periode zullen zij er op moeten kunnen rekenen dat hun koopkracht wordt beschermd. Onze kinderen, die de gevolgen krijgen te dragen van hetgeen nu wordt opgebouwd, hebben recht op een stelsel van sociale zekerheid dat rechtvaardig, consistent en betaalbaar is. Wij gaan er in dit programma vanuit dat de volgende vier jaar Nederland kan rekenen op een economische groei van tenminste 2 procent per jaar. In dit programma worden maatregelen aangegeven die tot een nog iets hogere groei kunnen leiden. Als voorts de algemene prijsstijging beperkt blijft zullen de minimum- en modaalinkomens beter in koopkracht kunnen worden gehandhaafd.

Goed rentmeesterschap betekent dat ook het beheer van de toevertrouwde 'openbare middelen' op verantwoorde wijze verloopt. Daarvan kan moeilijk worden gesproken wanneer een generatie zich zoveel 'welvaart' veroorlooft, dat deze slechts door middel van torenhoge rente- en aflossingsschulden valt te bekostigen. Daar worden dan komende generaties mee belast. Het terugdringen van het financieringsstekort zal daarom moeten worden voortgezet.

Bij een hoog ontwikkelde samenleving past een goed onderwijsstelsel. Een stelsel dat is afgestemd op de nieuwe vormen van arbeid en techniek, zoals die nu duidelijk in zicht komen en op de verscheidenheid aan maatschappelijke en culturele eisen welke de nieuwe generatie zal stellen. Die eisen betreffen vooral de jeugd. Maar in toenemende mate ook ouderen die hun kwaliteiten verder of op andere wijze willen ontplooien. De maatschappelijke ontwikkelingen zullen daartoe mede dwingen. Een eigentijds onderwijsstelsel is eveneens nodig om zowel jongens als meisjes op een zelfstandige maatschappelijke taakvervulling, waaronder beroepsuitoefening voor te bereiden. Dit heeft niet alleen tot gevolg, dat de ontplooiingsmogelijkheden voor de vrouw in de beroepsarbeid toenemen, maar ook dat vrouw en man beiden de verantwoordelijkheid voor de gezinstaken en voor hun kinderen beter kunnen dragen. Samenwerken zal tot een meer verantwoorde samenleving, tot een meer zinvol bestaan voor alle groepen leiden. Het CDA volgt hierbij een lijn die op gelijke rechten en gelijke zeggenschap voor mannen en vrouwen is gericht. Zolang enigerlei groep of individu niet verzekerd is van fundamentele gelijkwaardigheid zal het CDA onafgebroken ijveren voor het bereiken daarvan. Gelet op de achterstandssituatie waarin vrouwen op tal van beleidsterreinen verkeren betekent dit extra aandacht voor hun positie. Wettelijke en maatschappelijke barrières die een gelijkwaardige ontplooiing van mannen en vrouwen belemmeren om gezamenlijk verantwoordelijkheid te kunnen dragen voor gezin en maatschappij moeten worden weggenomen. Door een concreet beleid moet de fundamentele gelijkwaardigheid van vrouw en man - ook in de praktijk - tot uiting komen.

Vanuit eenzelfde benadering wil het CDA de fundamentele gelijkwaardigheid van etnische groepen in onze samenleving bewerkstelligen. Zij dienen zich - als zij dat wensen op basis van hun eigen godsdienstige principes - te kunnen ontwikkelen tot gewaardeerde en medeverantwoordelijke deelgenoten op allerlei maatschappelijke gebieden. Een gelijkwaardige rechtspositie en reële startkansen zijn daartoe voorwaarden, die behalve door de politiek ook door burgers in hun maatschappelijke organisaties moeten worden bevorderd.

Om in de samenleving het vermogen om zelfstandig problemen op te lossen te versterken, zal de overheid de eigen taak van maatschappelijke verbanden moeten erkennen. Deze zijn op eigen terrein dikwijls het beste voor een verantwoord bestuur en beheer toegerust.

Door daar met een actief beleid op in te spelen wordt ook de voortgaande democratisering van de maatschappij gediend. Deze zal met name tot uiting komen in de wijze waarop de eigen bevoegdheden en zeggenschapsverhoudingen gestalte krijgen. Dat geldt voor bedrijven, onderwijsinstellingen, woningbouwcorporaties

en culturele instellingen. Ook echter voor nieuwe verbanden - op kleinere schaal - op het gebied van gezondheidszorg en milieubeheer. Bij spreiding van verantwoordelijkheden over samenlevingsorganisaties zal inzicht moeten blijven dat deze werkelijk zeggenschap van mensen versterkt. Die organisaties behoren dan ook duidelijk in hun achterban te zijn verankerd. Van daaruit moeten menselijke inspiratie en idealen kunnen doorstromen.

Het versterken van een ten opzichte van de overheid zelfstandige samenleving vraagt ook een andere regelgeving. Deze kan worden verminderd, verbeterd of van karakter veranderen. Er moet voor worden gezorgd dat andere samenlevingsorganisaties de plaats kunnen innemen welke een terugtrekkende overheid vrijmaakt. Gelijkertijd dient te worden voorkomen dat bij deze ombuiging-van-bevoegdheden weer andere vormen van 'overheersing' vrij spel zouden kunnen krijgen.

De overheid heeft dus de rechten van maatschappelijke verbanden zowel te garanderen als duidelijk te begrenzen. Deze ontwikkeling kan er ook toe leiden dat de overheid sommige van haar taken overdraagt (dan wel uitbesteedt) aan organen of aan ondernemingen. Waar dit mogelijk is, moet het worden bevorderd.

Binnen de sfeer van de overheid wordt eveneens naar decentralisatie gestreefd: wat even goed op een lager niveau kan gebeuren, moet niet op een hoger niveau plaatsvinden. Maar spreiding van bestuurstaken zal meestal ook met spreiding van financiële capaciteit gepaard moeten gaan. Bij dit alles behoudt de rijksoverheid haar wezenlijke opdracht: schild te zijn voor de zwakken, de veiligheid van burgers te beschermen en overtreding en ontduiking van wetten tegen te gaan.

Die opdracht houdt ook de verplichting in om voor minimumbestaansvoorwaarden te zorgen.

Zowel ten aanzien van het inkomen, als wat betreft onderwijs, gezondheidszorg, huisvesting e.d. Door haar taakstelling op die wezenlijke punten aan te scherpen zal de overheid haar gezag in de samenleving versterken.

Taak en mogelijkheden van de overheid binnen de Nederlandse staat worden sterk beïnvloed door de betekenis welke ons land voor de internationale gemeenschap heeft. Nederland is een zeer open samenleving. Dat betekent dat wij sterk de invloed ondergaan van hetgeen andere landen doen of laten. Daarom schiet een puur nationaal beleid dat niet verder kijkt dan grenzen lang zijn, op verschillende terreinen te kort. Het CDA staat op grond van zijn politieke beginselen positief tegenover internationale samenwerking zoals in de Europese Gemeenschap.

Nederland kan zijn economische en sociale problemen niet meer buiten de EG oplossen. Hetzelfde geldt voor landbouwvraagstukken en eigenlijk voor elke kwestie die met onze internationale rol te maken heeft. Ook het Nederlandse beleid op het gebied van de media, onderwijs, verkeer en vervoer heeft een Europese dimensie. De milieuvervuiling in Nederland is zelfs alleen doeltreffend aan te pakken als we met de Europese landen afspraken maken over het zuiver houden van onze rivieren in het algemeen, de bescherming van de levensomstandigheden van mens, dier en plant. Die wederzijdse lotsverbondenheid van landen moet nuchter worden erkend. Ze kan ons met temeer overtuiging aan de EG doen deelnemen. Het CDA wil de banden met EG-landen dan ook krachtig aanhalen. Daarmee wordt tevens de eendracht tussen Europese landen versterkt en een eensgezind Europa kan daadwerkelijk bijdragen aan vrede en veiligheid in de wereld. Niet alleen door voor het beheersen en verminderen van wapenings op te komen, maar ook door, waar ook ter wereld, de mensenrechten te verdedigen. Door zijn lidmaatschap van de NAVO kan Nederland een doeltreffende veiligheidspolitiek voeren. Binnen dit bondgenootschap zal ons land voor een eigen creatieve inbreng hebben te zorgen. Zowel gericht op het voorkomen van oorlogen, als op het verminderen van de spanning tussen Oost en West. Het CDA nam reeds enige malen initiatieven tot onderhandelingen en wapenbeheersing. In

die richting moeten we verder gaan. De daarmee bereikte resultaten zijn lang niet altijd bevredigend, maar zeker op dit gebied blijft geïsoleerd nationaal beleid in ieder geval onvruchtbaar. Nederlands internationale taak raakt voorts onze houding tegenover landen die op onze steun aanspraak kunnen maken. Vanouds is het CDA voorvechter van een flinke ontwikkelingsinspanning. Wij willen maatregelen bevorderen die het vestigen van een rechtvaardiger internationale economische rechtsorde als doel hebben. Daarin moeten de arme landen tot hun recht komen. Op dat spoor gaan wij verder.

In dit program wordt de positie van de Nederlandse overheid belangrijk geacht, doch zijn tevens haar grenzen aangeduid. In ons land heeft de overheid haar eigen taak, temidden van andere samenlevingsorganen die eveneens recht op hun eigen verantwoordelijkheid bezitten. Het deelgenoot zijn van een internationale statengemeenschap biedt kansen, maar legt de Nederlandse overheid ook beperkingen op. Een open samenleving als de Nederlandse ondergaat, ook ongewild, sterk de invloed van internationale politieke processen.

Deze wetenschap voorkomt overdreven pretenties ten aanzien van wat overheid en politiek klaar kunnen maken. Dit vooropstellend komt het CDA met kracht en overtuiging op voor wat het voor de komende periode als wezenlijke overheidstaken ziet:

- het bevorderen van de werkgelegenheid, vooral door het beleid op versterking van de economische structuur te richten;
- het beschermen van de noodzakelijke basisvoorzieningen (van materiële en immateriële aard) op het gebied van wonen, gezondheidszorg, onderwijs en inkomen. Dit geldt in het bijzonder ten aanzien van de 'echte minima';
- verschuiving van taken van overheid naar maatschappij, van centraal beleid naar uitvoering: privatisering van overheidstaken naar ideële organisaties en commerciële ondernemingen en afslanking van de overheidsbureaucratie ten bate van uitvoerende taken;
- beheersing van de overheidsuitgaven en terugdringing van het financieringstekort;
- verantwoordelijkheid voor de levensomstandigheden in de Derde Wereld, mede als uitdrukking van ons streven naar een rechtvaardiger internationale orde;
- zorg voor natuur en milieu. Niet alleen wordt het bestaande beschermd, maar door effectief overheidsbeleid zal ook het herstel van het beschadigde worden bevorderd;
- het handhaven van de democratische rechtsorde naar buiten en naar binnen toe. Extra aandacht krijgt de juridische vormgeving en rechtsbescherming van maatschappelijke verbanden. De rechtsstaat verdient meer waardering. Het parlement moet zijn positie versterken door zich, als controlerend en medewetgevend orgaan op hoofdzaken van het beleid te concentreren.

De beleidsvoorstellen in dit program zijn gericht op een innerlijk versterkte maatschappelijke orde. Een orde door een werkzaam aandeel van mensen gedragen waarbij de daadkracht van eigen levensovertuiging niet wordt verdrongen, maar uitgedaagd. Zo wordt door samen werken voor morgen uitzicht geschapen.

II Ontwikkelingssamenwerking, buitenlands beleid en defensie

PLAATS EN TAAK VAN NEDERLAND IN DE WERELD

3 Plaatsbepaling

Het CDA streeft naar een wereldrechtsorde die gerechtigheid als kenmerk heeft. Onze doelstellingen zijn: betere verdeling van de welvaart in de wereld, naleving

van de rechten van de mens, een verenigd Europa en vrede in de wereld met zo min mogelijk wapens. Op deze gebieden valt niet op snelle resultaten te rekenen. Het gaat langzaam en het gaat in de wereld vaak verkeerd. Met kracht en voortvarendheid blijft het CDA echter aan deze idealen werken.

Er voltrekken zich in de internationale verhoudingen grote veranderingen. Zo groot zelfs, dat ze niet meer in het heldere maar te schematische stelsel van twee assen (Oost-West, Noord-Zuid), waarmee wij de laatste decennia de werkelijkheid hebben benaderd, zijn te vangen. Er treedt verschuiving op in economisch potentieel van de Atlantische naar de Stille Oceaan. De Verenigde Staten en West-Europa kunnen elkaar voor hun veiligheid niet missen, maar op handelsgebied hebben Europeanen en Amerikanen stevige aanvaringen.

Sommige ontwikkelingslanden hebben geweldige vooruitgang geboekt, terwijl de situatie in andere dramatisch slechter werd. Tengevolge van het economisch handelen van Noord en Zuid is een ernstige schuldenproblematiek ontstaan. Deze heeft zowel voor het internationale geldstelsel als voor de interne situatie van de ontwikkelingslanden grote gevolgen. Wij wijzen de ideologie en de expansiedrift van de Sovjet-Unie af, maar realiseren ons terdege dat zonder Moskou wapenbeheersing en wapenvermindering niet tot stand komen.

4 Ontwikkelingssamenwerking en internationale economische samenwerking

Armoede en honger in de Derde Wereld dienen mede door ontwikkelings-samenwerking te worden bestreden. Tussen de ontwikkelingslanden zijn de verschillen aanzienlijk gegroeid. Sommige maakten een snelle ontwikkeling door. Deze landen zijn erbij gebaat, dat onze markten voor ontwikkelingslanden open staan en dat redelijke prijzen voor grondstoffen tot stand komen. Een tweede categorie landen, de trage groeiers, heeft daarnaast ook directe hulp nodig. Een derde groep, de allerarmste landen, moet het vooral van die directe hulp hebben. Een punt van zorg is, dat binnen de ontwikkelingslanden de verschillen in welvaart tussen de bevolkingsgroepen toenemen. Naast deze onderlinge verschillen ondergaan deze landen steeds meer ontwikkelingen die nauw met de rest van de wereld samenhangen. Deze betreffen niet louter de economie, maar raken bovenal de wederzijdse afhankelijkheid op sociaal, cultureel en politiek terrein. Ontwikkelingssamenwerking moet in eerste instantie op de lange termijn zijn gericht. Daarbij heeft plattelandsontwikkeling voorrang. De overheid draagt niet als enige verantwoordelijkheid voor ontwikkelingssamenwerking, want deze is vooral een zaak van samenleving-tot-samenleving. Daarom komen de rol en de betekenis van particuliere instellingen, medefinancieringsorganisaties en bedrijfsleven terecht meer en meer op de voorgrond. Deze gespreide verantwoordelijkheid is van grote betekenis om aan de zeer uiteenlopende behoeften van de ontwikkelingslanden tegemoet te komen.

5 Mensenrechten

De christen-democratische visie op de mens dwingt tot een actief beleid van elke overheid ten aanzien van democratie en mensenrechten. Deze staan in de wereld steeds onder zware druk. Het mensenrechtenbeleid moet hecht met het totale Nederlandse buitenlandse beleid worden vervlochten. Ook op dit terrein geldt dat vasthoudendheid en concrete stappen nodig zijn om te overtuigen. Daarom blijft het CDA ijveren voor een stelsel van internationale controle op het toepassen van de rechten van de mens. Bescherming van mensenrechten is bij uitstek een taak van de Verenigde Naties, die op dit punt helaas nog niet effectief functioneert. Daarom valt een grote verantwoordelijkheid toe aan de samenwerkende Europese landen.

6 Europa

Groeiende Europese eenwording draagt bij tot internationale rechtsorde. Problemen als werkloosheid of milieuverontreiniging vragen een bovennationale aanpak. Europese eenheid draagt ook bij aan stabiele en rechtvaardige verhoudingen in de wereld. Het CDA is krachtig voorstander van een Europese eenheid, die op een economische en politieke unie uitloopt. De thans in dit opzicht bestaande stagnatie moet de komende jaren definitief worden doorbroken. Daarbij ware in te haken op de weer opgebloeide Frans-Duitse samenwerking, vanouds de kern van het Europese eenwordingsproces. Dit proces moet zich meer dan nu tot andere beleidsterreinen dan het economische alleen verbreden. Europa's rol en invloed in de wereld en daarmee de mogelijkheid om verantwoordelijkheid te nemen staan op het spel. Door echt een gezamenlijk beleid te voeren, bureaucratie te slechten, op research- en technologisch gebied samen te werken, wordt het mogelijk weer met de Verenigde Staten en Japan te wedijveren. Gezamenlijk kunnen de lidstaten van de EG een belangrijke bijdrage leveren aan het oplossen van de problemen in Zuidelijk Afrika, het Midden-Oosten en Latijns-Amerika. Beter besluitvorming en versterking van het democratische karakter van de EG zijn noodzakelijk. De Europese burger zal daardoor beter van de noodzaak van Europese eenwording worden overtuigd. Daartoe is ook nodig dat de EG de leiding neemt bij het beleid dat is gericht op herstel van bedrijvigheid en banen, op herverdeling van arbeid en op verdergaande onderlinge afstemming van het sociale en milieubeleid.

7 Vrede en veiligheid

Het vredes- en veiligheidsbeleid vormt een onmisbaar instrument om internationale gerechtigheid te bevorderen. Zolang de Verenigde Naties onvoldoende als gezaghebbend internationaal orgaan functioneert, is het onvermijdelijk onze zorg voor de veiligheid in bondgenootschappelijk verband vorm te geven. Daarom is Nederland lid van de Noord-Atlantische Verdrags Organisatie (NAVO), welke oorlogsvoorkoming tot doel heeft. Dit vergt een geloofwaardige strategie. In het nucleaire tijdperk betekent dit, dat die strategie gebaseerd moet zijn op het aanvaarden van evenwicht aan wederzijdse afschrikking. Daar mag het niet bil blijven. De thans bestaande stabiliteit in Oost-West-verhouding moet worden versterkt. In het algemeen kan deze relatie worden verbeterd door het intensiveren van kerkelijke, culturele, wetenschappelijke, economische en persoonlijke contacten. Tevens moet bij voortdurend naar wapenbeheersing en ontwapening worden gestreefd. Meerzijdig en verifieerbaar. Beheersing van onderzoek en ontwikkeling hoort daar natuurlijk bij. Nederland draagt ertoe bij dat, evenals voorheen het geval was, eenzijdige door de NAVO te nemen stappen mogelijk zijn. Het gaat om afschrikking met een zo laag mogelijk niveau van bewapening. Bij de discussie over vrede en veiligheid is binnen het CDA de inbreng vanuit het atoompacifisme legitiem en gerespecteerd.

Binnen het Bondgenootschap moeten de Europese landen zich beter aaneensluiten en zich richten op verbetering van de kwaliteit van de Atlantische samenwerking. Bovendien neemt West-Europa op die manier meer verantwoordelijkheid voor eigen veiligheid.

8 Artikelen

1.1 In de komende kabinetsperiode blijft de Nederlandse ontwikkelingsinspanning gehandhaafd op minimaal 1,5% van het netto nationaal inkomen. Elk jaar wordt cumulatief f100 miljoen aan kapitaalmarkt middelen omgezet in begrotingsmiddelen. Gestreefd wordt naar indamming van oneigenlijke toerekeningen.

1.2 De Nederlandse hulpverlening wordt geleid via drie kanalen:

- a. bilateraal, van overheid tot overheid;
- b. multilateraal, via internationale organisaties en financieringsinstellingen;
- c. via particuliere organisaties, waaronder missie en zending.

Coördinatie tussen de kanalen wordt bevorderd. De kanalen worden getoetst op de mate waarin zij effectief bijdragen aan het ontwikkelen en stimuleren van een sociale infrastructuur, aan rechtvaardiger verdeling van investeringen, werkgelegenheid en inkomen en dus ontplooiingskansen voor met name de armste bevolkingsgroepen, aan het behoud van de cultuur alsmede aan directe bestrijding van honger en rampen. Het relevante Nederlandse arbeidspotentieel, met inbegrip van het bedrijfsleven, w.o. de vakbeweging, wordt ingeschakeld onder waarborging van de prioriteit van de belangen der bevolking in ontwikkelingslanden.

1.3 Bij het voortzetten of aangaan van een relatie met de overheid van een ontwikkelingsland worden als criteria gehanteerd:

- a. naleving van de fundamentele mensenrechten;
- b. de mate van armoede;
- c. een rechtvaardig intern sociaal-economisch beleid;
- d. bewapeningsuitgaven die niet hoger zijn dan redelijkerwijs voor de interne en externe veiligheidsbehoeften nodig is.

Bij schending van een van deze criteria kan een relatie met de overheid van een ontwikkelingsland worden opgeschort. Dit laat hulp via particuliere organisaties, indien deze de bevolking bereikt, onverlet.

1.4 Nederland streeft naar zo spoedig mogelijke internationalisatie van de ontwikkelingsrelatie met Suriname. Deze relatie kan worden geactiveerd wanneer er voldoende perspectief bestaat op herstel van de democratie en naleving van de mensenrechten. Intussen kan via particuliere organisaties hulp worden verleend, indien deze de -bevolking bereikt.

1.5 Bij de bilaterale hulpverlening streeft Nederland naar effectieve coördinatie en samenwerking met andere donorlanden en -instellingen. De consultatieve groepen van de Wereldbank vormen daarvoor een goed kader.

1.6 In eerste instantie streeft Nederland op basis van de doelstellingen van zijn ontwikkelingsbeleid naar coördinatie en samenwerking in EG-verband. De kwaliteit van de EG-hulpverlening wordt vergroot door een zo groot mogelijke overeenstemming tussen de lidstaten over EG-standpunten in de beleidsdialoog met de ontwikkelingspartners van het Lome-verdrag en zoveel mogelijk samenwerking met de Europese Commissie in programma's en projecten. Nederland bepleit de uitbreiding van onderdelen van het Lome-verdrag zoals STABEX (Export Opbrengst Stabilisatie) tot niet ACS-landen.

1.7 Nederland bevordert actief de kwaliteitsverbetering van de multilaterale hulp met name de VN-hulp. Deze moet effectiever van opzet en uitvoering worden.

1.8 In internationaal verband streeft Nederland ernaar de hulp minder te binden aan besteding in het gevende land voor zover hierdoor de bestedingen in ontwikkelingslanden worden bevorderd.

Nederland bevordert versterking van de sociaal-economische betrekkingen tussen de ontwikkelingslanden.

1.9 Het aandeel van de particuliere organisaties via het medefinancieringsprogramma wordt vergroot. Eigen financiële inbreng van die organisaties is belangrijk voor de bewustwording van de ontwikkelingsproblematiek in de Nederlandse samenleving. Deze organisaties worden steeds meer bij de uitvoering van de bilaterale hulpverlening betrokken.

1.10 Nederland zet zich in voor een rechtvaardige en efficiënte internationale arbeidsverdeling en neemt hiertoe initiatieven. Ontwikkelingslanden moeten een zo

groot mogelijke toegang hebben tot de markten der ontwikkelde landen, het systeem van algemene tariefpreferenties verdient uitbreiding en het overal opkomende protectionisme wordt bestreden. Nederland bevordert dat het EG-beleid rekening houdt met de belangen van de ontwikkelingslanden.

1.11 Nederland bevordert dat ontwikkelingslanden betere kansen krijgen voor het zelfstandig verwerken van hun eigen grondstoffen.

1.12 Ten aanzien van het schuldenvraagstuk streeft Nederland naar een zodanige opstelling van het IMF dat, per land toegesneden! betaalbare en sociaal aanvaardbare oplossingen mogelijk zijn.

1.13 Nederland streeft naar een optimale overdracht aan ontwikkelingslanden van middelen in de vorm van financiële hulp, investeringskredieten, technologie, kennis en organisatorisch vermogen. De hulp dient voor een structurele versterking van de sociaal-economische infrastructuur van de ontwikkelingslanden. Deze richt zich met name op de plattelandontwikkeling en op de kleinschalige industriële ontwikkeling. De particuliere sector wordt daarbij ingeschakeld. De behoeften van de ontwikkelingslanden en daarbinnen van de armste groepen, staan voorop. Er dient een effectieve controle te zijn op de bestede middelen. De brede maatschappelijke verantwoordelijkheid van het bedrijfsleven zal vorm moeten krijgen in internationaal aanvaarde gedragsregels.

1.14 De vraagstukken van honger en armoede zijn vooral verbonden met het platteland. Nederland ijvert, in samenwerking met de Europese Gemeenschap en de Wereldbank, voor voedsel-strategieën, vooral in Afrika ten zuiden van de Sahara. Deze worden gericht op verbetering van het lokale landbouwbeleid, het scheppen van werkgelegenheid en inkomen van kleine boeren, vissers en landarbeiders, verbetering van de voedselproductie en -distributie, alsmede van de leefbaarheid van het platteland. Op korte termijn werkt Nederland mee aan verbetering van de voedselveiligheid.

1.15 Latijns-Amerika krijgt in dat beleid mede aandacht, zowel naar de aard van hulpverlening en haar omvang, als voor wat betreft het Nederlandse buitenlandse en internationale economische beleid. Binnen Latijns-Amerika krijgen groepen en landen die een democratisch systeem proberen op te bouwen, voorrang.

1.16 Nederland ondersteunt programma's (met inbegrip van voorlichting), o.a. betreffende een verantwoorde gezinsvorming, die gericht zijn op het verminderen van bevolkingsgroei, mits deze niet op dwang zijn gebaseerd. Ook dienen zij ingebed te zijn in een geheel van maatregelen om de bestaanszekerheid, o.a. door vermindering van kindersterfte, en het welvaartsniveau te verhogen.

1.17 Het ontwikkelingsproces reikt verder dan de kring van de overheid. In de samenwerking wordt ook ingespeeld op wensen welke de samenleving in de ontwikkelingslanden op sociaal en cultureel terrein heeft. Met name ten aanzien van gezondheidszorg, huisvesting, een democratische en onafhankelijke vakbeweging, kadertraining, versterking van de bestuurscapaciteit, democratisering en de positie van de vrouw.

1.18 De vrouw vervult een fundamentele rol in de zich ontwikkelende samenlevingen. In het bijzonder vanwege de belangrijke plaats die zij inneemt in de primaire productiesectoren, de voedselvoorziening en de gezondheidszorg. Vooral daarom worden vrouwen sterker bij de uitwerking en de uitvoering van programma's en projecten betrokken en wordt speciaal aandacht besteed aan een betere opleiding van vrouwen.

Ontwikkelingsprojecten zullen aan het bovenstaande daadwerkelijk worden getoetst.

1.19 Hulpverleningsprojecten worden getoetst op milieuverbeterende effecten. Daarnaast werkt Nederland mee aan programma's ter voorkoming van milieuoachteruitgang, zoals woestijnen, de ontbossing, erosie en verzouting. Ook

dient aandacht gegeven te worden aan het terugdringen en voorkomen van ziekten en plagen.

1.20 Nederland streeft naar Europese kwaliteitsvoorschriften voor produkten, met name medicijnen en bestrijdingsmiddelen, die naar de Derde Wereld geëxporteerd worden. Nederland ondersteunt initiatieven van andere landen in deze richting.

1.21 Voor het welslagen van het ontwikkelingsbeleid dienen voorlichting en bewustwording in onze samenleving te worden bevorderd. De Nationale Commissie Voorlichting en Bewustwording Ontwikkelingssamenwerking (NCO) moet hiertoe bijdragen. Zij richt zich vooral op de grote maatschappelijke organisaties.

1.22 De minister voor Ontwikkelingssamenwerking leidt de Coördinatie Commissie Ontwikkelingssamenwerking. Daarin komen alle onderwerpen die voor het Nederlands beleid terzake van ontwikkelingssamenwerking van belang zijn aan de orde. De minister wordt eerst verantwoordelijke voor de regionale ontwikkelingsbanken. Ter ontlasting van het ministerie worden uitvoeringswerkzaamheden op financieel verantwoorde wijze uitbesteed.

In het personeelsbeleid van het ministerie van Buitenlandse Zaken dienen handhaving en opbouw van deskundigheid op het gebied van ontwikkelingssamenwerking richtinggevend te zijn.

9 Mensenrechten en regionale vraagstukken

2.1 Het Nederlandse mensenrechtenbeleid, ten aanzien van zowel burgerlijke en politieke, als economische, sociale en culturele rechten, is een geïntegreerd onderdeel van het buitenlands beleid. Steeds zal zorgvuldig de meest effectieve benadering worden gekozen.

2.2 Nederland verleent actieve steun aan de opbouw van een doeltreffend systeem van non-selectieve internationale controle op naleving van mensenrechten en sancties tegen schendingen. Een speciale taak valt toe aan de samenwerking in Europees verband. Nederland blijft streven naar een VN-Hoge Commissaris voor mensenrechten.

2.3 Waar een doeltreffend systeem van internationale controle en sancties ontbreekt, moeten landen waarin de mensenrechten stelselmatig worden geschonden op effectieve wijze worden geconfronteerd met stappen waaruit afwijzing blijkt. Economische sancties kunnen worden toegepast bij schendingen die een bedreiging voor de internationale vrede en veiligheid vormen, of bij systematische aantasting van de fundamentele mensenrechten. Zodanige sancties worden bij voorkeur in VN- of Europees verband nagestreefd. Het liefst door middel van mandatoire resoluties van de VN-Veiligheidsraad.

2.4 Nederland bestrijdt naar vermogen zowel nationaal als mondiaal het internationaal terrorisme. Europese samenwerking in dezen is een allereerste noodzaak.

2.5 Nederland verleent actieve politieke en humanitaire steun aan democratische groeperingen die zich verzetten tegen repressieve structuren en schendingen van de rechten van de mens. Daarbij gelden als criteria de mate van steun bij de betrokken bevolking en de mate waarin de groepering zelf het zelfbeschikkingsrecht alsmede de fundamentele rechten van de mens garandeert. Geweldloze doorbreking van onderdrukkende structuren dient voorop te staan. Het gebruik van geweld moet worden gezien als laatste mogelijkheid en moet binnen de normen van het internationale recht vallen. Humanitaire steun wordt bij voorkeur via internationale of particuliere organisaties verleend.

2.6 Samen met de Europese partners zet Nederland zich in voor de toepassing in Oost-Europa van alle beginselen van de slotakte van Helsinki. Nederland bevordert intensivering van kerkelijke, culturele, sociale, economische en persoonlijke

contacten met daarvoor in aanmerking komende groeperingen, zulks mede om toepassing van de mensenrechten te bevorderen.

2.7 Het vredesproces zoals dit is aangevangen tussen Israël en Egypte, moet worden voortgezet. De regering ondersteunt elke serieuze poging om tot vrede in het Midden-Oosten te komen. Nederland zet zich in voor het recht van Israël en zijn Arabische buurlanden op veilige en gegarandeerde grenzen. Het zelfstandig en veilig voortbestaan van de staat Israël staat daarbij voorop. Alle betrokkenen zijn er verantwoordelijk voor, dat ook de staatkundige rechten van de Palestijnen worden verzekerd. Nederland onderhoudt intensieve contacten met betrokken partijen. Als zodanig geldt ook de PLO, indien en zodra zij de vernietiging van Israël als doelstelling prijs geeft en de staat Israël erkent.

Nederland streeft in Europees verband een gecoördineerd of gemeenschappelijk optreden na, waarin de Nederlandse zienswijze herkenbaar is. Nederland zet zich binnen de Europese Politieke Samenwerking (EPS) in voor het onderhouden van diplomatieke betrekkingen van alle tot de EG behorende landen met Israël. Nederland bevordert, ook in het verband van de EPS, een goede onderlinge afstemming van zijn beleid met dat van de Verenigde Staten van Amerika.

2.8 Nederland bevordert de eerbiediging der mensenrechten in Indo-China en het vertrek van de vreemde troepen uit Laos, Cambodja en Afghanistan.

2.9 In het perspectief van uitbreiding van de EG met Spanje en Portugal steunt Nederland intensivering van de contacten met Latijns-Amerika. Deze dienen te zijn gericht op versterking van de democratie en verbetering van de sociaal-economische structuren, met name op landbouwhervorming. De Europese steun voor de werkzaamheden van de Contadoragroep, die zich inzet voor een regionale oplossing van de problemen in Centraal-Amerika, dient met kracht te worden voortgezet.

2.10 Nederland blijft zich inzetten voor afschaffing van het apartheids- en thuislandenbeleid in Zuid-Afrika en voor constitutionele hervormingen die gelijkberechtiging van alle bevolkingsgroepen ten doel hebben. Ook ijvert Nederland voor het verlenen van onafhankelijkheid aan Namibië op basis van democratische verkiezingen onder VN-toezicht. Het uitgebreide wapenembargo blijft gehandhaafd evenals het restrictieve beleid terzake van onder andere de visumverlening en culturele en sportieve contacten. Nederland levert krachtige initiatieven ter versterking van het internationale karakter van het anti-apartheidsbeleid, met name van economische sancties in VN- en EG-verband. Indien dit niet tot resultaten leidt, sluit Nederland zich aan bij door relevante landen genomen maatregelen, dan wel neemt het daartoe initiatieven.

Voortgaande steun wordt verleend aan de frontlijnstaten door middel van de Southern Africa Development Coördination Conference.

2.11 Nederland blijft met de Zuidafrikaanse samenleving contacten onderhouden voor zover deze een reële mogelijkheid bieden om de apartheid aan de orde te stellen. Daarbij krijgen vooral groeperingen de aandacht, die zich inzetten voor bewustwording en emancipatie, zoals de zwarte vakbeweging en vele kerkelijke organisaties. Nederland waakt tegen systeembevestigende contacten.

Het Nederlandse beleid is erop gericht dat de Zuidafrikaanse autoriteiten initiatieven nemen die leiden tot een onmiddellijk overleg tussen alle betrokkenen in dat land. In dat overleg dient in ieder geval aan de orde te komen: het opheffen van de noodtoestand, de vrijlating van politieke gevangenen en de participatie van alle bevolkingsgroepen aan de inrichting van de Zuidafrikaanse samenleving.

Het beleid bevordert dat investeringen worden gehanteerd ten dienste van deze bewustwording en emancipatie. De EG-gedragscode voor het bedrijfsleven wordt door codificatie en integratie met de Sullivan-code en door verplichte rapportage versterkt.

10 De Nederlandse Antillen

3.1 Nederland ziet zijn verhouding met de Nederlandse Antillen en Aruba in het perspectief van een mogelijke aanstaande onafhankelijkheid. Nederland is bereid tot gesprekken met de Nederlandse Antillen en Aruba over een gemeenbest-verhouding. Daarin kunnen belangrijke elementen van de huidige band met Nederland een plaats krijgen. Bevordering van een grotere sociaal-economische zelfstandigheid van de Nederlandse Antillen staat centraal. Nederland zal de onderlinge samenwerking tussen de Nederlandse Antillen en Aruba zoveel mogelijk bevorderen.

11 Europa

4.1 Het CDA geeft hoge prioriteit aan verdergaande Europese samenwerking en eenwording, waarvan de EG de belichaming is. Zeker in het licht van uitbreiding van de EG met Spanje en Portugal is het nodig de structuur en het supranationale karakter van de Gemeenschap te versterken.

Voortgang naar een Europese Unie, die de Europese Gemeenschap en de Europese Politieke Samenwerking (EPS) omvat, in de geest van het door het Europees Parlement opgestelde ontwerp-verdrag, waardoor ook nieuwe terreinen aan de Gemeenschap worden toegevoegd.

4.2 Delegatie van bevoegdheden ten aanzien van beheer en uitvoering aan de Europese Commissie. Vermindering van het aantal EG-commissarissen tot een per land. Grotere besluitvaardigheid van de Raad van Ministers door strikte beperking van het veto-recht tot de gevallen die in de EG-verdragen zijn voorgeschreven en door terugdringing van nationale bureaucratische obstakels. Uitbreiding van de bevoegdheden van het Europees Parlement op budgettair en wetgevend terrein.

4.3 Objectief vast te stellen verschillen tussen lidstaten kunnen, wanneer betrokken landen zich daarop beroepen, verschillen in snelheid van integratie noodzakelijk maken. Nederland ziet erop toe dat gekozen constructies de gemeenschappelijke markt niet aantasten en latere aansluiting door aanvankelijk niet-deelnemende lidstaten toelaten. In dit verband is nauwere Benelux-samenwerking vereist, ook om de opgebloeide Frans-Duitse samenwerking te kunnen ondersteunen en beïnvloeden.

4.4 Versterking van de Europese Politieke Samenwerking (EPS) door de instelling van een politiek secretariaat bij de Raad van Ministers en verzwaring van de inbreng van de Europese Commissie.

4.5 Aangezien coördinatie van het beleid van de lidstaten onvoldoende heeft bijgedragen tot het economisch herstel en de bestrijding van de werkloosheid in Europa moet de EG een eigen conjunctuurbeleid ontwikkelen. De werking van de interne markt wordt verbeterd door het opzetten en stimuleren van infrastructurele projecten, het wegnemen van administratieve, fiscale, juridische en technische handelsbelemmeringen en door te streven naar het afschaffen van grenscontroles. Discriminatie bij het aankoopbeleid van nationale overheden wordt tegengegaan. Uitbouw van het Europees Monetair Systeem inclusief een grotere rol voor de ECU en de externe werking van deze Europese rekeneenheid. Op lange termijn zal de ECU de nationale munteenheden moeten gaan vervangen. Het streven is erop gericht te komen tot één vestigings- en vergaderplaats in Europa.

4.6 Uitbreiding van eigen middelen van de EG volgens de besluiten van de Europese Raad. Er wordt naar gestreefd nationaal beleid te vervangen door Europees beleid. Vergroting van de efficiency van de Europese instellingen, o.a. door kostenbeheersing en versobering.

4.7 De EG-fondsen moeten in de toekomst meer aanvullend zijn op en aansluiten bij overeenkomstige nationale uitgaven. Dit onder inachtneming van de

communautaire solidariteit. Een meer geïntegreerd gebruik ervan zal het communautaire beleid versterken en het bereik ervan vergroten.

4.8 Nederland bestrijdt renationalisatie van het gemeenschappelijk landbouwbeleid. Door een meer marktgericht productie- en prijsbeleid worden structurele overschotten voorkomen en opgeruimd. Een andere bestemming voor landbouwgronden (bosbouw, eiwithoudende produkten) wordt bevorderd. De zorg voor de sociale component is een structurele taak van het gemeenschappelijk landbouwbeleid.

4.9 De Nederlandse regering pleit in Europees verband voor een beter gecoördineerd technologiebeleid, o.a. ten aanzien van informatica, telecommunicatie, energie-technologie bio-technologie en voor samenwerking bij research en de harmonisatie van normen.

4.10 Voortgang van de harmonisatie van maatregelen t.a.v. het sociaal beleid is dringend gewenst.

Nederland bevordert de totstandkoming van EG-richtlijnen over de rechtspositie van buitenlandse werknemers. Nederland bevordert in Europees verband de totstandkoming van een integraal beleid ten aanzien van de grenspendelaars.

4.11 In verband met het grensoverschrijdende karakter van de milieuproblematiek bevordert Nederland, dat de EG het voortouw neemt bij maatregelen op het gebied van milieu, alsmede bij harmonisatie in EG-wetgeving.

4.12 Nederland blijft zich sterk maken voor een Europees vervoersbeleid. Te beginnen met vrij verkeer bij wegvervoer en luchtvaart en het doortrekken van wegen, waterwegen en spoorwegen bij de Europese binnengrenzen.

4.13 Erkenning van de gelijkwaardigheid van diploma's op diverse niveaus (HBO en universiteiten).

Afschaffing van grenscontrole voor personen aan de binnengrenzen en bevordering van giraal verkeer in ECU's.

4.14.a Nederland bevordert het tot stand komen van een Europees cultuurbeleid dat in eerste instantie op bescherming van de pluriformiteit van de culturen in Europa is gericht.

Nederland bevordert in dat kader het onderwijs in de belangrijkste talen van de Europese Gemeenschap in alle betrokken landen.

4.14.b Er dient een Europees financieel en juridisch kader te komen ter regulering van grensoverschrijdende ontwikkelingen met inbegrip van bepalingen betreffende auteursrechten, octrooien, etc.

4.14.c De ontwikkeling van een - qua inhoud van overheden en bedrijfsleven onafhankelijk - Europees televisieprogramma wordt aangemoedigd. Er dient op Europees niveau een regeling te komen van grensoverschrijdende ontwikkelingen op audio-visueel gebied met inbegrip van reclame.

12 Vrede en Veiligheid

Het CDA wil niet berusten in de aanwezigheid van massale vernietigingsmiddelen, omdat deze de schepping als zodanig bedreigen en niet in overeenstemming zijn met de bestemming en de roeping van de mens.

5.1 Nederland blijft er actief voor ijveren om van de Verenigde Naties een effectief instrument van internationale rechtsorde en van een rechtvaardige internationale economische orde te maken en om aan de groeiende onderlinge afhankelijkheid van landen en volken vorm te geven.

Het relativeren van de soevereiniteit van staten kan daarbij een hulpmiddel zijn. Ons land neemt bij voorkeur in VN-kader deel aan vredebewarende taken. Het is noodzakelijk de doelmatigheid van de VN te bevorderen.

In dit kader is het wenselijk dat meer staten de rechtsmacht van internationale organen met rechtsprekende taken erkennen.

5.2.a Nederland streeft vrede en veiligheid primair na via de Noord-Atlantische Verdrags Organisatie. Deze is gericht op het voorkomen van oorlog, het beheersen van crises en het bevorderen van democratie en mensenrechten, van welzijn en van internationale economische samenwerking. Nederland onderstreept de verbintenis van de NAVO om nooit als eerste enig militair geweld te gebruiken.

5.2.b Ontspanning, wapenbeheersing en wapenvermindering zijn belangrijke hulpmiddelen bij het bereiken en bewaren van vrede en veiligheid. Nederland draagt creatief en initiatiefrijk bij aan een NAVO-beleid dat zich inzet voor ontspanning en betere Oost-West-betrekkingen. De Nederlandse inbreng in de NAVO behelst zowel voldoende defensie-inspanningen als initiatieven terzake van wapenbeheersing en ontwapening.

5.3 Het CDA wil niet berusten in de huidige grote aantallen kernwapens en -ladingen. Dit aantal dient fors verminderd te worden. Daarom bevordert Nederland met kracht de onderhandelingen over strategische en middellange-afstandkernwapens, die verifieerbare afspraken over wederzijds zo laag mogelijke niveaus van bewapening ten doel hebben. De Franse en Britse kernwapens -dienen hierbij te worden betrokken.

5.4 Nederland zet de uitvoering van het besluit van 1 juni 1984 inzake kruisvluchtwapens en nucleaire taken die Nederland per die datum vervulde, voort.

5.5 De politieke koppeling tussen een eventuele plaatsing van kruisvluchtwapens en het verminderen van de bestaande nucleaire Nederlandse taken blijft gehandhaafd. Binnen de NAVO-strategie van het aangepaste antwoord streeft Nederland naar een sterker accent op de conventionele bewapening, onder meer door de toepassing van nieuwe technologieën, en eveneens naar vermindering van de afhankelijkheid van nucleaire gevechtswapens. Beide ontwikkelingen mogen niet leiden tot uitholling van het oorlogsvoorkomende karakter van de strategie.

5.6 Militaire ontwikkelingen in de ruimte worden afgewezen, voor zover deze:

- de stabiliserende werking van het afschrikkingsevenwicht ondermijnen;
- leiden tot het ontkoppelen van de veiligheid van West-Europa van die van de Verenigde Staten. Nederland zet zich in voor het tot stand komen van een gezamenlijk standpunt van de Europese NAVO-landen. Het steunt onderhandelingen die op het verhinderen van een wapenwedloop in de ruimte en op versterking van het ABM-verdrag zijn gericht.

5.7 Nederland blijft zich in VN-verband en elders inzetten voor:

- strikte handhaving van het verdrag inzake niet-verspreiding van kernwapens;
- uitbreiding van het aantal verdragspartijen;
- de aanvaarding door zoveel mogelijk landen van de alomvattende waarborgen van het Weense atoomagentschap voor vreedzaam gebruik van kernenergie;
- samenwerking, gericht op het voorkomen van niet-vreedzame toepassingen, tussen de landen die nucleaire materialen en uitrustingen uitvoeren;
- het volledig stopzetten van kernproeven;
- uitbreiding van kernwapenvrije zones in de wereld.

5.8 Het beleid blijft gericht op het uitbannen van chemische en biologische strijdmiddelen, andere wapens voor massale vernietiging en van wapens die buitensporig lijden veroorzaken.

5.9 Als deelnemer aan de onderhandelingen over wederzijdse evenwichtige troepenverminderingen in Wenen en aan de Europese ontwapeningsconferentie in Stockholm, zet Nederland zich in voor het terugbrengen van strijdkrachten en bewapening in Europa naar lagere, verifieerbare en evenwichtige niveaus, alsmede voor het tot stand komen van vertrouwenwekkende en veiligheidsbevorderende maatregelen. Onder deze laatste wordt onder meer verstaan het uitwisselen van waarnemers, het aanmelden van troepenbewegingen en het verschaffen van informatie en het verbeteren van communicatie.

5.10 Nederland zet zich in voor een duidelijk gezamenlijk Europees optreden in de NAVO, juist ook ter versterking van de band met de Verenigde Staten. Daartoe wordt de Europese Politieke Samenwerking (EPS) en met name de West-Europese Unie (WEU) benut.

Er wordt gewerkt aan een Westeuropese veiligheidsconceptie door middel van een analyse en inventarisatie van de belangen, behoeften en risico's van West-Europa. In dit kader is speciale aandacht nodig voor wapenbeheersing en wapenvermindering.

5.11 Krachtige voortgang van het werk van de Independent European Programme Group (IEPG) teneinde te komen tot een zo groot mogelijke samenwerking en harmonisatie van aanschaf en produktie van defensiematerieel. Deze dient ook het betaalbaar houden van onze defensie-inspanning. Daarbij streeft Nederland naar het tot stand brengen van duidelijke wapenexportregels.

5.12 Het beleid m.b.t. het keuzeproces inzake defensiemateriaal wordt uitgebreid, onder meer door een stelselmatige evaluatie van trends in de militaire technologie en het militair-strategisch denken in Oost en West. Beslissingen over de aanschaf van nieuwe wapensystemen worden voorafgegaan door een rapportage over de effecten op wapenbeheersing. Alle nieuwe wapensystemen worden daaraan onderworpen.

5.13 Nederland baseert zich, rekening houdend met de omvang van de economische groei in de komende periode, op de in NAVO-verband toegezegde inspanning.

5.14 De krijgsmacht blijft samengesteld uit vrijwilligers en dienstplichtigen. Integratie van de vrouw, op basis van het uitgangspunt dat alle functies voor zowel mannen als vrouwen openstaan, moet worden bevorderd.

5.15 Interne regelingen binnen de krijgsmacht, waaronder de rechtspositie van militairen, mogen slechts afwijken van datgene wat in de rest van de maatschappij gebruikelijk is! voor zover het belang van de dienst dit eist. Een eigentijds militair straf- en tuchtrecht blijft hierin een belangrijk element.

III Justitie en binnenlands bestuur

RECHT DOEN AAN VERANTWOORDELIJKHEID

13 Plaatsbepaling

Het CDA wil mensen meer op hun eigen verantwoordelijkheid aanspreken en de rol van de overheid terugdringen. Naarmate dat lukt, zal de overheid ook haar gezag kunnen versterken op terreinen waar zij duidelijk taken behoudt of als overheid uitsluitend bevoegd is. Handhaving van de rechtsorde is bij uitstek zo'n terrein. In ons land wonen, werken, leven mensen met verschillende opvattingen, verschillende behoeften, verschillende overtuigingen. De overheid moet voorwaarden scheppen om iedere mens als verantwoordelijk persoon en elk maatschappelijk verband waarin mensen gezamenlijk verantwoordelijkheid dragen voor anderen, tot zijn recht te laten komen. De eigen taak van de overheid om klassieke en sociale grondrechten te waarborgen, zoals deze onlangs in de nieuwe Grondwet zijn vastgelegd, houdt daarmee nauw verband.

14 Justitie

Gerechtigheid is het hoofdmotief voor overheidsoptreden. Recht doen aan ieders verantwoordelijkheid betekent dat de burgers gestimuleerd worden met elkaar solidair te zijn, voor elkaar op te komen. Recht doen aan eigen verantwoordelijkheid van burgers houdt echter ook in dat zij geconfronteerd

worden met de consequenties van hun daden: wie de wet overtreedt dient de gevolgen daarvan te dragen.

Burgers behoren wetten na te leven. Zonder dat uitgangspunt verliezen de democratische samenleving en de sociale rechtsorde hun basis. Aan de andere kant moeten regering en parlement zich er meer bewust van zijn of regels voldoende door de burgers worden gedragen, of de doelstellingen van die regels voldoende aan de burgers kunnen worden uitgelegd en of die regels voldoende kunnen worden gehandhaafd. De overheid moet geen taken vervullen en daarvoor regels maken, die een verantwoordelijke samenleving zelf kan uitvoeren en regelen. Rechtshandhaving is geen doel in zichzelf, maar ook een middel om tot gerechtigheid te komen. Daarom ook hebben burgers het recht de overheid te confronteren met haar plicht om dit middel te gebruiken: de overheid moet de doelstelling van haar regelgeving met daden waarmaken. Stijging van de criminaliteit en een percentsgewijze daling van het aantal wetsovertredingen waarop sanctie volgt, hebben bij burgers gevoelens van onvrede en onveiligheid gewekt. Bij deze situatie mogen we ons niet neerleggen. Oorzaken en achtergronden van criminaliteit moeten blijvend aandacht krijgen. Het feit, dat wetten slecht worden nageleefd, is echter zeker niet alleen te wijten aan gebrekkig optreden van de overheid of aan 'externe' factoren, zoals de huidige economische situatie. Er is ook sprake van normvervagend gedrag - zoals het zwartrijden, verzekeringsfraude en belastingontduiking - dat ten onrechte door velen als meer aanvaardbaar wordt beschouwd dan bijvoorbeeld het criminele gedrag van een drugverslaafde. Zo is ook de sterk verminderde sociale controle belangrijke oorzaak van de criminaliteitsstijging. Die controle verminderde als gevolg van het verzwakken van de verbanden waarin mensen leven en het wegvallen van toezicht in vele maatschappelijke geledingen (openbaar vervoer, bepaalde sportwedstrijden). De overheid moet weliswaar meer repressief optreden. Door middel van boetes, vrijheidsbeneming etc. moet zij laten zien dat zij haar eigen wetten serieus neemt. Dat heeft dan tevens preventief effect. Het voorkómen van criminaliteit en wetsovertredingen is echter een taak die de overheid niet alleen kan uitvoeren; zij is daarvoor mede afhankelijk van het verantwoordelijkheidsbesef van burgers en maatschappelijke organisaties.

Betere rechtshandhaving vereist dat het justitiële apparaat voldoende is toegerust om zijn taken verantwoord te kunnen behartigen. Dit wil niet alleen zeggen, dat beleid en capaciteit van politie, Openbaar Ministerie, rechterlijke macht en gevangeniswezen op elkaar moeten zijn afgestemd, maar ook dat een optimaal efficiënte organisatie en werkwijze tot stand komen. Een evenwichtig op elkaar afstemmen van de capaciteit van de diverse justitiële organen en verhoging van de efficiency kunnen verhinderen dat het rechtsgevoel van burgers wordt aangetast en gevoelens van onveiligheid ontstaan. (Bijvoorbeeld in geval van het tijdelijk in vrijheid stellen van verdachten/veroordeelden wegens cellentekort.) Het versterken van zwakke schakels in ons rechtssysteem, zo nodig met uitbreiding van financiële middelen, is belangrijk voor een verantwoord beleid.

Een goed functioneren van onze samenleving vereist ook dat burgers civielrechtelijk aan hun recht kunnen komen en dat verworvenheden in ons recht op het gebied van rechtsbescherming tegen de overheid overeind blijven. Een adequate capaciteit van de rechterlijke macht mag ook voor deze doeleinden niet worden veronachtzaamd.

15 Binnenlands bestuur

Burgers en maatschappelijke organisaties moeten hun eigen verantwoordelijkheid weer kunnen beleven en dragen. Dit betekent dat de aard van overheidsbemoedening hiertoe moet stimuleren en de daaruit voortvloeiende terugtred van de overheid

geen doel is, maar middel om tot gespreide verantwoordelijkheid te komen. Taken die de samenleving zelf kan verrichten moeten worden afgestoten. Niet alleen bij gemeenten en provincies, maar ook bij de rijksoverheid. De particuliere sector moet het uitvoeren van taken van de rijksoverheid welke zich maar enigszins daartoe lenen, tot eigen verantwoordelijkheid rekenen en daarmee de overheid confronteren. Diezelfde rijksoverheid dient lagere overheden en maatschappelijke organisaties, zoals instellingen van onderwijs en gezondheidszorg, te verschonen van pseudowetgeving (circulaires, etc.) die de verantwoordelijkheid voor hun eigen bestuur en beleid aantast. De omvang en gedetailleerdheid van de regelgeving is zodanig geworden dat niet alleen burgers maar ook zij die met de regels moeten werken door de bomen het bos niet meer zien. Dat werkt vervreemding in de hand en belemmert een goede naleving.

Gemeenten, provincies en rijk moeten niet alleen de verantwoordelijkheid van burgers en hun organisaties in acht nemen, maar ook de verantwoordelijkheid van elk van hen voor hun specifieke taken respecteren en op basis van gelijkwaardigheid samenwerken. Gemeenten en provincies zijn geen rijksfilialen, maar mede-overheden. Dit betekent dat ook bij decentralisatieprocessen de evenredigheid tussen taken, bevoegdheden en middelen gewaarborgd moet zijn. Het betekent ook dat niet alleen financiële tegenvallers, maar ook meevallers voor het rijk bij gemeenten en provincies 'in rekening worden gebracht'. Om de verantwoordelijkheid van gemeenten voor eigen beleidskeuzes te vergroten, kan enige verruiming van het gemeentelijk belastinggebied zinvol zijn.

Het aanspreken van gemeenten op hun verantwoordelijkheid brengt ook met zich mee, dat specifieke uitkeringen zoveel mogelijk worden gesaneerd. Gemeenten, provincies en rijk dienen van-uit hun gezamenlijke opdracht om tot een verantwoord bestuur te komen aan het begin van de kabinetsperiode een financieel meerjarenperspectief af te spreken. Gemeenten en provincies moeten weten welke de financiële marges zijn waarbinnen zij in eigen verantwoordelijkheid beleid kunnen voeren.

Artikelen

Rechtsorde

16 Personen- en familierecht

1. Het CDA hecht bijzondere waarde aan huwelijk en gezin en die duurzame samenlevingsverbanden waarin beide partners de verantwoordelijkheid voor elkaar aanvaarden.

De positie van het kind vereist bijzondere aandacht, omdat het behoort te kunnen opgroeien onder de voortdurende zorg en verantwoordelijkheid van zijn ouders of verzorgers, waarbij geborgenheid, liefde en onderlinge zorg voorop staan. De overheid moet enerzijds ouders en verzorgers op hun verantwoordelijkheid ten opzichte van hun kinderen aanspreken, anderzijds moet de overheid het mogelijk maken dat ouders en verzorgers hun verantwoordelijkheid ten opzichte van hun kinderen kunnen blijven dragen

2. Ook na echtscheiding moeten beide ouders hun verantwoordelijkheid voor hun minderjarige kinderen kunnen behouden en beleven. Gezamenlijk ouderlijk gezag moet daarom, als beide ouders daarmee instemmen, wettelijk mogelijk zijn, tenzij het belang van het kind zich daartegen verzet. Voor het overige blijft het huidige systeem van het gezag na echtscheiding gehandhaafd.

3. Na echtscheiding dienen beide ouders een recht op omgang met hun kind te hebben. Dit omgangsrecht wordt toegekend, tenzij het belang van het kind zich

daartegen verzet. Bij kinderen boven twaalf jaar is de mening van het kind zwaar wegend.

4. Ieder kind dient dezelfde fundamentele rechten te hebben. Daarom wordt het onderscheid in rechtspositie tussen wettige en onwettige kinderen, en kinderen uit één- en twee-oudergezinnen, voor zover dat thans nog in de wetgeving bestaat, afgeschaft. Het CDA streeft een verlaging van de meerderjarigheidsleeftijd na tot 18 jaar. Leeftijdsgrenzen in het jeugdrecht worden zoveel mogelijk op elkaar afgestemd.

5. Bij de opvang van minderjarige kinderen, die van huis zijn weggelopen of zich aan het bevoegd gezag hebben onttrokken, wordt recht gedaan aan de verantwoordelijkheid van diegenen die dat gezag hebben. Degene, die aan het betrokken kind hulp verleent, wordt derhalve verplicht de verblijfplaats van het kind onmiddellijk te melden bij de kinderrechter, die pogingen doet tot bemiddeling tussen het kind en de ouders c.q. gezagsdragers. Indien deze bemiddelingspogingen niet zijn geslaagd, bepaalt hij binnen een bij wet te stellen termijn van 30 dagen of het in het belang van het kind is om het weer naar degene(n) die het wettig gezag uitoefende(n) te doen terugkeren.

6. Bij de kinderbescherming als bestaand onderdeel van overheidszorg worden de justitiële taak en de hulpverleningstaak meer gescheiden: de justitiële taak blijft bij de overheid, de zuivere hulpverleningstaak behoort primair tot de verantwoordelijkheid van particuliere organisaties wordt daarom meer door deze behartigd.

7. Vanwege de gelijke waardering van betaalde en onbetaalde (huishoudelijke) arbeid dienen beide echtgenoten over het arbeidsinkomen (inclusief uitkeringen, die de plaats innemen van inkomsten uit arbeid) gezamenlijk te kunnen beschikken, tenzij bij huwelijkse voorwaarden anders is overeengekomen.

8. Indien na beëindiging van het huwelijk een van de partners niet of niet voldoende (in relatie tot de situatie tijdens het huwelijk) in eigen levensonderhoud kan voorzien, dient de andere partner op zijn/haar verantwoordelijkheid te worden aangesproken.

a. De rechter zal de omvang en de duur van de alimentatie moeten vaststellen; bepalend daarbij zijn de huwelijksduur, de financiële positie en de arbeidsmogelijkheden van beiden en de vraag wie de zorg voor de kinderen op zich heeft genomen. Om via de rechterlijke tussenkomst recht te kunnen doen aan de zeer verschillende situaties na echtscheiding, wordt derhalve geen maximale termijn voor alimentatieduur in de wet opgenomen.

b. Vanwege de keuzevrijheid van echtparen om betaalde en onbetaalde arbeid naar eigen inzicht te verdelen en vanwege de gelijke waardering voor betaalde en onbetaalde arbeid, verdient het aanbeveling te komen tot een systeem, waarin de financiële consequenties van die keuzevrijheid ook na echtscheiding voor beide partners gelijk zijn; daartoe wordt het inkomen van de ene partner voor een deel toegewezen aan zijn/haar voormalige huwelijkspartner die in een financieel zwakke positie verkeert, ook wanneer dat zou leiden tot de omstandigheid dat beide betrokkenen dan niet geheel in eigen levensonderhoud kunnen voorzien en beiden dus een aanvullend beroep op de bijstand moeten doen.

c. Afspraken tussen voormalige echtelieden, die op basis van het zogenaamde nihilbeding leiden tot het afwentelen van financiële verantwoordelijkheid op de gemeenschap, dienen te worden gecorrigeerd.

9. Partners in een niet-huwelijks samenlevingsverband, die duurzaam de verantwoordelijkheid voor elkaar willen dragen, dienen voor hun onderlinge relatie (erfrecht, onderhoudsplicht) aanspraak te kunnen maken op met voor gehuwden vergelijkbare rechten en plichten. Daartoe zal een wettelijk erkende registratie van hun samenlevingsverband nodig zijn.

10. Bij de komende wetwijziging over het naamrecht zal uitgegaan moeten worden van gelijke rechten voor mannen en vrouwen en van keuzevrijheid.

17 Medische technieken tot opheffing van kinderloosheid

11. De medische techniek is ook met betrekking tot de menselijke voortplanting volop in ontwikkeling. Dat brengt ethische en juridische problemen met zich mee, die niet uitsluitend in de privé-sfeer liggen. Bepaalde toepassingsvormen kunnen een bedreiging voor menswaardige verhoudingen in de samenleving inhouden. De ethische en juridische problemen, die zich hierbij voordoen, dienen met het oog op toekomstige wetgeving aan een fundamentele studie te worden onderworpen. In afwachting van nadere standpuntbepaling op basis van deze studie, dienen met name in het belang van het kind, dat in het familierecht een steeds belangrijker plaats heeft gekregen, voorlopig enige minimumwaarborgen te worden vastgelegd voor de toepassing van KID (kunstmatige donor inseminatie), IVF (in vitro fertilisatie met donoren) en embryo-transfer. Deze waarborgen moeten tenminste de volgende elementen omvatten:

- a. Het gaat hier om medische technieken die alleen mogen worden toegepast tot opheffing van kinderloosheid, binnen een man/vrouw-relatie waarvan de onvruchtbaarheid of het risico van erfelijke ziektes voor het kind is komen vast te staan, mits beide partners hiermee instemmen.
- b. Voorts moeten tevens de volgende voorwaarden in acht worden genomen:
 - commerciële exploitatie van de menselijke voortplanting wordt verboden;
 - de toepassing van de genoemde medische technieken wordt beperkt tot ziekenhuizen;
 - strikte regels worden gesteld aangaande de handelwijze met embryo's;
 - in het belang van het kind worden medische criteria vastgesteld voor de selectie van donoren;
 - in het belang van het kind worden voorwaarden geschapen voor een blijvende beschikbaarheid van de medische gegevens van de donor.
- c. Een wettelijke regeling van een draagmoedercontract is niet wenselijk, omdat daarmee het uitgangspunt, dat de moeder de zorg voor haar kind aanvaardt, wordt doorbroken. In de gezondheidszorg dient derhalve geen medewerking te worden verleend aan de inschakeling van draagmoeders.

18 Grondrechten

Een effectieve verwezenlijking van de fundamentele vrijheden vereist allereerst, dat de overheid alle vrijheidsrechten (klassieke grondrechten) respecteert. Teneinde iemand in staat te stellen de aldus gewaarborgde vrijheden ook daadwerkelijk te genieten, dient het overheidsbeleid gericht te zijn op de realisering van de sociale grondrechten en dient waar nodig aanvullende wetgeving te worden vastgesteld.

12. Bij wetgeving die - in aanvulling op bestaande strafbepalingen en de wetten betreffende gelijke behandeling van mannen en vrouwen in het arbeidsbestel - tot stand wordt gebracht om discriminatie tegen te gaan, zal de wetgever zich door de volgende uitgangspunten moeten laten leiden:

- a. De wet biedt een ieder bescherming tegen bejegeningen die iemand wegens ras, geloof of levensovertuiging, geslacht dan wel homoseksuele geaardheid onrechtmatig discrimineren.
- b. Het oordeel of iemand door discriminerend gedrag onrechtmatig heeft gehandeld, blijft voorbehouden aan de onafhankelijke rechter.

De overheid benadrukt in haar beleid het belang van mentaliteitsverandering bijvoorbeeld door zelf prioriteit te geven aan het vervolgingsbeleid terzake discriminatie en door het opnemen van personen uit de desbetreffende groepen in

het personeelsbestand van de overheid en het vergemakkelijken van het toegroeien naar hogere functies. De overheid mag bij haar benoemings- en ontslagbeleid geen acht slaan op de homoseksuele geaardheid en overeenkomstige levenswijze van de betrokkene.

13. Voor de vrijheid van godsdienst en levens overtuiging geldt net als voor andere fundamentele vrijheden dat de overheid er niet mee mag volstaan, zich zelf te onthouden van ingrepen in die vrijheid. De overheid heeft ook de plicht er voor te zorgen dat niet de voorwaarden komen te ontbreken waaronder die vrijheid daadwerkelijk kan worden uitgeoefend:

- indien mensen door bepaalde omstandigheden - zoals vervulling van militaire dienst, gevangenisstraf of opname in een ziekenhuis of verpleegtehuis - belet worden om op de gewone wijze aan het kerkelijk of levensbeschouwelijke gemeenschapsleven deel te nemen, dan moeten vervangende voorzieningen mogelijk worden gemaakt; de overheid draagt bij in de kosten die dit voor de geloofsgemeenschappen met zich brengt;
- onnodige wettelijke obstakels voor de godsdienstbeleving van minderheden worden weggenomen; op basis van algemene regels kunnen geloofsgemeenschappen financiële steun krijgen voor de bouw van gebedsruimten indien men redelijkerwijs niet mag verlangen dat de betrokkenen de financiële lasten geheel alleen dragen.

19 Persoonsregistratie

14. De totstandkoming van een wettelijke regeling van de registratie van persoonsgegevens ter bescherming van de persoonlijke levenssfeer dient in de komende parlementaire periode te worden gerealiseerd. Daarbij moeten voorop staan:

- een regeling van het recht van personen om ervan kennis te nemen waar, waarom en hoe hij of zij geregistreerd staat;
- er dient een regeling van het recht van personen te komen om te weten wie of welke instantie de bevoegdheid heeft de inhoud van de gegevensverzamelingen te raadplegen;
- een duidelijke regeling van de rechten van de geregistreerde, met inbegrip van een regeling voor de verbetering van onjuist gebleken gegevens;
- effectieve controle op de naleving van deze wetgeving.

Persoonsregistraties bij de overheid, die met een verschillend doel zijn opgezet, zullen alleen met inachtneming van daarvoor te stellen wettelijke regels met elkaar mogen worden gecombineerd.

20 Beschermwaardigheid menselijk leven

Eerbied voor en bescherming van het menselijk leven ongeacht het ontwikkelingsstadium of de verschijningsvorm, behoort hoeksteen te zijn van de rechtsorde.

21 Abortus

15. Op het terrein van de abortus is de wet, die afbreking van zwangerschap slechts toelaat als de noodsituatie van de vrouw dit onontkoombaar maakt, sinds kort in werking. Op basis van door de overheid te verlenen vergunningen en het wettelijk geregelde controlestelsel, zal er de komende jaren op worden toegezien dat de wet wordt nageleefd. Het adoptiebeleid, dat er mede op gericht is deze noodsituatie zoveel mogelijk te voorkomen, wordt geïntensiveerd.

22 Menselijke waardigheid en euthanasie

16. Medisch handelen mag zich niet richten tegen de mens in diens waardigheid. De ontwikkeling van de medische techniek heeft echter behandelwijzen mogelijk gemaakt die het stervensproces steeds verder verlengen. Zowel hierdoor als door de mogelijkheid van ingrepen die erop gericht zijn een einde aan het leven te maken, kan de menselijke waardigheid worden bedreigd.

Daarom wil het CDA:

- a. het recht van de patiënt erkennen om verdere behandeling te weigeren, als deze daarom uitdrukkelijk vraagt;
- b. dat behandeling gestaakt kan worden als de patiënt onomkeerbaar het bewustzijn verloren heeft;
- c. dat het intreden van de dood als niet beoogd neveneffect van een op pijnbestrijding gerichte behandeling niet als strafbare euthanasie wordt beschouwd;
- d. dat het bewust toedienen van een behandeling om de dood te laten intreden strafbaar blijft;
- e. dat hulp bij zelfdoding strafbaar blijft;
- f. dat controle op het waarheidsgetrouw invullen van overlijdensverklaringen wordt geïntensiveerd.

Wijziging van het Wetboek van Strafrecht is niet noodzakelijk; een verduidelijkende wetgeving in bovenstaande zin kan evenwel zinvol zijn.

23 Voorkomen en beheersen van criminaliteit

17. Op basis van onderzoek naar de oorzaken van criminaliteit worden adequate preventiemethoden ontwikkeld. Bij het gestalte geven aan een preventief beleid worden burgers en particuliere organisaties actief ingeschakeld, maar ook de wijkagent is in dit verband van groot belang. Het recht van de sterke arm blijft voorbehouden aan de overheid; de politie verleent wel medewerking aan buurtpreventieprojecten.

18. De kleine criminaliteit dient met kracht te worden teruggedrongen. Hiervoor wordt in het beleid ruime aandacht gegeven aan het opheffen van situaties die criminaliteit in de hand werken (b.v. het ontbreken van functioneel toezicht in het openbaar vervoer en bij vandalisme rond sportwedstrijden).

19. Op basis van gebleken resultaten uit onderzoek naar seksueel geweld tegen vrouwen en meisjes dient een beleid ontwikkeld te worden waarin het seksueel geweld (lopend van verkrachting tot ongewenste intimiteiten) wordt bestreden en voorkomen.

24 Politie

20. De verdere ontwikkeling van de samenwerking tussen gemeentepolitie en rijkspolitie en tussen korpsen van gemeentepolitie onderling wordt bevorderd. Omdat daarvoor de samenwerkende politiekorpsen een voldoende omvang moeten hebben en vanwege de efficiency, dient het inwonertal, waarbij een gemeente overgaat van rijkspolitie naar gemeentepolitie, zodanig te zijn, dat een verdere groei van het aantal kleine gemeentelijke politiekorpsen wordt voorkomen. Verhoging van de inwonersgrens, waarboven een gemeente zijn eigen politie krijgt, is derhalve wenselijk.

Het proces van vergaande deconcentratie van het beheer bij het Korps Rijkspolitie dient met kracht te worden voortgezet om de samenwerking met de gemeentepolitie te verbeteren. Politie mensen dienen zo min mogelijk belast te worden met administratieve taken

21. De bestaande verantwoordelijkheidsverdeling tussen de ministers van Justitie en van Binnenlandse Zaken voor de politie-organisatie wordt gehandhaafd, omdat deze de beste garanties biedt voor een evenwichtige behartiging van enerzijds de strafrechtelijke politie-taken en anderzijds de handhaving van de openbare orde. Wel wordt ook hier de samenwerking geïntensiveerd en vindt onderlinge beleidsafstemming plaats.

22. Bestrijding van rellen behoort tot de taak van gewoon politiepersoneel dat in voorkomende gevallen in Mobiele Eenheden wordt georganiseerd. Voor de bescherming van dit personeel worden passende maatregelen getroffen. In de opleiding, en daarna vanuit de korpsleiding, wordt ruime aandacht besteed aan maatschappelijke ontwikkelingen.

De instelling van een aparte oproerpolitie wordt afgewezen.

25 Gewetensbezwaren

23. De overheid bevordert, dat niemand gedwongen wordt - in wat voor verband dan ook - tegen zijn oprechte gewetensovertuiging in te handelen.

Wie het eigen geweten volgt, dient niet gestraft te worden of met sancties zoals ontslag of beperking van het carrièreverloop te worden geconfronteerd. De grenzen van deze regel liggen daar waar deze aantoonbaar in conflict komt met rechten en beschermenswaardige belangen van anderen of in meer algemene zin met beginselen van vrede en gerechtigheid.

Een wettelijke raamregeling voor gewetensbezwaarden wordt nagestreefd, waarin het bovenstaande zijn weerslag krijgt.

26 Slachtofferhulp

24.a Aan de medische en psychische begeleiding van slachtoffers van delicten moet zorgvuldige aandacht worden besteed. Slachtoffers van delicten worden op de hoogte gehouden van justitiële activiteiten terzake. Aandacht voor het slachtoffer mag in geen geval leiden tot vermindering van aandacht voor de opsporing en vervolging van de - vermoedelijke - wetsovertreder. Een onderzoek wordt ingesteld naar de mogelijkheden te komen tot een verhaalsregeling voor het slachtoffer bij financiële schade in geval van misdaad (de financiële consequenties van zo'n regeling).

24.b Slachtoffers van seksuele delicten zullen, indien zij daar de voorkeur aan geven, begeleid moeten worden door vrouwelijke agenten, resp. hulpverleners.

27 Gevangeniswezen

Het aantal plaatsingsmogelijkheden in strafinrichtingen moet zodanig worden uitgebreid, dat de tenuitvoerlegging van een vrijheidsstraf zonder wachttijd van betekenis kan plaatsvinden. Bij het selectiebeleid wordt zoveel mogelijk rekening gehouden met factoren die de terugkeer van de gevangene in de samenleving vergemakkelijken.

26. De capaciteit en het beleid van de politie, die van het Openbaar Ministerie, van de rechterlijke macht en van het gevangeniswezen dienen op elkaar te zijn afgestemd. Daartoe wordt de rechterlijke macht uitgebreid en het aantal cellen in huizen van bewaring en strafinrichtingen vergroot.

Gedurende de tijd, nodig voor het bouwen van nieuwe strafinrichtingen, wordt het opnemen van meer gevangenen per cel waar mogelijk geaccepteerd (b.v. bij vervangende hechtenis en korte vrijheidsstraffen). Aan ernstige bezwaren van de gevangene hiertegen wordt zorgvuldige aandacht besteed. De efficiency van elk justitieel orgaan dient te worden geoptimaliseerd.

27. Bij de bestrijding van criminaliteit is het, zolang de capaciteitsproblemen voortduren, onontkoombaar prioriteiten te stellen voor het opsporings- en vervolgingsbeleid. De prioriteitsstelling geschiedt door het Openbaar Ministerie onder de politieke verantwoordelijkheid van de minister van Justitie. Op plaatselijk niveau wordt waar nodig het beleid verder afgestemd in het driehoeksoverleg (overleg tussen de burgemeester, de korpschef en de officier van justitie).

28. Voor de tenuitvoerlegging van vervangende hechtenissen dient een zodanig aantal cellen te worden gereserveerd, dat hiervoor steeds voldoende ruimte is. Voor dit doel worden, zo nodig, nieuwe, lokale penitentiaire voorzieningen met een speciaal regime gecreëerd.

29. Bijzondere aandacht wordt besteed aan omvang en taak van het gevangenispersoneel. Verantwoorde bewaring en bewaking blijven belangrijke taken. Daarnaast moeten gevangenen begeleid worden en voorbereid op terugkeer in de maatschappij. Bij de vaststelling van de personeelsformatie van gevangnissen wordt met deze, naar inhoud zeer verschillende taken, rekening gehouden.

28 Drugsbeleid

30.a Bij het drugsbeleid wordt groot belang toegekend aan het internationaal overleg. De handel in en het bezit van grote hoeveelheden soft drugs wordt bestreden. Met betrekking tot de hard drugs behoudt de opsporing van handelaren hoge prioriteit. Onderzocht wordt onder welke condities de bewijslast (o.m. ten behoeve van de fiscus) kan worden omgedraaid t.a.v. vermogensverkrijging door handelaren in hard drugs. Het bezit van hard drugs blijft strafbaar. De verslaafde hard-druggebruiker, die wegens criminaliteit met justitie in aanraking is gekomen, wordt als voorwaarde voor het seponeren van het strafbare feit voor de keuze van een afkicktherapie gesteld. De hulpverlening streeft er met kracht naar, dat na afloop uitzicht op betaald en onbetaald werk en huisvesting bestaat. (Zie ook artikel 13 Hoofdstuk Volksgezondheid en maatschappelijke dienstverlening.)

30.b De vrije verstrekking van heroïne wordt afgewezen.

31. Er dient een wettelijke regeling te komen voor de contractverpleging van drugverslaafden, waarbij vrijwillig een behandeling wordt overeengekomen met de bepaling dat de betrokkene gedurende een therapeutisch verantwoorde periode de inrichting niet mag verlaten teneinde de behandeling te staken. Daarnaast dient de inpassing van reeds bestaande wettelijke regelingen zoals curatele etc. te worden bestudeerd.

29 Alternatieve sancties en snelrecht

32.a Regeling bij wet van alternatieve sancties wordt met spoed tot stand gebracht. Alternatieve sancties dienen bij te dragen aan:

- inzicht en verantwoordelijkheidsbesef van de delinquent;
- resocialisatie van de verdachte c.q. de veroordeelde in de samenleving.

32.b De overheid dient o.a. betere mogelijkheden en bevoegdheden te hebben om de aanstichters van schades middels alternatieve straffen zelf te laten herstellen.

33. In het belang van de rechtshandhaving kan de toepassing van snelrecht, bijvoorbeeld bij vandalisme en uitingen van racisme, noodzakelijk zijn.

Overigens wordt met kracht gestreefd naar een snellere afdoening van strafrechtelijke procedures.

Nader onderzoek dient te worden verricht naar de mogelijkheid om ten behoeve van de bestrijding van criminaliteit en vandalisme te komen tot regelgeving, die een snellere persoonlijke herkenbaarheid vergroot.

Het Openbaar Ministerie stelt waar mogelijk als bijzondere voorwaarde bij voorwaardelijke vrijheidsstraf enige vorm van schadevergoeding.

30 Rechtshulp

34.a De kosten van rechtshulpverlening mogen geen belemmering vormen tot het vragen van rechtshulp. Een eigen bijdrage en een minimum-belang hoeven daar niet mee in strijd te zijn. Een eigen bijdrage dient om de eigen verantwoordelijkheid tot uitdrukking te brengen. De overheid beperkt haar financiering van de rechtshulp tot de financieel zwakkeren. Teneinde ook voor degenen, die geen bijdrage van de overheid in de kosten van rechtshulp krijgen, rechtshulp betaalbaar te houden, stimuleert de overheid het aanbod van goede en betaalbare rechtsbijstandverzekeringen, waarin ook veel voorkomende rechtsgangen zijn opgenomen. Ook de vakbeweging en andere belangrijke rechtshulpverstrekkers dienen in aanmerking te komen voor een financiële ondersteuning van de overheid, zulks binnen het budget van justitie voor rechtshulp. 34.b Bezien wordt of de verplichting tot een procureur in civiele rechtsprocedures kan vervallen.

31 Vreemdelingen

35. De toelating van vreemdelingen in ons land blijft beperkt. Slechts om humanitaire redenen (b.v. gezinshereniging) kan hierop een uitzondering worden gemaakt. De positie van zigeuners behoeft bijzondere aandacht. De vreemdelingenwetgeving wordt herzien. Daarbij zal aandacht worden besteed aan:

- de rechtspositie van legaal hier te lande verblijvende vreemdelingen, door vastlegging van hun rechtspositie in wettelijke regels en niet in circulaires/pseudo-wetgeving;
- de rechtsbescherming van vreemdelingen;
- de verkorting van harmonisering van de procedures;
- de vereenvoudiging en verduidelijking van de regelgeving.

32 Vluchtelingen

36.a Met betrekking tot het vluchtelingenbeleid wordt nauw samengewerkt met de Hoge Commissaris voor de Vluchtelingen van de Verenigde Naties. De Nederlandse staat verleent ruimhartig toelating aan individuele vluchtelingen, die in hun land aan vervolging bloot staan en niet in de regio van hun land van herkomst kunnen worden opgevangen. Voor groepsgewijs toe te laten vluchtelingen stelt Nederland een jaarlijkse limiet. Voorrang wordt hierbij bij voorkeur gegeven aan vluchtelingen met banden in Nederland en vluchtelingen die elders in de wereld in een acute noodsituatie verkeren. Voor de behartiging van de belangen van groepen vluchtelingen elders ter wereld worden financiële middelen ter beschikking gesteld aan de Hoge Commissaris voor de Vluchtelingen van de Verenigde Naties ter opvang in eigen regio.

36.b In Europees (EG-)verband wordt overleg gevoerd om tot een betere afstemming van het toelatingsbeleid te komen.

33 Wetgeving

37. De kwaliteit van de regelgeving wordt verhoogd:

- door vermindering van regelgeving op die terreinen waarde overheid terwille van de verantwoordelijkheid van particuliere organisaties en burgers kan terugtreden;
- door vereenvoudiging van regelgeving indien en voor zover zulks de handhaafbaarheid kan vergroten;
- door zoveel mogelijk de formele wetgever zelf de nodige regels te doen vaststellen;
- door delegatie van regelgeving slechts dan toe te passen als deze in de formele wetgeving aan nauwkeurige grenzen en doelstellingen is gebonden;
- door instanties, die wettelijke verantwoordelijkheden hebben gekregen die ook te laten en daarmee af te zien van pseudo-wetgeving en regelgeving via circulaire, planvoorschriften, inspraakvoorschriften e.d.;
- door de effecten van bestaande wetgeving te evalueren en daaraan conclusies te verbinden.

Nieuwe regelgeving dient op een zodanig tijdstip bij de uitvoerende organen te arriveren, dat deze op verantwoorde wijze hieraan uitvoering kunnen geven.

38. De taak van de minister van Justitie om het dereguleringsproces, de kwaliteiten en de harmonisatie van de wetgeving te bevorderen wordt benadrukt. Tevens wordt een Vaste Kamercommissie geïnstalleerd of aangewezen die toeziet op de kwaliteit van de wetgeving.

Binnenlands bestuur

39 *Verhouding gemeente-provincie-rijk*

39.a Het bestuurlijk systeem van ons land moet bestaan uit drie volwaardige bestuurslagen. Als bestuurslaag die de meest directe relatie heeft met de burger moeten de gemeenten in staat worden gesteld tot het doen van echte beleidskeuzes en tot het voeren van een samenhangend beleid. Daarvoor is versterking van het lokale bestuur via decentralisatie, door voldoende eigen middelen en slechts in uiterste noodzaak door middel van gemeentelijke herindeling, noodzakelijk. (Aan de mening van gemeenteraden en burgers dient grote waarde toegekend te worden.) Zo behoren de overheidstaken op sociaal-cultureel gebied in beginsel tot de verantwoordelijkheid van gemeenten. De minister van Buitenlandse Zaken treedt coördinerend op bij de decentralisatieprocessen.

39.b De rijksoverheid geeft in de verhouding met de provincies en de gemeenten daadwerkelijk gestalte aan het streven naar deregulering d.m.v. een taakstelling voor het afschaffen van overbodige plan-, inspraak- en democratiseringsvoorschriften in de jaren 1986-1990 en voor het drastisch verminderen van de hoeveelheid uit te geven circulaire, planvoorschriften, etc.

39.c Bij het treffen van wettelijke en financiële maatregelen wordt rekening gehouden met de specifieke mogelijkheden en problemen van de grotere gemeenten, met het oog op vergroting van hun beleidsvrijheid en de bestuurskracht.

39.d Bij benoeming van burgemeester en Commissarissen der Koningin dient, onder het behoud van het primaat en de verantwoordelijkheid van de benoeming door de Kroon, recht te worden gedaan aan de doelstelling van de versterkte inspraak.

40.a De provincie is een volwaardige bestuurslaag met vooral een intermediair karakter. Dit dient mede tot uitdrukking te komen in met name coördinerende, plannende en toezichhoudende taken ten opzichte van de gemeente, alsmede door

een op die taken betrekking hebbende decentralisatie van rijkstaken naar de provincie.

40.b De gedeconcentreerde rijksdiensten worden op hun efficiency bezien en zo mogelijk afgeslankt en samengevoegd. Indien taken van deze diensten en de provincie of provinciale diensten elkaar overlappen, worden deze taken zoveel mogelijk gedecentraliseerd naar het provinciaal niveau. De minister van Binnenlandse Zaken treedt hierbij initierend en coördinerend op.

40.c De drie bestuurslagen - rijk, provincie en gemeente- treden elkaar in overleg gelijkwaardig tegemoet. Knelpunten die voortvloeien uit het gevoerd of te voeren landelijk beleid vragen om betere communicatie tussen de overheden.

35 Financiën lagere overheden

41. De Herzene Wet Gemeenschappelijke Regelingen biedt voldoende mogelijkheden voor intergemeentelijke samenwerking. De regionale problematiek zal in de eerste plaats via de weg van deze herziene wet moeten worden aangevat. De deelnemers dienen de gemeenschappelijke regelingen te financieren.

42. Ten behoeve van de zelfstandige uitoefening van taken door gemeenten en provincies behoren zij elk een eigen belastinggebied te houden, naast de algemene uitkeringen uit het Gemeente- respectievelijk het Provinciefonds en de doeluitkeringen van het rijk. Dit mag niet leiden tot een vergroting van de algehele belastingdruk. Het hanteren van belastingen, heffingen en tarieven als inkomenspolitiek instrument is uitsluitend de verantwoordelijkheid van het rijk. Het beleid, dat er op gericht is doeluitkeringen zoveel mogelijk te saneren en over te hevelen naar de algemene uitkeringen, wordt met spoed uitgevoerd. Bij de decentralisatie van taken en bevoegdheden naar provincies en/of gemeenten zullen gelijktijdig de hieraan verbonden financiële middelen gedecentraliseerd worden.

43.a Het totale aandeel van de financiële middelen van de overheid voor gemeenten en provincies moet zodanig zijn, dat zij in staat zijn de hun opgedragen en toevertrouwde taken op verantwoorde wijze te vervullen, tevens recht doende aan de in ons land bestaande differentiatie in gemeenten en provincies. De groei c.q. inkrimping van het Gemeente- en Provinciefonds dient evenredig te zijn aan de groei c.q. vermindering van de rijksuitgaven, onverminderd de groei door overheveling van doeluitkeringen naar deze fondsen en de toedeling van extra middelen van gedecentraliseerde Rijkstaken. Bij het hanteren van de evenredigheidsnorm moet rekening worden gehouden met de effecten van de overheveling van middelen, zoals in het voorgaande artikel is bedoeld.

43.b De gemeenten worden volledig gecompenseerd voor eventuele verdere stijgingen van hun aandeel in de bijstandsuitgaven en van de daaruit voor hen voortvloeiende apparaatskosten.

36 Reorganisatie rijksdienst

44. De afslanking van de rijksdienst dient in versnelde mate te worden voortgezet, indien:

- de taken die tot nu toe door de rijksoverheid worden behartigd eigenlijk onder de verantwoordelijkheid van burgers en hun organisaties verricht behoren te worden;
- de uitvoering van taken van de rijksoverheid efficiënter in geprivatiseerde vorm aan particulieren uitbesteed kan worden (b.v. privatisering bepaalde rijksdiensten); taken van de rijksoverheid even goed gedecentraliseerd kunnen geschieden door lagere overheden (b.v. het sociaal-cultureel beleid naar de gemeenten).

45. De samenstelling van de nog bestaande adviesorganen van de rijksoverheid dient, zonder aan de deskundigheidseisen van de leden afbreuk te doen, een

weerspiegeling van de verscheidenheid in de bevolking (o.a. naar geslacht en pluriformiteit van opvattingen) te zijn.

37 Stakingsrecht

46. Ter bevordering van de rechtszekerheid bij collectieve acties van werknemers moet naar het volgende worden gestreefd:

46.a Sociale partners stellen in het kader van de Stichting van de Arbeid dan wel bij collectieve arbeidsovereenkomst gedragsregels, in acht te nemen bij collectieve conflicten, vast.

46.b Ter bevordering van de vreedzame oplossing van arbeidsconflicten dienen door de wetgever bemiddelings- en arbitrageprocedures te worden geschapen, waarvan de betrokken partijen op basis van vrijwilligheid gebruik kunnen maken.

46.c De rechtmatigheid van de staking behoort door de onafhankelijke rechter te worden getoetst. Wetgeving terzake dient niet te worden bevorderd.

46.d Bij de uitoefening van het stakingsrecht behoren aan werkwilligen geen belemmeringen voor het verrichten van hun arbeidsprestatie in de weg te worden gelegd. Het verbod van bemiddeling van werknemers door Gewestelijke Arbeidsbureaus, alsmede het verbod van uitzending of uitlening door uitzendbureaus en uitleenbedrijven aan ondernemingen, waar een arbeidsconflict is uitgebroken, dienen echter gehandhaafd te blijven.

46.e De wet dient te regelen aan welke ambtenaren het recht op collectieve actie niet toekomt. Aan ambtenaren mag het recht op collectieve actie op geen andere gronden worden ontzegd dan door het Europees Sociaal Handvest is toegelaten, dus uitsluitend in gevallen waarbij door collectieve actie vitale publieke belangen worden bedreigd. Voor die ambtenaren aan wie dit recht niet toekomt dient een sluitende wettelijke arbitrageregeling te worden vastgesteld.

IV. Sociaal-economisch en financieel beleid

SOCIAAL BELEID DOOR ECONOMISCH HERSTEL EN HERVERDELING VAN ARBEID

38 Plaatsbepaling

Het CDA wil in de periode 1986-1990 meer mensen uitzicht bieden op werk. Daarnaast wil het zich inzetten voor een houdbaar stelsel van sociale zekerheid. Dat zal een enorme inspanning vergen.

Er is met name dankzij het gevoerde regeringsbeleid een eerste herstel zichtbaar. De werkloosheid groeit niet meer en neemt zelfs af. De werkgelegenheid in bedrijven trekt voor het eerst sedert jaren weer aan. Er zullen in de komende vier jaar echter weer 200.000 toetreders extra op de arbeidsmarkt komen. De crisis van de jaren tachtig is veel ingrijpender dan een te ver doorgegroeid financieringstekort waarvoor pijnlijke ombuigingen noodzakelijk waren en die hun vertaling kregen in lagere inkomens en dalende uitkeringsniveaus. Dit leidde tot ernstige teleurstellingen bij langdurig werkzoekenden en vaak tot verbittering bij uitkeringsgerechtigden. De recessie komt vooral naar voren in het werkloosheidsvraagstuk maar is in wezen veel uitgestrekter. Achter de financieel-economische verschijningsvorm van de problemen gaat een levensstijl schuil, die bij analyse van de huidige sociaal-economische situatie niet veronachtzaamd mag worden. De crisis is een directe weerspiegeling van de wijze waarop in de afgelopen decennia de maatschappij is ingericht. In de jaren zestig en zeventig is geleidelijk aan de opvatting gegroeid dat de overheid - en daarmee de politiek - voor al het gezamenlijke dient zorg te dragen. Daardoor ontstond een verwachtingspatroon dat 'Den Haag' het sociaal-economisch leven in belangrijke

mate moet sturen. Taken en verantwoordelijkheden van burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties werden beïnvloed of soms zelfs ondergeschikt gemaakt aan de regel en sturingspretenties van de overheid. Vaak onbedoeld had dit voor burgers en hun organisaties een grotere afhankelijkheid van het overheidshandelen tot gevolg. Hun eigen speelruimte en verantwoordelijkheidsbeleving werd daarmee echter beperkt. Het besef dat maatschappelijke organisaties de samenbindende kracht tussen mensen vormen, vervaagde.

Zodoende kregen anonimiteit en collectiviteit in de samenleving de overhand. Deze processen gingen gepaard met professionalisering van de maatschappelijke zorg en institutionalisering en economisering van het maatschappelijke leven. Positief was de uitbreiding van het aantal voorzieningen en de bredere toegankelijkheid. Negatief was, dat de verantwoordelijkheid en de financiering hiervan door burgers en maatschappelijke organisaties steeds vaker aan de overheid werden toebedeeld.

Dit mechanisme van afwentelen leidde tot scheefgroei, die zich niet alleen uitte in een betaalbaarheidsvraagstuk, maar ook in een aantasting van verantwoordelijkheidsbesef van de burger en in een verlamme uitstraling op de vernieuwingsdrang en pluriformiteit van de samenleving. De laatste jaren voltrekt zich, door nieuwe inzichten en koerswijzigingen in het beleid, een duidelijke kentering.

De internationale crisis - rechtstreeks van invloed op de economische situatie van ons land - maakte de onbetaalbaarheid en daarmee de kwetsbaarheid van de verzorgingsstaat zichtbaar. Tevens leidde deze situatie tot het besef dat het perspectief van de samenleving in belangrijke mate bepaald wordt door de wijze waarop de menselijke verantwoordelijkheid in de maatschappij vorm krijgt.

In de afgelopen jaren is een begin gemaakt met het anders vorm geven aan de solidariteit binnen het maatschappelijk bestel. In deze zo groeiende maatschappijvorm is het niet langer de overheid die boven alles verantwoordelijk is voor sociale (meestal geprofessionaliseerde) zorg en spreekt het niet vanzelf dat de overheid verantwoordelijk gesteld wordt voor alle tekorten in de samenleving. Het accent op de eenzijdige gerichtheid op 'Den Haag' zal verlegd worden naar initiatieven die werkelijk gedragen zullen worden door burgers en hun maatschappelijke organisaties. Dat dient bereikt te worden door een zorgvuldige herverdeling van taken en verantwoordelijkheden tussen overheid, maatschappelijke organisaties en burgers, door huidige taken van de overheid zo mogelijk te laten uitvoeren door het bedrijfsleven, door de kwaliteit van de regelgeving te verbeteren, de overheidstaken op decentraal niveau te ontwikkelen en uit te voeren, maar ook door het leggen van een geringer beslag van de overheid op de financiële middelen van de burger. Erkend behoort te worden dat door de onbaatzuchtige wijze, waarop decennia lang verzorgende, opvoedende en ondersteunende taken zijn vervuld in de onbetaalde sector van onze samenleving, onze welvaart en ons welzijn mede zijn opgebouwd.

Het is van het grootste belang dat deze onbetaalde arbeid niet tussen 'wal en schip' geraakt, maar mede opgenomen wordt in de herverdeling van onbetaalde en betaalde arbeid voor mannen en vrouwen. Het welzijn van onze samenleving zal ten eerste geschaad worden als we geen oog hebben voor in het bijzonder de verzorgende taken ten aanzien van kinderen, bejaarden en gehandicapten.

Ook in een vernieuwde zorgzame maatschappij houdt de overheid een belangrijke functie. Die functie kan evenwel niet gelegen zijn in een alomvattende zorg voor de burger. Zij ligt met name in het waarborgen van een materiele en immateriele basis van bestaan. Daartoe rekent het CDA vooral de zorg voor de positie van de laagste inkomens, zoals b.v. de bejaarden met alleen een AOW-uitkering of een klein pensioentje en de gezinnen en alleenstaanden, waar slechts een minimum-inkomen binnenkomt (de echte minima). Daarnaast wil het CDA een perspectief bieden voor (langdurig) werklozen en het voeren van een zodanig beleid, dat lusten en lasten,

rechten en plichten weer met elkaar in overeenstemming komen. Op het sociaal-economisch terrein vraagt dat om een benadering waarbij de verantwoordelijkheid van mensen binnen hun eigen leef- en werkwereld wordt verruimd.

Collectieve solidariteit en het invullen van verantwoordelijkheid door een anonieme overheid moeten zoveel mogelijk worden omgezet in nieuwe, herkenbare vormen van onderlinge verbondenheid, betrokkenheid en intermenselijke verhoudingen. Wat werkelijk nodig is, is een nieuw fundament voor een verzorgingsmaatschappij die houdbaar is en daardoor echte zekerheid verschaft.

39 Meer werkgelegenheid

Aan de enorme werkloosheidsstijging is tijdens de laatste kabinetperiode een einde gekomen. Dat neemt niet weg dat nog zeer velen van werk zijn verstoken. Vooral de positie van langdurig werklozen en jongeren baan zorgen. Het CDA wil daarin niet berusten. Centrale doelstelling voor het beleid in de periode 1986-1990 is meer werkgelegenheid.

De bevordering van de werkgelegenheid kan niet geïsoleerd worden beschouwd van het internationale economisch tij. Economische groei en daarmee de ontwikkeling van de welvaart zijn in een open economie als de Nederlandse, in overwegende mate afhankelijk van de internationale conjunctuur waarop wij vaak geen directe greep hebben. Deze bron van voortdurende onzekerheid beïnvloedt al onze pogingen om de crisis te beheersen. Veel nadrukkelijker zal Europa (en Nederland daarbinnen) in de komende jaren geconfronteerd worden met de afhankelijkheid van mondiale economische ontwikkelingen. Ontwikkelingssamenwerking heeft weinig zin wanneer we ook niet die elementen in onze economie aanpakken die de ontwikkeling daar in de weg staan. Dit betekent dat belemmeringen voor een vergroting van de invoer uit ontwikkelingslanden weggenomen moeten worden. Technologische ontwikkelingen zullen de mondiale samenleving snel een ander aanzien geven. Sociale aspecten en maatschappelijke aanvaarding van technologische innovatie vragen de volle aandacht. Informatie-technologie, micro-electronica, biotechnologie en robotisering zullen de inrichting van het productieproces in hoge mate bepalen. Permanente vernieuwing van produktiestructuren, inclusief de daarbij benodigde scholing, is een eerste voorwaarde om in te kunnen spelen op de economie van morgen. Met zorg moet gekeken worden naar de Europese aansluiting op het terrein van de technologische vernieuwing. Thans maken Japan en de Verenigde Staten een snellere ontwikkeling door dan Europa.

De vrees is gerechtvaardigd, dat indien binnen Europa niet versneld de krachten worden gebundeld, de aansluiting wordt gemist. Het is daarom van eminent belang dat Nederland zelf en in Europees verband in het innovatie-proces een initiërende rol speelt. Met kracht dient (gezamenlijke) research te worden ontwikkeld en de resultaten daarvan moeten worden geïntroduceerd in het productieproces en onderwijsbestel. Overheid, bedrijfsleven en wetenschap zullen hun krachten moeten bundelen om de voortgang te bevorderen op dit terrein. Een Europees technologisch beleid kan in dit stadium niet langer worden gemist.

Behalve een toenemende internationale interdependentie en een versnelling van technologische vernieuwing is de ontwikkeling van relatief lage energieprijzen van wezenlijk belang voor de economische ontwikkeling van ons land. Een verdergaande besparing van energie en een diversificatie van energiebronnen zijn voor het reduceren van mogelijke risico's noodzakelijk. Gelet op de afhankelijkheid van onze economie van het buitenland en de daaruit voortvloeiende onzekerheid, is het van belang dat onze nationale economie verder wordt versterkt. Als buffer tegen mogelijke internationale recessieve tendenties, dienen de weerstand en het groeivermogen van onze economie verder hersteld te worden.

Economische groei is noodzakelijk voor de centrale doelstelling van het beleid: meer werkgelegenheid. Hierdoor wordt tevens een reëler financieel draagvlak gecreëerd om onze collectieve voorzieningen op peil te houden, waaronder de sociale zekerheid. In dit program is uitgegaan van een economische groei van 2%. Het moet mogelijk zijn, dat er mede door de in dit programma aangekondigde maatregelen, een grotere groei wordt gerealiseerd, maar het CDA acht het op dit moment - mede gelet op de onzekerheid omtrent de kracht van het internationaal economisch herstel - niet verantwoord om ons rijk te rekenen en al bij voorbaat van zo'n hogere groei-veronderstelling uit te gaan. Economische groei en in samenhang daarmee de bevordering van de werkgelegenheid zijn te bereiken wanneer via een geïntegreerde aanpak de structuur van het bedrijfsleven wordt versterkt en, ten behoeve daarvan, de collectieve uitgaven een minder omvangrijk beslag leggen op het nationaal inkomen. Omdat de veronderstelde economische groei ontoereikend is voor een substantiële oplossing van het werkloosheidsvraagstuk dient de beschikbare arbeid op een meer creatieve wijze te worden herverdeeld.

Voor versterking van de positie van het bedrijfsleven en daarmee de werkgelegenheid zijn innovatie, kostenmatiging en flexibiliteit randvoorwaarden. De overheid kan in dit verband slechts een voorwaardenscheppende rol spelen. De sociale partners zullen in de bedrijven het beleid nader vorm moeten geven. Via een offensieve strategie dienen de steeds verschuivende groeipotenties in de economie opgespoord en productief gemaakt te worden in de ondernemingen. De overheid bevordert dit proces door het zogenaamde aandachtsgebiedenbeleid te intensiveren.

Kostenmatiging in het bedrijfsleven is noodzakelijk voor structureel herstel. Ook tegen de achtergrond hiervan, zal een verder herstel van de werkgelegenheid slechts mogelijk zijn, wanneer werkgevers en werknemers bereid zijn om een zo groot mogelijk deel van de loonruimte aan te wenden voor arbeidsduurverkorting, gepaard gaande met het scheppen van nieuwe arbeidsplaatsen. Het CDA acht het van belang dat prioriteit wordt toegekend aan 'werk boven inkomen'. Het beleid behoort een dringend appèl op de sociale partners in te houden, de lonen in de marktsector niet te verhogen, maar waardevast te houden; slechts door het huidige koopkrachtniveau ook voor de komende jaren als uitgangspunt te nemen en additionele loonruimte aan te wenden voor arbeidsduurverkorting, moet het mogelijk zijn de werkloosheid verder te beteugelen. De overheid zal, afhankelijk van de ontwikkeling van het proces van arbeidsduurverkorting, een inspanning verrichten door in haar beleid een zwaarder accent te leggen op belasting- en premieverlaging.

Wanneer in de marktsector terughoudendheid wordt betracht met de aanpassing van de lonen kan er ook een verband blijven bestaan met de inkomensontwikkeling in de collectieve sector.

Na een periode van noodzakelijke extra matiging streeft het CDA ernaar in de periode 1986-1990 ook in de huidige collectieve sector de lonen en uitkeringen op het huidige koopkrachtpeil te handhaven. De waardevastheid van deze inkomens moet worden gerealiseerd door een combinatie van nominale verhogingen en premie- en belastingverlaging.

Voor het overleg met de organisaties van overheidspersoneel betekent dit dat de overheid als werkgever het uitgangspunt zal hanteren van waardevastheid. Het overleg met de bonden dient verder te worden uitgebouwd, analoog aan de situatie in het bedrijfsleven. Met inachtneming van het door kabinet en parlement voorgestelde budget, komen daarbij werkgelegenheid en inkomensontwikkeling nadrukkelijk in samenhang aan de orde. Tegen de achtergrond van een economische groei-verwachting van tenminste 2% moet het na afronding van de herziening van het sociale-zekerheidsstelsel, voor de periode 1986-1990 mogelijk zijn de doelstelling van een waardevast inkomen ook voor uitkeringsgerechtigden

te verwezenlijken. Dit betekent onder meer, dat AOW-uitkeringen alsmede uitkeringen bij ziekte, werkloosheid en arbeidsongeschiktheid - die in de afgelopen jaren ingrijpend zijn aangepast - in de komende jaren op het huidige (reële) niveau gehandhaafd kunnen blijven.

Mocht onverhoopt de economische groei lager uitvallen, dan wordt het beleid gericht op handhaving van koopkrachtbehoud van de echte minima.

De met het grote financieringstekort samenhangende rente- en aflossingsverplichtingen van de overheid vormen, zoals onder meer uit de recente miljoenennota bleek, een reële bedreiging voor de uitoefening van wezenlijke overheidstaken en daarmee indirect voor het economisch herstel. Daarom zullen de collectieve uitgaven jaarlijks met ten minste 1% van het nationale inkomen worden teruggebracht.

Het financieringstekort wordt jaarlijks met minimaal een half procent (bij een economische groei van 2% of minder) en maximaal met 1% van het nationaal inkomen verminderd. Daarboven moet ook de verwachte daling van de aardgasinkomsten met circa 0,5% per jaar worden opgevangen alvorens er ruimte is voor belastingen premieverlaging. Gelet op de doelstelling van het CDA de inkomens in de collectieve sector waardevast te houden, zal de bezuiniging minder dan in de periode 1982-1986 in de sfeer van de ambtenaren-salarissen en uitkeringen gezocht kunnen worden.

Overigens wordt dankzij de inspanningen in de huidige kabinetsperiode de ombuigingstaakstelling verlicht doordat in de meerjarenramingen al een daling met ca een 0,5% per jaar voorzien is. Op dit moment ramen wij de in totaal benodigde ombuigingstaakstelling (exclusief de afbouw van de WIR, zie artikel 14) op elf miljard gulden.

De bestrijding van fraude op de terreinen van belasting en sociale zekerheid zal in de komende periode grote aandacht vragen. Hiermee zijn omvangrijke bedragen gemoeid: door intensief gebruik van de in dit programma genoemde maatregelen is een taxatie t.a.v. een opbrengst bij de fraudebestrijding van twee a vier miljard gulden in de periode 1986-1990 niet te optimistisch. Deze bedragen kunnen een rol spelen zowel bij het realiseren van een verdere verlaging van het financieringstekort tot ten hoogste 1% per jaar, als bij de vermindering van de belasting- en premiedruk voor de burger.

De vernieuwing van de samenleving vraagt om een herbezinning op taken en verantwoordelijkheden. De te grote verwachtingen van de politiek hebben teleurstellingen gebracht. Differentiatie en pluriformiteit kunnen niet gedijen in een klimaat waarin de overheid het streven naar het gemeenschappelijk welzijn monopoliseert. De eigen verantwoordelijkheid van maatschappelijke organisaties moet worden versterkt. Daarom acht het CDA het noodzakelijk dat de sociale partners zelf op terreinen als inkomensbeleid, herverdeling van arbeid en onderdelen van de sociale zekerheid, in belangrijke mate het beleid bepalen.

Artikelen

40 Economische orde

1. Het CDA streeft naar een economische orde waarin onderlinge zorg en medeverantwoordelijkheid gestalte krijgen in voor burgers herkenbare maatschappelijke verbanden. De georiënteerde markteconomie, dat wil zeggen een economie die genormeerd wordt door sociaal en ecologisch verantwoorde voorwaarden en niet ten koste gaat van de ontwikkelingslanden, vormt hiervoor het uitgangspunt.
2. De overheid draagt de eerste verantwoordelijkheid voor het macro-economisch beleid, dat gericht is op economische groei en meer werkgelegenheid. De overheid creëert de randvoorwaarden waardoor de doelstellingen van economische groei en

meer werkgelegenheid optimaal kunnen worden gerealiseerd. Op basis van die randvoorwaarden zijn die sociale partners nauw betrokken bij c.q. verantwoordelijk voor de ontwikkeling, vaststelling en uitvoering van het sociaal-economisch beleid. Een intensieve dialoog is noodzakelijk voor de onderlinge afstemming van het overheidsbeleid en het beleid van sociale partners.

3. In kaderscheppende zin komen in het overleg tussen overheid en sociale partners vraagstukken aan de orde zoals inkomensontwikkeling, inkomensverhoudingen en herverdeling van arbeid, ook die van mannen en vrouwen. Belangrijke punten van overweging zijn hierbij het versterken van de economische structuur, het creëren van voorwaarden voor arbeidsduurverkorting en het wegnemen van knelpunten op de arbeidsmarkt. De kaders dienen nadrukkelijk decentraal nader te worden ingevuld.

4. Werkgevers en werknemers(organisaties) dragen met inachtneming van het in artikel 2 gestelde, de verantwoordelijkheid voor de loonvorming en het beleid t.a.v. herverdeling van arbeid in de marktsector. Behoudens in geval van acute economische calamiteiten (bijvoorbeeld een energie-crisis), wordt niet in de onderhandelingen ingegrepen.

5. De overheid draagt eind-verantwoordelijkheid voor de inkomenspositie van de minima. Dit beleid wordt door de overheid in overleg met de sociale partners ontwikkeld.

6. Overeenkomstig de overlegsituatie in het bedrijfsleven voert de overheid, binnen de daartoe gegeven budgettaire ruimte, onderhandelingen met de organisaties van overheidspersoneel over het te voeren werkgelegenheids- en inkomensbeleid in de overheidssector.

7. De verantwoordelijkheid voor de uitvoering en inrichting van de werknemersverzekeringen in de sociale zekerheid berust in belangrijke mate bij de sociale partners; na afronding van de stelselwijziging worden de uitvoering en inrichting van de werknemersverzekeringen (WW, WWV, ZW, WAO) overgeheveld naar de sociale partners.

8. Het arbeidsmarkt-, arbeidsvoorzieningen- en arbeidsomstandighedenbeleid wordt, behoudens door de overheid te stellen randvoorwaarden, door de sociale partners zelf ontwikkeld en uitgevoerd. Ten aanzien van het arbeidsvoorzieningenbeleid streeft het CDA naar een tripartite beheersstructuur (werknemers, werkgevers, overheid).

9. Werknemers dienen meer betrokken te worden bij en medeverantwoordelijkheid te dragen voor het ondernemingsgebeuren. In dit kader wordt de mogelijkheid geschapen verder te gaan dan de Wet op de Ondernemingsraden voorschrijft, indien dit door de CAO-partijen wordt overeengekomen.

Voorts verdient intensivering van het overleg tussen Raad van Commissarissen, Raad van Bestuur en Ondernemingsraad aanbeveling. Naast de verdieping en betrokkenheid is het tevens gewenst nieuwe vormen van medezeggenschap c.q. bestuur van werknemers in de onderneming zo nodig via wettelijke aanpassingen te stimuleren. In dit kader past de instelling van nieuwe rechtspersonen zoals de werknemersvereniging. Adequate sociale verzekeringsregelingen zijn daarbij voorwaarde. Ook de overheid als werkgever scheidt zodanige voorwaarden, dat de dienstcommissies naar behoren kunnen functioneren.

41 Meer werkgelegenheid

10. In het economisch beleid heeft meer en duurzame werkgelegenheid hoge prioriteit. Vergroting van de economische groei is hierbij een belangrijk hulpmiddel. Nadrukkelijke aandacht verdient de ontwikkeling van arbeidsintensieve sectoren. In dit kader is het noodzakelijk dat naast beperking of

achterwege blijven van loonkosten-stijgingen getracht wordt via verlaging van de premies de positie van de factor arbeid te versterken.

11. De Nederlandse overheid onderneemt in Europees verband initiatieven om te komen tot een geïntegreerd Europees technologisch beleid. Een dergelijk geïntegreerd beleid komt tot stand door met (Europese) bedrijven (sectoren) veelbelovende basistechnologieën programmatisch verder te ontwikkelen in samenwerking met Europese kenniscentra. Gemeenschappelijke onderzoekcentra van de EG (GCO's) dienen meer en meer ingezet te worden voor versterking van industriële technologieën in Europa. Het belang wordt onderkend dat sociale partners nadrukkelijk betrokken worden bij de beleidsontwikkeling op technologisch gebied. Vakbeweging, werkgeversorganisaties en overheid overleggen op nationaal niveau over technologische ontwikkelingen op (midden)lange termijn met de daaruit voortvloeiende consequenties o.m. voor werkgelegenheid. De Europese Gemeenschap behoeft zodanige openheid en dusdanige communicatie-patternen in een werkelijk gemeenschappelijke markt, dat technologische innovatie bevorderd wordt. Snelle harmonisatie en standaardisatie van Europese normen worden door Nederland in dit verband bepleit. Voorts wordt in het kader van het Europees technologisch beleid gewerkt aan (het lanceren van) grote projecten op het gebied van wetenschap en onderzoek. Innovatie moet anderzijds door meer kleinschalige en aangepaste technologieën worden bevorderd. Daarbij kan worden gedacht aan risicodragende financiering. Met het oog op produktie van hoogwaardige goederen en diensten dienen fiscale faciliteiten gedurende de eerste levensjaren van een nieuw produkt te worden overwogen. Overheidsparticipatie, op basis van gelijkwaardigheid in de produktie van hoogwaardige goederen, wordt in beginsel niet afgewezen.

12. Nederland neemt initiatieven tot ontwikkeling van een Europees conjunctuurbeleid; afhankelijk van de economische ontwikkeling dient een Europees stimulerend beleid gevoerd te worden.

13. Permanente vernieuwing van produktie-structuren is noodzakelijk. Daartoe worden transferpunten verder uitgebouwd en de toegankelijkheid tot specialistische kennis, studie en vooronderzoek verbeterd. Een groter deel van door de overheid gefinancierde research-inspanning dient ingezet te worden ten behoeve van het produktief maken van research-resultaten. Nadrukkelijke aandacht in dit verband voor contract-research is geboden.

14. Via arbeidskostenmatiging wordt gestreefd naar versterking van het economisch draagvlak van het bedrijfsleven. In verband hiermee wordt uiterste terughoudendheid betracht bij het aanpassen van het wettelijk minimum-loon. Naarmate het rendementsherstel vordert, vindt een herbezinning op de vermogensoverdrachten aan het bedrijfsleven plaats. Dit kan ertoe leiden dat de WIR op termijn gefaseerd wordt afgeschaft; de daardoor vrijkomende middelen worden in gelijke delen aangewend voor lastenverlichting van bedrijven, reductie financieringstekort en lastenverlichting van de burgers.

Wanneer tot het niet continueren van de WIR wordt besloten, dient bij een alternatieve aanwendingswijze de mogelijkheid aan de orde te komen de lastenverlichting voor burgers (gedeeltelijk) aan te wenden voor de financiering van scholingsprojecten.

Bij de alternatieve aanwendingswijze van de WIR-middelen dienen voor de landbouw en het MKB herkenbare financiële faciliteiten getroffen te worden opdat de zorg voor de kleine bedrijvigheid en starters optimaal tot haar recht kan blijven komen. Onderzocht zal worden in hoeverre de huidige investeringspremieregeling een toegesneden instrument is voor een gericht werkgelegenheidsbeleid.

15. De positie van de startende ondernemer dient te worden versterkt. Daarvoor is een samenspel van maatregelen nodig. Adequate voorlichting en begeleiding behoren tot de primaire verantwoordelijkheid van branche-organisaties. De

ontwikkeling van huisvestings- c.q. bedrijfsruimtevoorzieningen wordt waar nodig door de overheid in samenspel met het particulier initiatief (w.o. banken) bevorderd. Ter verkleining van de financiële risico's in de aanloopfase worden speciale regelingen getroffen in de sfeer van belastingen en sociale premies. Hierbij kan gedacht worden aan in de tijd begrensde vrijstellingen.

16. Vergroting van de economische groei wordt nagestreefd door de ontwikkelingscapaciteit van (nieuwe) productiesectoren te activeren. Kansrijke activiteiten worden via het zgn. 'Aandachtsgebiedenbeleid' van de overheid tezamen met bedrijven en research-instituten ondersteund. De participatie van kleine ondernemingen hierbij verdient meer aandacht. Binnen het innovatieve aandachtsgebiedenbeleid krijgen activiteiten als milieuproductie, de ontwikkeling van energie-besparingsapparatuur en productie met een groot belang voor de verbetering van de economische structuur in de Derde-Wereldlanden extra aandacht.

17. Het overheidsaankoopbeleid dient nadrukkelijk benadrukt te worden als industrie-politiek instrument in een internationale context. Er wordt met kracht gestreefd naar een Europees aanschaffingenbeleid. Dit moet reële kansen bieden voor het midden- en kleinbedrijf dat toelevert aan de overheid. Doorzichtigheid van overheidsmarkten is hiervoor een voorwaarde. Ten aanzien van het overheidsaanbestedingsbeleid dient dezelfde politiek te worden gevoerd.

18. De overheid verleent een ondersteunende functie ten behoeve van export. In het bijzonder wordt aandacht besteed aan het kwaliteitsniveau van Nederlandse producten en het coördineren van voorlichting.

19. Het beleid ten aanzien van de overdracht van overheidstaken aan het bedrijfsleven dient in de komende periode versterkt en nader geconcretiseerd te worden. De effectiviteit van het overheidshandelen zal kritisch worden doorgelicht, waarbij afgewogen wordt of taken van de overheid (nog) als eigenlijke taken/functies gerekend behoren te worden. Uitbreiding van de betrokkenheid van het (georganiseerd) bedrijfsleven hierbij is daarvoor noodzakelijk. Nagegaan moet worden in hoeverre het concurrentienadeel voor het bedrijfsleven, dat schuilt in het feit dat overheidsdiensten geen BTW in rekening brengen, kan worden verwijderd. Als onderdeel van de zogenaamde Grote Operaties wordt jaarlijks aan de Kamer een voortgangsrapportage ten aanzien van privatisering gepresenteerd.

20. Het regionaal-sociaal-economisch beleid is erop gericht de regionale economische structuur te versterken en daarmee de werkgelegenheid te vergroten. Het regionaal beleid krijgt gestalte via een 'regio-eigen' aanpak, waardoor meer bij specifieke mogelijkheden kan worden aangesloten. De kwetsbaarheid van de grensregio's mag bij de invulling van het regionaal beleid niet uit het oog verloren worden.

Decentralisatie van bevoegdheden en de daarbij behorende middelen van het rijk naar de regio's is hiervoor noodzakelijk. De samenwerking die bestaat tussen werknemers- en werkgeversorganisaties, lagere overheden, regionale ontwikkelingsmaatschappijen en -kenniscentra (transferpunten) en Kamers van Koophandel worden geïntensiveerd. Afhankelijk van de specifiek provinciale situatie, kan besloten worden tot oprichting van een provinciale SER.

20.a Een efficiënt vergunningen-verstrekkings-beleid wordt van groot belang geacht; concentratie van de vergunningenverstrekking is hiervoor noodzakelijk. Voorts dient de infra-structurele ontsluiting van industrieterreinen in het overheidsbeleid tot uiting te komen.

Werkgelegenheid en inkomen

42 Herverdeling van werk

21. De onaanvaardbaar hoge (jeugd)werkloosheid en de verwachtingen ten aanzien van het arbeidsaanbod in de komende jaren, onder meer van gehuwde vrouwen, vereisen een beleid gericht op verdergaande herverdeling van de beschikbare arbeid. De overheid aanvaardt haar verantwoordelijkheid als werkgever en vervult een voortrekkersrol bij haar eigen herverdeling van beschikbare arbeid, zulks in goed overleg met betrokken werknemersorganisaties. De overheid bevordert daarnaast in algemene zin herverdeling (b.v. door het belasting- en premie-instrument) in de marktsector.

Initiatieven om schoolverlaters aan banen en scholing te helpen worden zodanig financieel gesteund, waarbij gebruik kan worden gemaakt van creatieve en tot nu toe onconventionele oplossingen.

De overheid richt zich met name op de categorie langdurig werklozen, langer dan één jaar. Ook na 1986 moet het zgn. 'Startplan' gecontinueerd worden (met name voor jongeren die langer dan een jaar werkloos zijn).

22. Belemmeringen voor het proces van herverdeling van arbeid worden weggenomen. Arbeidstijdverkorting moet in overleg met de sociale partners op flexibele wijze gerealiseerd worden. In dit verband verdienen naast een verkorting van de gemiddelde arbeidsduur, onder meer door verlenging van de bedrijfstijd en educatief verlof het creëren van meer deeltijdbanen, flexibele pensionering en beperken van overwerk aandacht.

23. Bij de aanpak van de werkloosheid dient daarbij ook gebruik gemaakt te worden van creatieve en onconventionele oplossingen. De overheid streeft naar een zodanige verbetering van de arbeidsmarktpositie van (jeugdige) langdurig werklozen en vrouwen die terugkeren op de arbeidsmarkt, dat blijvende arbeidsparticipatie mogelijk wordt. Stimuleren van particuliere en gemeentelijke initiatieven in dezen verdient meer aandacht.

Dit beleid wordt samen met de sociale partners ontwikkeld en uitgevoerd. Daarbij wordt gedacht aan zaken als intensivering van scholingsfaciliteiten, werkervarings- - praktijkervaringsplaatsen, groeibanen en het 'brugjaar' voor schoolverlaters. Het is noodzakelijk de talloze subsidieregelingen van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid te stroomlijnen en zo mogelijk te decentraliseren. Uitgangspunt voor subsidieverlening is de duur van de werkloosheid. Onderzoek wordt ingesteld naar de reële werkloosheid onder vrouwen, per leeftijdsgroep, en naar de motieven om wel of niet aan de betaalde arbeidsmarkt deel te nemen.

24. In de overheidssector zal in de periode 1986-1990 de gemiddelde jaarlijkse arbeidsduur in totaliteit met 10% moeten worden teruggebracht. Zes procent daarvan kan gerealiseerd worden door het proces van globale arbeidsduurverkorting. Voorts is grootschalige omzetting van volledige banen in deeltijdarbeid, groeibanen en bredere doch flexibele invoering van de 32-urige werkweek voor nieuwe toetreders en voor werknemers van 50 jaar en ouder, op vrijwillige basis noodzakelijk. Tevens dient ruimte geschapen te worden voor uitbreiding van scholingsmogelijkheden voor werknemers. Deze doelstelling en het daarvoor noodzakelijke beleid dienen onderwerp van overleg te zijn tussen overheid en organisaties van overheidsperoneel. Daarbij wordt gestreefd naar 'raamafspraken' die op decentraal niveau nader kunnen worden ingevuld. Daartoe wordt een meerjarenstrategie geformuleerd. Uitgangspunt dient een zo groot mogelijke herbezetting te zijn. Daarbij worden afspraken gemaakt die tot een herbezetting van globaal 70% leiden. Arbeidsduurverkorting mag niet tot een dusdanige situatie leiden dat te vergaande inkomensconsequenties voeren tot een gedwongen deelname aan het arbeidsproces door beide partners. Zij zal derhalve in relatie staan tot de arbeidsduur van één of soms van beide partners.

25. Om het verdelingsbeleid binnen de overheid gunstig te bevorderen wordt nagegaan in hoeverre de huidige formatieplaatsen-methodiek vervangen kan worden door een systematiek waarbij overheidsdiensten op basis van een toe te kennen budget zelfstandig de inzet van arbeid kunnen afstemmen op het te verrichten takenpakket met daaraan gekoppeld een verantwoording achteraf voor de beschikbaar gestelde budgetten.

26. De verkorting van de gemiddelde arbeidsduur in de marktsector is primair een aangelegenheid van de onderhandelende partijen. De overheid bevordert dit proces door in haar beleid meer accent te geven aan vermindering van premie- en belastingdruk, waardoor het koopkrachtverlies per saldo beperkt of (voor de minima) zo mogelijk achterwege kan blijven. Bij voortgaande verkorting van de arbeidstijd wordt alleenverdieners op minimumniveau een netto-inkomen gewaarborgd, waarvan beide partners kunnen bestaan, zodat koopkrachtverlies in ieder geval voor één leefeenheid (zeker voor minima) achterwege of tenminste beperkt blijft.

26.a Speciale aandacht verdient binnen het beleid de positie van tijdelijke werkers (oproepcontracten) en thuiswerkers.

27. De kloof tussen onderwijs en arbeidsorganisatie dient overbrugd te worden. Hierbij wordt gedacht aan intensivering van de beroepsoriëntatie, uitbreiding van de opleidingsstructuur en leer/arbeidsplaatsen in bedrijven en instellingen, en verbreding van het KMBO.

Met betrekking tot de leeftijdsgroep van 16- tot 18-jarigen ligt de nadruk op scholing. In dit kader wordt met schoolverlaters tot 18 jaar als regel geen arbeidscontract afgesloten zonder leerovereenkomst. Het is gewenst dat er meer bedrijfsscholen worden gevestigd; zo nodig ondersteunt de overheid deze bij de oprichting en let daarbij op de flexibiliteit die de opleiding biedt. Voorts is een permanente actualisering van opleidingspakketten van de Centrale Vakopleiding voor Volwassenen noodzakelijk. De centra voor beroepsoriëntatie en beroepsdoelstelling worden ten behoeve van langdurig werklozen en laag opgeleiden gesteld hun brugfunctie tussen maatschappij en arbeidsorganisatie te vervullen. Ten slotte zal ook een verdere uitbreiding van stageplaatsen de nodige aandacht moeten krijgen. Specifieke jeugdplannen en scholingsprojecten waarin tijdelijk werk wordt aangeboden dienen gepaard te gaan met een nadrukkelijke inspanning om aansluitende arbeidsparticipatie te realiseren, met name voor kansarme jongeren.

28. Ten behoeve van langdurig werklozen worden terugploegprojecten bevorderd. Terugploegprojecten dienen niet beperkt te blijven tot de bouwnijverheid. Deze activiteiten mogen de ontwikkeling van duurzame werkgelegenheid niet in de weg staan.

29. De inschakeling van met name langdurig werklozen via tijdelijk werken met behoud of met behulp van uitkering wordt bevorderd.

30.a Teneinde te stimuleren dat mensen vrijwilligerstaken in diverse takken van het maatschappelijk leven verrichten, dienen daartoe belemmerende factoren (te grote onkosten, het niet verzekerd zijn) te worden weggenomen.

30.b Een geïntegreerde aanpak ter verbetering van de positie van de vrouw zal moeten worden nagestreefd. In dit kader moet worden gestreefd naar:

- een regeling van ouderschapsverlof in Nederland;
- voldoende kinderopvang;
- maatregelen met betrekking tot ongewenste intimiteiten voorzover dit ligt op het terrein van de overheid;
- bevorderen dat het onderwijs gericht is op rol doorbreking en het voor vrouwen en meisjes toegankelijk maken van niet voor hen traditionele beroepen.

43 *Inkomensontwikkeling*

31. Een gematigde loonkostenontwikkeling is noodzakelijk voor duurzaam herstel van het bedrijfsleven en beperking van de collectieve uitgaven. Met het oog op de wenselijkheid van voortgezette arbeidskostenmatiging en tegen de achtergrond van noodzakelijke ombuigingen, ziet het CDA in de komende kabinetsperiode slechts ruimte voor verhoging van het wettelijk minimumloon en de daaraan gekoppelde uitkeringen, voorzover deze gericht is op handhaving van koopkracht.

32. Het beleid is erop gericht, bij een economische groei van 2%, de koopkracht - in het bijzonder van de minima - te behouden. Indien dit door tegenvallende economische groei onverhoopt niet mogelijk is, worden aanvullende maatregelen tot bescherming van de koopkracht van de echte minima getroffen.

33. Er worden - mede gelet op het belang van arbeidsduurverkorting - geen andere specifieke maatregelen getroffen t.a.v. de minimum-jeugdlonen.

34.a De inkomensontwikkeling van het overheidspersoneel wordt bepaald in de onderhandelingen tussen de overheid als werkgever en de ambtenarenorganisaties. Als randvoorwaarde geldt hierbij het door het kabinet en parlement vastgestelde budget. Bij verschil van mening in bedoeld overleg wordt de geschillenadviescommissie ingeschakeld.

34.b In haar rol als werkgever slaat de overheid bij het onder a. bedoelde overleg acht op de arbeidsmarktverhoudingen, de kwaliteit van de werkgelegenheid in de overheidssector en de inkomensontwikkeling in de private sector. Een nadrukkelijke afweging ten aanzien van werkgelegenheid bij de overheidssector enerzijds en de inkomensontwikkeling anderzijds is noodzakelijk.

34.c In het overleg dat de overheid als werkgever met de organisaties van overheidspersoneel voert, is voor haar waardevastheid in het kader van de inkomensontwikkeling uitgangspunt. Dit laat onverlet het zgn. incidenteel (de periodieken) en de consequenties van het pakketvergelijkend onderzoek.

34.d Er wordt naar gestreefd binnen afzienbare tijd de resultaten van het pakketvergelijkende onderzoek in te voeren.

35. De vrijheid van partners in een samenlevingsverband om te kiezen wie er in welke mate deelneemt aan de betaalde arbeidsmarkt, wordt gewaarborgd.

36. Mede gezien de betrokkenheid van werknemers bij de onderneming stimuleert de overheid winstparticipatie via de fiscale weg. Deelneming van werknemers in het ondernemingsvermogen wordt aangemoedigd.

44 **Sociale zekerheid**

37. Wij gaan ervan uit dat na afronding van de stelselwijziging, welke voor de kabinetsperiode 1982-1986 is voorzien, de uitkeringenniveaus in de komende jaren kunnen worden gewaarborgd. In de volgende kabinetsperiode wordt het sociale zekerheidsstelsel nader ontwikkeld opdat de sociale zekerheid:

- mensen meer dan tot nu toe het geval is, activeert;
- de flexibiliteit van de arbeidsmarkt vergroot;
- oneigenlijk gebruik (grijs circuit) en misbruik (zwart circuit) wordt tegengegaan.

Voorts dienen de toepasbaarheid van de sociale zekerheid op uiteenlopende arbeidstijden en de verscheidenheid aan samenlevingsvormen te worden vergroot, terwijl daarnaast aandacht geschonken moet worden aan de rechtvaardigheid van toetredingscriteria.

38.a Met het oog op de demografische ontwikkeling wordt met spoed een integrale pensioenstudie gestart met inbegrip van de mogelijkheden tot een flexibele pensionering. Vooruitlopend hierop, mede met het oog op de mobiliteit van werknemers en de positie van werklozen, wordt een regeling ontworpen om de nadelige gevolgen van de zgn. 'pensioenbreuk' zoveel mogelijk te vermijden.

38.b In het kader van de gelijkberechtiging van man en vrouw dient op zo kort mogelijke termijn een partnerpensioen te worden ingevoerd, nadat wettelijk erkende registratie (zoals bedoeld in art. 9, hfdst. Justitie) is geregeld.

39. Het sociaal minimum-niveau wordt in overleg met de sociale partners door de overheid gewaarborgd. Na afronding van de stelselwijziging wordt de regeling van loongerelateerde uitkeringen en het beheer van de betreffende fondsen overgeheveld naar de sociale partners.

In de Sociale Verzekeringsraad wordt over de uitkeringshoogte en voorwaarden beslist. Tot deze overdracht van verantwoordelijkheden behoort eveneens de loongerelateerde premievaststelling. De Sociale Verzekeringsraad wordt omgevormd tot een onafhankelijk beheersingsorgaan.

40. De herziening van de uitvoeringsstructuur van de sociale zekerheid dient in de komende kabinetsperiode vorm te krijgen. Gezien de verschillende taken en verantwoordelijkheden streeft het CDA naar aparte uitvoeringsorganisaties voor de werknemers- en volksverzekeringen en het arbeidsmarktbeleid.

41. Behoudens wijzigingen die zich zullen voordoen in verband met de voorgestelde en gewenste invoering van een nieuw stelsel van studiefinanciering, blijft de huidige kinderbijslag-systematiek gehandhaafd. De kinderbijslag dient een substantiële bijdrage te vormen in de kosten van levensonderhoud van kinderen.

42. De fraude met betrekking tot de sociale verzekeringen en de belastingen wordt actief met toepassing van verhaal en zo nodig sancties bestreden. Mede ten behoeve hiervan wordt een Sofi-nummer ingevoerd met inachtneming van de regels als bedoeld bij artikel 14 van hoofdstuk III. Bij het toekennen van rechten in de sociale zekerheid zal de bewijslast nadrukkelijker bij de uitkeringsgerechtigde dienen te komen liggen. Het fraude-beleid t.a.v. de sociale zekerheid dient met name preventief van opzet te zijn.

43. De hoofdlijnen van het ISMO-rapport worden onderschreven. In dit verband worden voldoende menskracht en middelen beschikbaar gesteld voor de regionale fraude-bestrijdingsteams.

44. Nadrukkelijker dient de opname van mensen met een handicap in het arbeidsproces aandacht te krijgen. De overheid vervult daarbij een voorbeeld-functie bij uitstek. Snelle invoering van de Wet Arbeid Gehandicapte Werknemers (WAGW) is noodzakelijk. De Wet Sociale Werkvoorziening dient doorgelicht te worden t.a.v. haar oorspronkelijke doelstelling: opname van (gedeeltelijk) gehandicapten die op andere wijze niet in aanmerking komen voor een arbeidsplaats.

45. Op Europees niveau dient de overheid een spoedige inwerkingtreding te bevorderen van de richtlijn die betrekking heeft op de ten uitvoerlegging van het beginsel van gelijke behandeling van mannen en vrouwen in de beroepsregelingen op het gebied van de sociale zekerheid. In dit kader worden de maatregelen inzake gelijke behandeling van deeltijdwerkers, geformuleerd in de vierde Europese Richtlijn, zo spoedig mogelijk in de wetgeving opgenomen.

46. Het beleid inzake retourmigratie maakt het oudere buitenlandse werknemers mogelijk naar hun vaderland terug te keren met behoud van de hier in Nederland opgebouwde rechten in het kader van de sociale zekerheid. Daarnaast blijft bevordering van het zelf opzetten van een bedrijf in de landen van herkomst een zaak die steun verdient.

45 De collectieve uitgaven

47. Economisch herstel en meer werkgelegenheid vereisen een terugdringing van de collectieve uitgaven. De collectieve uitgaven moeten een geringer beslag leggen op het nationaal inkomen. Het financieringstekort van het rijk wordt in deze kabinetsperiode, afhankelijk van de mogelijkheden, met minstens een half procent

en ten hoogste 1% per jaar verminderd. Na 1990 is een verdere reductie van het tekort noodzakelijk.

48. Het is niet aanvaardbaar een verlaging van het financieringstekort te realiseren door verhoging van de belasting- en premiedruk. Terughoudendheid dient in dit verband ook te worden aangebracht t.a.v. financiering via kapitaalmarkt middelen.

49. De ontwikkeling van de collectieve uitgaven moet weer beheersbaar worden. Via een effectieve preventieve aanpak dient een bijdrage geleverd te worden aan beperking van de collectieve uitgaven. In dit verband wordt gedacht aan:

- het niet in het leven roepen van nieuwe regelingen met een open-einde karakter;
- het beheersen van toegangscriteria van bestaande open-einde regelingen;
- het zorgvuldig bewaken van effecten van onvermijdelijke open-einde regelingen;
- het beter en behoedzamer ramen van uitgaven-ontwikkelingen;
- het maken van doelmatige afspraken m.b.t. van buitenaf komende overschrijdingen.

50. Ook in de komende kabinetsperiode dienen overheidstaken in kritische zin te worden heroverwogen. De personeelsreductie-operatie wordt voortgezet. Daarbij moet echter het uitgangspunt zijn, dat het gaat om een vermindering van overheidstaken. De heroverweging vindt plaats in het besef dat bepaalde overheidstaken als gevolg van de primaire verantwoordelijkheid van die overheid voor het maatschappelijk functioneren niet kunnen worden geprivatiseerd.

51. De overheid moet zo doelmatig mogelijk omgaan met de beschikbare middelen. Door doelmatigheid te bevorderen wordt de legitimiteit van het overheidshandelen vergroot; de burgers moeten het vertrouwen (her)krijgen dat de overheid de belastingmiddelen op verantwoorde wijze aanwendt. Daarnaast kan de verhoging van de doelmatigheid worden aangewend om een deel van de bezuinigingsproblematiek op te lossen en/of om ruimte vrij te maken voor nieuw beleid. In concreto wordt hierbij gedacht aan:

- - versterking van het doelmatigheidsonderzoek bij de Algemene Rekenkamer; met het oog daarop worden de bevoegdheden zo nodig uitgebreid;
- inbouwen van prikkels gericht op een verbetering van bedrijfsvoering;
- het op grotere schaal invoeren van horizon-wetgeving; omzetten van de begroting voor de bedrijfsinvoering in een intern budgetteringssysteem met budgetten en budgethouders;
- in de memorie van toelichting bij de begrotingen dient nadrukkelijk aandacht te worden besteed aan begrotingscijfers;
- intensivering van uitbesteding van taken;
- instelling van doelmatigheidscommissies;
- herziening van de comptabiliteitswet, waarbij voor verzelfstandigende diensten de mogelijkheid ontstaat om reserves te vormen;
- verbetering van de financiële overheidsadministratie met behulp van externe deskundigen.

46 Fiscale zaken

52. De Nederlandse belastingwetgeving ondervindt in toenemende mate kritiek. Voor een deel richt deze kritiek zich op de ingewikkeldheid, voor een ander deel op de hoogte van de tarieven. De komende jaren zal het fiscale beleid wat dit betreft, met inachtneming van de in deze paragraaf aangegeven uitgangspunten, door een zodanige opzet moeten worden gekenmerkt dat recht gedaan wordt aan:

- vereenvoudiging, waarbij met name gedacht kan worden aan de directe belastingen;

- uitvoerbaarheid en controleerbaarheid, mede in verband met fraude-bestrijding.

Maatregelen in de sfeer van voorlichting zijn nodig om het belastingstelsel op de adequate wijze te laten functioneren en om de belastingmoraal te verbeteren. Er dient een kosten- en baten-analyse gemaakt te worden inzake de uitvoering en inning van belastingen, heffingen en rechten. Het fiscale beleid mag niet in strijd komen met de doelstellingen van het sociaal-economisch beleid doch dient deze waar mogelijk te ondersteunen.

53. In de verzorgingsmaatschappij zal de overheid een geringer beslag moeten leggen op de financiële middelen van de samenleving. Om deze reden en met het oog op de bevordering van de werkgelegenheid en het herstel van de economie wordt gestreefd naar een algemene verlaging van de belastingdruk. Daarbij wordt tevens gekeken naar de marginale tarieven, vooral in verband met de inkomensafhankelijke tarieven. Voorts wordt hoge prioriteit toegekend aan de bekorting van het bruto-netto-traject. Wijzigingen terzake worden in samenhang gezien met de premieheffing volksverzekering.

54. In de loon- en inkomstenbelasting, die evenals de vermogensbelasting aan individuen wordt opgelegd, wordt het draagkrachtbeginsel als uitgangspunt gehanteerd. Dit komt tot uitdrukking in de afstemming van de belastingen op het samenlevingsverband waarin de individuele belastingplichtige woont en leeft en in de hoogte van de tarieven.

- a. Gelijke berechtiging van mannen en vrouwen dient in de belastingsfeer te worden gerealiseerd.
- b. Ten aanzien van niet-huwelijkse samenlevingsvormen dient in het belastingstelsel een gelijke behandeling plaats te vinden met de gehuwden.
- c. Gezinsverbanden en andere samenlevingsvormen waarin een partner betaalde arbeid verricht, mogen in het belastingsysteem niet worden achtergesteld ten opzichte van de situatie waarin twee partners betaalde arbeid verrichten.

Ter tegemoetkoming aan de daadwerkelijk aantoonbare kosten die zijn verbonden aan het verrichten van beroepsarbeid door beide partners (met name in gezinnen met kinderen) komt aan zulke huishoudens een belastingvoordeel toe. Voor gezinnen, waarvan de ene partner betaalde arbeid verricht en de andere partnervrijwilligerswerk, wordt een analoge regeling getroffen. Met betrekking tot de positie van de alleenstaanden, met name wanneer zij verantwoordelijk zijn voor de opvoeding van kinderen, wordt rekening gehouden met de extra druk op hun draagkracht. De fiscale positie van de meewerkende partner in de gezinsbedrijven wordt verbeterd, zodat er een gelijke behandeling ontstaat. Reeds genomen en nog te nemen maatregelen worden aan bovenstaande uitgangspunten getoetst.

55. Wijzigingen in de tarieven van de loon- en inkomstenbelasting vinden plaats in samenhang met de uitvoering van de Contourennota, de verhouding van directe tot indirecte belastingen en de eventuele uitbreiding van de belastingheffing door de lagere overheden. Deze wijzigingen worden mede beoordeeld op de koopkrachteffecten voor de burgers en de stimulering van de ontwikkeling van arbeidsintensieve sectoren.

56. De spaarzin, met name ook wanneer deze is gericht op het beleggen in aandelen, wordt bevorderd.

57. De huidige hypotheekrente-aftrek en het systeem van de forfaitaire waardebeoordeling van de woning voor inkomstenbelasting, vermogensbelasting en voor successiewet blijven gehandhaafd.

58. Bestrijding van misbruik en oneigenlijk gebruik van belastingen vraagt de volle aandacht. Het zwarte circuit - vooral in omvang toegenomen door het hoge kostenniveau in de dienstensector en het ambacht - moet worden teruggedrongen.

Behalve de meer algemene maatregelen, die gericht zijn op het goedkoper maken van de factor arbeid, worden (in de lijn van het ISMO-rapport) de volgende maatregelen toegepast:

- invoering van een Sofi-nummer;
- uitbreiding en verhoging van de efficiency van controle, sancties e.d.;
- afschaffing van de fiscale aftrekbaarheid van geldboetes;
- het fiscaal aantrekkelijker maken van formele activiteiten in die sectoren waar het zwarte circuit een beduidende betekenis heeft. Hierbij kan o.m. gedacht worden aan het wederom bij de inkomstenbelasting invoeren van volledige aftrek voor normaal onderhoud van het zelf bewoonde huis en aan de invoering van een gedeeltelijke vrijstelling voor 'andere inkomsten uit arbeid' (IB) tot f3000,-.

Door verdere uitbreiding van verdragen wordt bevorderd dat de belastingen en premies ook buiten het grondgebied van Nederland kunnen worden ingevorderd.

59. Het streven is gericht op het voorkomen van 'shokeffecten' ten gevolge van wijzigingen in het belastingstelsel. Zijn aanzienlijke veranderingen evenwel onontkoombaar, dan dienen deze plaats te vinden door middel van overgangsmaatregelen. Het CDA is tegenstander van uniformering van het BTW-tarief.

47 Zelfstandigen en midden- en kleinbedrijf

60. Uitgangspunt van het zelfstandigenbeleid is de erkenning dat het zelfstandig ondernemen de economie stimuleert en bijdraagt tot spreiding van verantwoordelijkheid en ontplooiing van creativiteit.

61. De zelfstandige ondernemer moet uit zijn inkomen op een zodanig niveau middelen kunnen reserveren dat de instandhouding en uitbreiding van de onderneming en het opvangen van risico's mogelijk zijn, waarbij reservering op basis van vervangingswaarde mag plaats hebben.

62. Met het oog op de consistentie van het beleid t.a.v. zelfstandigen wordt de invoering van een zelfstandigenstatuut, dat een specifieke regeling bevat voor sociale en financiële vraagstukken, in studie genomen. In dit statuut zou tevens de positie van de meewerkende echtgenoot geregeld moeten worden.

63. Het midden- en kleinbedrijf (ondernemingen met maximaal 100 werkzame personen per onderneming) wordt vanouds gekenmerkt door flexibiliteit en kleinschaligheid. De technologische innovatie zal naar verwachting de betekenis van het MKB doen toenemen. Mede gelet op de werkgelegenheid dienen voorwaarden te worden geschapen voor een optimale ontplooiing van dit type ondernemingen.

63.a De doorvoering van arbeidsduurverkorting (mag geen arbeidsverlenging van de ondernemer zelf tot gevolg hebben).

64. Invoering van het openbaar Kartelregister is dringend gewenst. Het MKB wordt niet getroffen door beperkende maatregelen, tenzij er sprake is van omstandigheden die wijzen in de richting van 'economische machtsconcentratie'. In het MKB-beleid wordt de nadruk gelegd op de volgende accenten:

a. Het mededingingsbeleid is gericht op het verwezenlijken van gelijke voorwaarden voor het MKB als voor het overige bedrijfsleven. Samenwerkingsvormen van kleine ondernemingen worden bevorderd. De centrale ondernemingsorganisaties zijn bij ontwikkeling en uitvoering van de advisering ten nauwste betrokken.

Verbindendverklaring van ondernemersovereenkomsten, gericht op het voorkomen van marktdominantie, dient zo nodig te worden aangewend.

b. Ten behoeve van het scheppen van duurzame werkgelegenheid (voor jongeren) en een kwaliteitsverhoging van het werk in het MKB is het

beleid gericht op verbetering van het onderwijs en de bevordering van arbeidsleerovereenkomsten. Het samengaan van drie leerwegen naar regionale centra voor detailhandelsonderwijs wordt gestimuleerd.

- c. Gezien hun betekenis voor het MKB wordt de ontwikkeling van transferpunten (centra waar het MKB kan profiteren van de kennis van universiteiten e.d.) bevorderd.
- d. Met het oog op de kennisoverdracht van ontwikkelingen op het terrein van technologie en informatie is een adequaat, gemakkelijk bereikbaar en goed gecoördineerd advies- en voorlichtingsinstrumentarium noodzakelijk. In dit verband verdienen ook de technologie-consulenten de aandacht. Een optimaal gebruik van de mogelijkheden die automatisering in dit samenhangend instrumentarium biedt, wordt gestimuleerd.
- e. Administratieve verplichtingen worden gereduceerd tot op het niveau van een bij normale bedrijfsvoering noodzakelijke informatie.
- f. Bedrijfsovername en de positie van starters behoeven extra aandacht.
- g. Oorzaken waardoor minderheden het als starter extra moeilijk hebben, dienen te worden geïnventariseerd. Mogelijke oplossingen daarover dienen te worden aangedragen.

65. Het huidige toeristisch beleid dient met kracht te worden voortgezet, mede met het oog op de werkgelegenheid in het Midden- en Kleinbedrijf. Hierbij zal met name uitbreiding van het toerisme vanuit het buitenland worden nagestreefd.

48 Consumentenbeleid

66. Mede gelet op de economische situatie, die tot terughoudendheid ten aanzien van de loonontwikkeling noopt, dient een beleid te worden gevoerd dat gericht is op versterking van de positie van de consument. Accenten worden gelegd op de versterking van de positie van de consument door het bevorderen van een systematisch opgezette consumentenvoorlichting en -vorming en op de totstandbrenging van een mededingingsbeleid dat prijsconcurrentie en voldoende keuze-mogelijkheden voor de consument garandeert.

67. Ten einde te omvangrijke regelgeving te voorkomen wordt gestreefd naar een verbetering van het overleg tussen producenten- en consumenten-vertegenwoordigers, uitmondend in afspraken tussen partijen. Deze afspraken kunnen onder bepaalde voorwaarden algemeen verbindend worden verklaard. Gelijkwaardigheid van partijen, alsmede waarborgen van effectiviteit zijn daarvoor geboden. Een en ander laat onverlet de verantwoordelijkheid van de overheid daar waar dit voor een bescherming van de vitale belangen van de consument noodzakelijk is. Initiatieven die ertoe leiden dat in het kader van de EG maatregelen worden getroffen tot versterking van de positie van de consument in het economisch verkeer, worden ondersteund.

67.a Het consumentenbeleid is mede gericht op het zodanig beïnvloeden van de gedrag patronen van de consument, dat de negatieve invloeden die daarvan uitgaan op natuur en milieu worden verminderd. Hiertoe zullen ook de voorlichting en de educatie worden geïntensiveerd.

49 Energie

68. In het energiebeleid neemt zorg voor milieu en klimaat een belangrijke plaats in. Terwille van generaties die na ons komen is een verantwoord beheer noodzakelijk. Verspilling van energie dient krachtig te worden tegengegaan. Besparing moet worden bevorderd. Het overheidsbeleid is gericht op een zorgvuldig en doelmatig gebruik van energie vanwege de schaarste en nadelige effecten op het milieu. Dit streven komt tot uitdrukking in het prijsbeleid,

voorlichting, technische vernieuwing (o.m. verhoging van energierendementen) en in het energiebesparingsbeleid. Grotere besparingsinspanningen in de industrie moeten worden bereikt o.a. door sectoronderzoeken omtrent energiebesparing.

69. Om het risico van de kwetsbaarheid van onze energievoorziening te beperken, is voortzetting van het eerder in gang gezette diversificatiebeleid geboden. In dit kader wordt tevens krachtiger gestreefd naar de ontwikkeling en exploitatie van nieuwe energiebronnen. Na de haalbaarheidssituatie van een bovengronds opslagsysteem (PAC; het plan-Lievensse) en plannen voor import en een ondergronds opslagsysteem (OPAC) wordt zo mogelijk over de toepassing besloten. Voorts worden maatregelen getroffen voor de verdere toepassing van warmtekrachtkoppeling en biogas. Bevordering van decentraal vermogen dient sterk bevorderd te worden door het wegwerken van knelpunten bij het terugleveren van elektriciteit aan het openbare net (o.a. betere terugleververgoedingen) en ten aanzien van levering van energie tussen bedrijven resp. organisaties onderling, handhaven van investeringspremies het opzetten van demonstratieprojecten, het bevorderen van een grotere rol van de nutsbedrijven (met name door eigen investeringen) en het (financieel) stimuleren van onderzoek en ontwikkeling.

70. De diversificatie van energiedragers komt ook tot uiting in het beleid ten aanzien van grootschalige elektriciteitsopwekking. Tegen de achtergrond van de behoefte aan energie op korte en lange termijn, wordt het beleid ten aanzien van de aanwending en de omvang van de inzet van energiebronnen bepaald door een zorgvuldige afweging van voor- en nadelen ten aanzien van veiligheid, zorg voor het milieu, voorkomen van negatieve effecten op de volksgezondheid, zekerheid van de voorziening en op basis van een verantwoord financieel en internationaal kader.

71. De milieuhygiënische risico's van het gebruik van fossiele brandstoffen moeten zeer ernstig worden genomen; het onderzoek ter betuigeling van deze risico's dient met kracht te worden bevorderd en de uitkomsten dienen te worden toegepast.

72. Rekening houdend met het hiervoor genoemde mag de uitbreiding van de toepassing van kernenergie als aanvullend alternatief voor fossiele brandstoffen, mede in het licht van de energiebehoefte op korte en lange termijn, niet worden uitgesloten; als voorwaarde geldt daarbij een milieuhygiënisch verantwoorde, beheersbare oplossing van de opslag en berging van radio-actief afval; de ontwikkelingen op dit terrein moeten voortdurend worden geëvalueerd.

73. In internationaal verband, met name in de EG, moet nader onderzoek worden verricht naar de mogelijkheden voor een veilige verwerking en opslag van radio-actief afval. Deze prioriteitsstelling komt onder meer tot uiting door middel van het krachtig opvoeren van het onderzoeksbudget.

74. Het Nederlands energiebeleid kan niet geïsoleerd worden beschouwd van de internationale context. Op EG-niveau blijft de noodzaak bestaan van een gemeenschappelijk energiebeleid. In dit beleid staat centraal een vermindering van de import-afhankelijkheid en aanvaardbare en stabiele prijzen met inachtneming van belangen van de ontwikkelingslanden. Van belang hierbij is onder meer aanwending van wederzijdse energiebuffers, onderzoek naar de ontwikkeling en toepassing van nieuwe milieuvriendelijke technieken, betere afstemming van energieprijsontwikkelingen en beperking van het energieverbruik. Mede gelet op een noodzakelijke buffer in de energie-voorraad wordt met de vermindering van de aardgasvoorraden terughoudendheid betracht.

75. Voorlichting over het zuinig gebruik van energiebronnen, de toepassing van energie-vriendelijke producten en technieken en de energievriendelijke productie van goederen verdient alle aandacht. Zo zullen de kwantitatieve mogelijkheden van de verschillende energiedragers, gerelateerd aan de toekomstige energiebehoefte, inzichtelijk gemaakt dienen te worden.

76. Het Nederlandse bedrijfsleven dient over met het buitenland concurrerende energieprijzen te beschikken. De gastarieven voor kleinverbruikers volgen - vooruitlopend op het totstandkomen van een internationale gasmarkt - de huisbrandolieprijzen op enige afstand. De exportprijs van aardgas wordt bepaald met inachtneming van de aardgasmarktsituatie in de wereld, rekening houdend met de bijzondere eigenschappen van ons aardgas en van aardgasvoorkomens. Exploratie en produktie van olie en gas moet krachtig worden gestimuleerd. Zonder dat een en ander ten koste gaat van het milieu. Mede ten nutte van een zo goedkoop mogelijke bediening dient een voorkeur te bestaan voor horizontale samenbundeling van de distributie van water, gas, electriciteit, warmte en informatie via kabelsystemen.

50 Landbouw en visserij

77. De grote betekenis van de land- en tuinbouw voor de Nederlandse economie komt onder meer tot uitdrukking in haar directe en indirecte bijdrage aan de betalingsbalans en werkgelegenheid. Land- en tuinbouw dienen een drieledige functie te vervullen. In de eerste plaats een waarborg voor de voedselvoorziening, voorts een sociaaleconomische functie en tenslotte die als beheerder van de groene ruimte.

78. Het beleid moet, voor een zo sterk op de export gerichte sector, de concurrentiekracht van de land- en tuinbouw versterken, wil ze haar functie als voedselproducent en bron van werkgelegenheid blijven vervullen. Een sterk agrarische sector is ook van belang voor een goed beheer van de groene ruimte.

79. Land- en tuinbouw functioneren binnen de kaders van het EG-landbouwbeleid. De Nederlandse inspanningen moeten gericht zijn op het behoud van het gemeenschappelijk karakter en instandhouding van de basisbeginselen van het Europees landbouwbeleid. Renationaliserende tendensen worden tegengegaan. Gelet op de structurele problemen (met name de overschotten) die zich in enkele sectoren van de landbouw voordoen, verdient afstemming van het landbouwbeleid op de marktverhoudingen door middel van garantiedrempels en een op marktevenwicht gericht prijsbeleid onverminderde voortzetting. De aanpassingen in het landbouwbeleid moeten, vooral met het oog op de inkomenspositie van de landbouwers, gepaard gaan met structurele maatregelen in Europees verband die niet leiden tot produktie(capaciteits)uitbreiding in overschotsectoren. De inachtneming van het specialisatiebeginsel in de gemeenschap is van grote betekenis voor het veilig stellen van de inkomenscapaciteit van de moderne gezinsbedrijven. De problematiek van bedrijfsovername van jonge agrariërs verdient speciale aandacht. Tevens zal er gebruik worden gemaakt van de bestaande EG-regels ter verlichting van deze bedrijfsovername-problematiek.

80. Bij het EG-beleid zal de begrotingsdiscipline in acht genomen moeten worden. Belangrijke doelstellingen in het Europees en nationaal landbouwstructuurbeleid moeten zijn: kostenverlaging, kwaliteitsverbetering, omschakeling naar produkties waar de markt op langer termijn nog ruimte biedt zoals energie-gewassen (hout) en eiwithoudende gewassen, waar mogelijk omschakeling naar produktiemethoden ten behoeve van het beheer van de groene ruimte en de openluchtrecreatie. Versterking van de verwerkingsen afzetstructuur blijft noodzakelijk. Ten slotte vervult Nederland op het gebied van uitgangs- en fokmateriaal een toenemende functie in de wereldvoedselvoorziening.

81. Voor het behoud van de werkgelegenheid en de instandhouding van de moderne gezinsbedrijven in de land- en tuinbouw, worden de geïntegreerde inspanningen in de landbouwvoorlichting, het landbouwonderwijs en het landbouwkundig onderzoek, gecontinueerd met het oog op de innovatie-ontwikkelingen, met name ook op het terrein van informatica. De inspanningen in

het landbouwkundig onderzoek worden geïntensiveerd, met name op de gebieden van nieuwe agrarische produktievormen en biotechnologie. Een optimaal gebruik van de mogelijkheden die automatisering in de trits landbouwonderwijs, -onderzoek en -voorlichting biedt, wordt gestimuleerd. Voor voortzetting van verbetering van de agrarische produktie-omstandigheden blijft, met respectering van natuur en landschap, een actief gedifferentieerd landinrichtingsbeleid hoge prioriteit genieten.

82. In verband met de specifieke positie van de glastuinbouw is extra aandacht onder meer in het landbouwkundig onderzoek noodzakelijk voor verdere energiebesparende produktiemethoden en voorlichting over de daarmee reeds behaalde resultaten.

83. In het belang van zowel landbouw als natuur en milieu, moet de mestproblematiek met kracht worden aangepakt. Uitgangspunt bij de aanpak van de mestproblematiek is de instandhouding van perspectief biedende bedrijven in de veehouderij. De overheid zal, gezamenlijk met landbouwbedrijfsleven, het onderzoek naar de afzet- en aanwendingsmogelijkheden, de be- en verwerking van mest moeten intensiveren. Geleidelijke invoering en fasering van de regelgeving op grond van de Wet Bodembescherming en de Meststoffenwet is vereist. De overheid voert een actief beleid ter vergroting van de afzetmogelijkheden van mest en ter beperking van de ammoniak-emissie tijdens de bewaring en het uitbrengen van de mest.

84. De inspanningen ten behoeve van de instandhouding van waardevolle agrarische cultuurlandschappen zullen gericht moeten zijn op het instellen van reservaatgebieden en het afsluiten van beheersovereenkomsten op basis van de nota betreffende de relatie landbouw en natuur en landschapsbehoud (Relatienota). Hierbij is het beleid gericht op daadwerkelijke toepassing van de Relatienota op de in de Nota landelijke gebieden genoemde totaal-oppervlakte van 200.000 ha. Er moet gestreefd worden naar een verdere verbetering van de mogelijkheden om de agrarische bedrijfsvoering en doeleinden van natuur- en landschapsbeheer met elkaar in harmonie te brengen.

Versterking van het beheerselement is noodzakelijk. In dit verband wordt een grote betekenis toegekend aan de totstandkoming van de Wet Beheer Landbouwgronden, welke vrijwilligheid van de betrokken agrarische onderneming tot uitgangspunt heeft.

85. Een beheerste grondprijsontwikkeling is van belang voor de continuïteit van de agrarische bedrijven. Alleen bij een onverantwoorde prijsontwikkeling van de grond wordt het instrument van de Wet Agrarisch Grondverkeer ingezet. De bevordering van een goed deel van het bodemgebruik in de vorm van pacht, als belangrijk financieringsinstrument voor de land- en tuinbouw, is noodzakelijk.

Maatregelen zijn gewenst om aan het teruglopen van het pachtareaal een halt toe te roepen.

86. De welzijnsaspecten van de dierlijke produktie verdienen grote aandacht; gelet op de Nederlandse voorsprong zal ons land in EG-verband voorstellen doen voor een meer verantwoorde afweging tussen de welzijns- en sociaal-economische aspecten van de dierlijke produktie.

87. Gezien de dreigende houttekorten op mondiaal niveau blijft de noodzakelijkheid bestaan om in EG-verband te komen tot een integraal bosbouwbeleid. De totstandkoming van dit bosbouwbeleid dient met het oog op de bevordering van een andere aanwending van de grond in samenhang met noodzakelijke aanpassingen van het gemeenschappelijk landbouwbeleid te geschieden. Het beleid gericht op de instandhouding van het bos in al zijn functies (voor produktie, natuur, recreatie) wordt met kracht voortgezet. De inspanningen moeten er voorts op gericht zijn de beleidsvoornemens met betrekking tot de bosuitbreiding, zoals verwoord in het meerjarenplan bosbouw, te realiseren. Ook

de particuliere bosbouw en met name de produktiebosbouw wordt gestimuleerd. Grote prioriteit wordt toegekend aan de totstandkoming van de randstad-groenstructuur.

88. Nederland is een belangrijke netto-exporteur van vis en visprodukten en dit levert als zodanig een relatief grote bijdrage aan de betalingsbalans. Het beleid dient daarom gericht te zijn op de continuïteit van deze sector en handhaving van de werkgelegenheid, zowel in de aanvoersektor als in de handel en verwerkende industrie. Gelet op het EG-visserij-akkoord van 25 januari 1983 dienen de vangstquota, met inachtneming van de consumentenbelangen, zo rechtvaardig mogelijk verdeeld te worden over de lidstaten. Voor vissoorten waarvan de stand in een redelijke verhouding staat tot de erop in te zetten vangstcapaciteit dient, teneinde het principe van vrije concurrentie tussen de bedrijven in de lidstaten zoveel mogelijk te kunnen handhaven, niet overgegaan te worden tot toewijzing van landenquota, maar volstaan te worden met het vaststellen van totaal toegestane vangsten (TAC's) voor de EG.

Waar nodig moet aanpassing van de structuur en de omvang van de visserijvloot plaatsvinden. Met betrekking tot de schelpdierensektor verdient vergroting van de kweekmogelijkheden in de Nederlandse wateren, zonder dat andere takken van visserij daardoor geschaad worden, extra aandacht. Aquacultuur moet als nieuwe tak van vissen bevorderd worden, waar mogelijk in samenwerking met de beroepsvisserij op het IJsselmeer en de overige binnenwateren. Gezien het potentieel veel groter economisch belang dan het huidige dient herontwikkeling van de visserij op de binnenwateren en het IJsselmeer gestimuleerd te worden.

51 Natuur en landschap

89. Een goed rentmeesterschap houdt in, dat vanuit de speciale verantwoordelijkheid van de mens voor zijn omgeving in het geheel van maatschappelijke belangenafweging, aan natuur en landschap een belangrijk gewicht wordt toegekend. Een verantwoorde beperking van chemische bestrijdingsmiddelen, overbesteding en zure regen is voor landbouw, visserij en natuurbehoud noodzakelijk. Het onderzoek naar en het gebruik van biologische bestrijdingsmiddelen dienen krachtig te worden gestimuleerd. Harmonie tussen landbouw en natuurbehoud moet en kan in belang van beide mogelijk zijn.

90. Voorgenomen ontwikkelingen of ruimtelijke ingrepen die de kwaliteit van natuur en landschap nadelig kunnen beïnvloeden worden zorgvuldig afgewogen tegen het belang van het natuur- en landschapsbehoud. Ten behoeve van die afweging worden hun effecten op die kwaliteit zichtbaar gemaakt en worden ook alternatieve oplossingen verkend, in welk verband het instrument van de milieu-effectrapportage een belangrijke rol kan vervullen. Met betrekking tot bepaalde categorieën van gebieden zal in geval van belangenafweging een extra gewicht worden toegekend aan het belang van het natuur- en landschapsbehoud. Die gebieden zijn aangegeven in het structuurschema Natuur- en Landschapsbehoud.

91. Veiligstelling vanuit een oogpunt van natuur- en landschapsbehoud van belangrijke gebieden door middel van wettelijke bescherming en van verwerving door een natuurbeschermingsinstantie wordt geïntensiveerd; in een toereikend beheer van veiliggestelde terreinen wordt voorzien. Instandhouding en toereikend beheer van historische buitenplaatsen en Natuurschoonwet-landgoederen in beheer bij particuliere eigenaren wordt bevorderd; planten en diersoorten in hun verscheidenheid en het milieu waarin zij voorkomen worden beschermd.

92. Het onderhoud van landschapselementen (o.m. door agrarische grondgebruikers) wordt bevorderd, waarbij prioriteit wordt gegeven aan landschapselementen binnen de zogenaamde grote landschapseenheden.

93. Het voorwaardenscheppend beleid ten behoeve van openluchtrecreatie behoeft wetgeving. De kampeerwet dient hiertoe te worden uitgebreid tot een wet op de openluchtrecreatie; hierin dient aandacht te worden geschonken aan het verantwoord recreatief medegebruik ook van cultuurlandschappen. Speciale aandacht is nodig voor volkstuinen en hobby-fokkerijen, recreatievormen welke naast sportvisserij weinig beslag leggen op het overheidsbudget en voor vele Nederlanders een betekenis hebben.

94. Verbetering van de onderlinge afstemming in de wetgeving van beheer van de groene ruimte (boswet, natuurbeschermingswet, wet beheer landbouwgronden, evt. Waddenwet) is noodzakelijk. Integratie van wetgeving met betrekking tot flora en fauna wordt tot stand gebracht.

95. In het kader van meervoudige functievervulling van het Nederlandse bos wordt ook de ontwikkeling van de natuur bevorderd.

96. Ecologische functies en waarden van de grote wateren (Waddenzee, Delta-wateren, IJsselmeer en randmeren) en van de Noordzee worden in stand gehouden en waar mogelijk hersteld; het algehele karakter en de bijzondere waarden van grote landschapseenheden en de grote eenheden natuurgebied worden in stand gehouden en verder ontwikkeld; de gefaseerde instelling van nationale parken dient te worden voortgezet. Activiteiten op het gebied van natuur- en milieu-educatie en -voorlichting worden gestimuleerd.

V Volksgezondheid en maatschappelijke dienstverlening

SAMEN ZORGEN VOOR MENSEN

52 Plaatsbepaling

Ook bij volksgezondheid en maatschappelijke dienstverlening is zorg en aandacht voor de medemens, zeker als hij of zij in nood verkeert, een eerste opgave. Goed rentmeesterschap inspireert er echter gelijktijdig toe om over eigen gezondheid en welzijn te waken. Deze inspiratie moet bij het beleid met betrekking tot gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening tot zijn recht komen. Daarom dient dat beleid uit te gaan van het principe van gespreide verantwoordelijkheid. Aan de overheid daarbij de taak om een aanbod van voor ieder noodzakelijke voorzieningen te beschermen en te bewerkstelligen dat de premie-kosten binnen aanvaardbare grenzen blijven.

De komende vijftien à twintig jaar zal de bevolking van ons land een andere samenstelling aannemen dan waaraan wij gewend waren. Het aantal mensen van middelbare en hogere leeftijd (vooral van hoogbejaarden) zal sterk toenemen en dat van jongeren dalen. Terwijl op hogere leeftijd de behoefte aan zorg groeit, zal dus het aantal mensen dat daarvoor de premies opbrengt, verminderen. Zodoende ontstaat een situatie waarin de zorg, zoals wij die kennen, nauwelijks meer te betalen zal zijn. Nu al vertoont de zorgsector trekken van overbelasting. Aandacht voor de mens lijkt daarbij in het gedrang te komen. Om in de toekomst voor ieder een weliswaar soberder, maar voldoende aanbod van zorg-met-een-menselijk-gezicht te kunnen garanderen, zijn veranderingen nodig.

Hier en daar worden al minder kostbare vormen van zorgverlening in de praktijk gebracht. Dicht bij huis en met een grotere rol voor onderlinge hulp. Familieleden wonen dikwijls ver weg en in verscheidene huishoudens werken beide partners. Zodoende komen bij die onderlinge hulp ook vaker andere dan familierelaties tussen mensen verrassend naar voren. Ook wordt, na een periode van deconfessionalisering, opnieuw ontdekt welke authentieke betekenis een levens- en wereldbeschouwing voor het menselijke welbevinden heeft. Dat geldt als het gaat om vraagstukken rond abortus, euthanasie en nieuwe medische technieken, maar

ook in de sfeer van de zorg die mensen voor elkaar hebben. In een meer verantwoorde levensstijl uit zich een groeiend besef van verantwoordelijkheid voor eigen gezondheidszorg en die van de medemens. Dat is een gunstige ontwikkeling. Beroepsmatige deskundigheid moet beschikbaar zijn voor mensen die deze zorg het hardst nodig hebben. Maar daarmee mag niet de zorg worden overgenomen welke mensen zelf kunnen uitoefenen. Bijzondere aandacht gaat daarbij uit naar de zorg voor kinderen. Nieuwe ontwikkelingen in de medische technologie dienen beheerst te worden toegepast. Deze moeten leiden tot betere zorg en kostenbesparing, maar niet tot het aantasten van de menselijke waardigheid. De overheid kan deze ontwikkeling in zekere mate beïnvloeden, maar het meeste effect bewerken de inspanningen van de betrokkenen zelf: patiënten, artsen, maatschappelijke werkers en wijkverpleging, ziekenhuisbesturen, verzekeraars, etc. Het overheidsbeleid wordt er nog sterker op gericht verantwoordelijkheid van betrokkenen zodanig te bevorderen en kansen te geven dat gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening zich verder in bovengenoemde richting kunnen ontwikkelen. Territoriale decentralisatie en planning zullen in evenwicht moeten worden gebracht met gespreide verantwoordelijkheid voor particuliere organisaties en budgetfinanciering. Particuliere organisaties zullen op de eerste plaats zelf in regionale planningsorganen de benodigde visie en samenhang in het aanbod moeten bewerkstelligen. Wettelijke verplichting tot het aanbieden van een voor allen gegarandeerde 'vloer' in de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening past bij deze grotere beleidsvrijheid voor particuliere organisaties om gezamenlijk het aanbod te kunnen plannen. Aanbieders van gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening zullen tezamen met vertegenwoordigers van het gebruikers-belang, ziekenfondsen en verzekeraars tot afwegingen binnen door de overheid te handhaven randvoorwaarden (w.o. de gestelde budgetten) moeten komen. Ontduikingswegen moeten daarbij worden afgesneden.

In dit perspectief past ook een democratiseringsbeleid dat gebruikers mogelijkheden biedt om medezeggenschap te hebben in het aldus in particuliere sfeer te voeren beleid. Er dienen garanties te zijn dat niet bepaalde deelbelangen binnen de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening het heft in handen nemen. Versterking van de bestuurskracht van particuliere organisaties en verankering daarvan in de bevolking zijn daartoe een eerste vereiste. Vormen van medezeggenschap, openbaarheid en klachtenbehandeling die bij de aard van het werk passen, dienen te worden ontwikkeld. Het wettelijk vastleggen van rechten en plichten van de gebruiker past daarbij.

Deze aanpak moet leiden tot een soberder en zorgvuldig afgewogen aanbod aan gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening, binnen het reële kostenpeil dat zij in 1986 in totaal hebben, ervan uitgaande dat dan een stabiel niveau bereikt is. Reeds ingezette ontwikkelingen, zoals normering van behandelingswijzen, beddenreductie en afbouw van de goodwill-betalingen bij praktijkovername, dienen daarbij door betrokkenen binnen de budgettair gestelde grenzen optimaal te worden benut.

Deze nieuwe benadering betekent een wijziging t.o.v. het tot dusver gevoerde CDA-beleid, waarin veel menskracht geïnvesteerd is. Die wijziging zal niet van de ene dag op de andere kunnen worden gerealiseerd, wellicht ook niet binnen een kabinetsperiode.

Een gefaseerde aanpak moet leiden tot het uiteindelijk beoogde doel: een stelsel waarin verantwoordelijkheden van overheid en particuliere organisaties duidelijk zijn onderscheiden en dat in wisselende omstandigheden kan worden gehandhaafd.

53 ARTIKELEN

1.a. Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening worden ingesteld op het meer inschakelen van eenvoudiger vormen van beroepsmatige hulpverlening en van vrijwilligers. Omdat mogelijkheden daartoe niet in het gehele land gelijk aanwezig zijn wordt gestreefd naar een regionaal samenhangend aanbod van gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening. Daarin krijgt een adequate opbouw van vrijwillige hulpverlening en zelfzorg, eerstelijns- en tweedelijnszorg gestalte.

Daartoe worden de districtscommissies van de Provinciale Raden voor de Volksgezondheid uitgebouwd tot regionale 'Kamers van gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening', waarbinnen de planning van het aanbod gestalte krijgt. Met betrekking tot de eerstelijnszorg vervullen deze Kamers hun taak in nauwe samenwerking met de gemeenten. De zorg voor lokale afstemming en samenhang ligt primair bij de gemeente. Omdat het doel is de betrokken maatschappelijke organisaties zelf tot de gewenste ontwikkeling te laten komen, dienen deze regio's voor gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening samen te vallen. Het is echter niet noodzakelijk dat zij met bestuursregio's voor intergemeentelijke samenwerking overeenkomen.

b. In deze 'Kamers van gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening' hebben in ieder geval organisaties van gebruikers, de aanbieders van gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening, de ziektekostenverzekeraars en de ziekenfondsen zitting. De Kamers krijgen een privaatrechtelijke rechtsvorm. Deelname aan de planning van de Kamers wordt een bekostigingsvoorwaarde voor de instellingen, die tot uitdrukking komt in de goedkeuring van de plannen door de provincies. De gemeenten binnen het werkgebied van de Kamer maken ten behoeve van de planning gezamenlijk vooraf hun zienswijze kenbaar. Om het ontstaan van nieuwe, dure bureaucratieën te voorkomen worden de werkzaamheden van de Kamers mede bekostigd uit contributies van aangesloten instellingen.

c. De provincies (waarmee de vier grote steden worden gelijk gesteld) toetsen de door de Kamers opgestelde plannen achteraf op:

- het voldoen aan een wettelijk te omschrijven aanbod elementaire voorzieningen op het gebied van gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening;
- de gewenste verschuiving van tweede- naar eerstelijnszorg en zelfzorg en vrijwillige zorg met de daarbij behorende financiële consequenties; waarbij het vrijwilligerswerk ten minste een ongevalverzekering ter beschikking staat;
- voldoende aandacht voor bevolkingsgroepen die niet of moeilijk voor zichzelf kunnen opkomen en die in achterstandssituaties verkeren;
- de wettelijk te omschrijven garantie voor levens- of wereldbeschouwelijke verscheidenheid in het aanbod op basis van voldoende draagvlak in de bevolking;
- de budgettair gestelde grenzen.

De provincies horen de gemeenten alvorens zij hun standpunt bepalen. Provincies kunnen desgewenst verdere decentralisatie toepassen. Afkeuring van het plan leidt tot niet-bekostiging. Bij meningsverschillen binnen de Kamers bemiddelt de Nationale Raad voor de Volksgezondheid, die daartoe qua structuur wordt aangepast in die zin, dat een orgaan ontstaat voor volksgezondheid en maatschappelijke dienstverlening, hetgeen ook in de naam van de Raad tot uitdrukking moet komen.

2.a. Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening moeten bereikbaar blijven. Omdat de afstand van woning naar voorziening niet in het gehele land dezelfde is (verschil tussen verstedelijkte gebieden en platteland), wordt bij het

stichten van nieuwe voorzieningen onderzocht of een normenstelsel kan worden gehanteerd, dat wettelijk wordt vastgesteld.

b. Wettelijk wordt een door de overheid gegarandeerde minimaal noodzakelijke omvang voor de eerste- en tweedelijnszorg vastgesteld tot levering waarvan de regionaal gebundelde aanbieders van gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening gezamenlijk zijn verplicht. Het meerdere kan in onderhandelingen met subsidiënten, ziekenfondsen en verzekeraars en afhankelijk van de vraag bij verschillende gebruikers, door de instellingen zelf worden geregeld. Regionale verschillen en verschillen tussen levensbeschouwelijke instellingen zijn hierbij mogelijk.

Van het gegarandeerde aanbod maakt de geestelijke verzorging een integraal onderdeel uit.

3. a. Budgetfinanciering wordt verder ingevoerd in de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening. Niet alleen voor afzonderlijke instellingen maar ook per regio. Budgetten kunnen regionaal verschillen.

b. Maatschappelijk werk en gezinszorg worden bekostigd uit van rijkswege via de gemeenten aan hen te verstrekken budgetten. Voorzieningen met een overwegend zorgkarakter zoals telefonische hulpdiensten kunnen, met behoud van eigen werksoort, bestuurlijk bij instellingen voor maatschappelijke dienstverlening worden ondergebracht. De betreffende begrotingsposten worden binnen de budgetten voor maatschappelijke dienstverlening gebracht.

c. Het totaal van en de verdeling tussen de regionale budgetten wordt door de rijksoverheid vastgelegd in een landelijk Financieel Overzicht na advisering door de Nationale Raad voor de Volksgezondheid, die daartoe qua structuur wordt aangepast in die zin, dat een orgaan ontstaat voor volksgezondheid en maatschappelijke dienstverlening.

4. Het stelsel van ziektekostenverzekeringen dient te zijn gebaseerd op een zorgvuldige verdeling van de verantwoordelijkheid voor eigen en andermans gezondheid enerzijds en een voor ieder gegarandeerde voorziening in elementaire risico's anderzijds. Na de opheffing van de vrijwillige en de bejaardenverzekering wordt het stelsel van ziektekostenverzekeringen verder ontwikkeld in de volgende richting:

a. De bestaande volksverzekering AWBZ wordt aangepast en omvat zware risico's van langdurige (thuis)verpleging (waarbij gedacht wordt aan perioden van drie maanden en langer), van langdurige ziekenhuisopnamen (waarbij gedacht wordt aan perioden van een maand of langer) en van de daarbij behorende specialistenzorg. De premie is inkomensafhankelijk en aan een maximum gebonden. De werkgevers-lasten mogen door die herstructurering niet stijgen, evenmin als de lasten voor de kleine zelfstandige.

b. Daarboven geldt een wettelijk verplichte verzekering tegen minder zware risico's. Gedacht wordt aan een deel van de specialistenzorg, de huisartsenzorg, kortdurende wijkverpleging, ambulante geestelijke gezondheidszorg, fysiotherapie, medicijnen, tandheelkundige zorg, kortdurende ziekenhuisopname, etc., waarbij een basisvoorzieningspakket gewaarborgd moet zijn. Waar deze verzekering wordt uitgevoerd door de ziekenfondsen is de premie, zoals tot nu toe gebruikelijk, inkomensafhankelijk; waar de particuliere ziektekostenverzekeraars uitvoerder zijn is de premie nominaal en leeftijdsafhankelijk. Een vrijwillig te nemen eigen risico op onderdelen van het pakket leidt tot lagere premie. De toegang tot de verzekering is selectievrij. Wettelijk verplichte vereveningsbijdragen, waarvan de hoogte volgens duidelijk vastgestelde criteria wordt bepaald, in verband met verschillen in leeftijdsopbouw tussen particuliere verzekeraars en ziekenfondsen trekken zonnodig scheve verhoudingen terzake recht.

In het verzekeringspakket dat aangeboden wordt, dient ruimte te zijn voor medisch erkende alternatieve geneeswijzen.

c. De wettelijke verzekeringen worden beheerd door een Gezondheidsverzekeringsraad, waarin zitting hebben: kroonleden, ziekenfondsen en ziektekostenverzekeraars. Deze Gezondheidsverzekeringsraad, die de huidige Ziekenfondsraad opvolgt, adviseert over het wettelijk verplichte deel van het verstrekkingenpakket. Het pakket wordt doorgelicht op verstrekkingen die in een stelsel van wettelijke verplichte ziektekostenverzekeringen in feite oneigenlijk zijn. Het meerdere kan men vrijwillig bijverzekeren, tegen een premie die nominaal en fiscaal aftrekbaar is.

d. Bij de uitvoering van het gehele stelsel worden ziekenfondsen en particuliere verzekeraars beide betrokken.

e. Het CDA zal met kracht bevorderen dat natuurgeneeswijzen en alternatieve geneeskunde een eerlijke kans krijgen en dat ze na erkenning zullen worden opgenomen in het ziekenfondspakket en vergoed door de particuliere ziektekostenverzekeraars. Het gestelde onder a. en b. mag voor verzekerden niet leiden tot meerdere kosten.

5. De arbeidsvoorwaarden in de sector gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening worden binnen budgettair gestelde grenzen onderwerp van vrije onderhandelingen tussen werkgevers en werknemers. De norminkomens van zelfstandigen worden gekoppeld aan deze CAO ontwikkeling. De zorg voor de omvang en inrichting van de werkgelegenheid in deze sector behoort binnen het budget tot de verantwoordelijkheid van de sociale partners aldaar. Medische specialisten moeten zoveel mogelijk in dienstverband werkzaam zijn.

6. De kostenbesparing in de gezondheidszorg wordt bevorderd door:

- vermindering van de bestaande overcapaciteit aan bedden in samenhang met het nieuwbouwbeleid, de herwaardering van de functie-verdeling tussen ziekenhuizen en de budgettering, waardoor het bezettingspercentage kan worden verhoogd;
- een in overleg met de beroepsbeoefenaars op te stellen normering van behandelwijzen en verrichtingen, waardoor toepassing van een overmaat van onderzoeksmethodieken wordt beperkt en de eigen inzet van de patiënt bij de therapie wordt geprikkeld; invoering van een honoreringssysteem dat prikkelt tot kostenbesparing. Deze kostenbesparingen mogen niet ten koste gaan van de noodzakelijke zorg aan de verpleegden en ook de kwaliteit van de verzorging van de zieke medemens niet aantasten; vervanging van dure vormen van zorg door eenvoudiger, soberder vormen met meer inschakeling van eerstelijnsvoorzieningen, waar onder para-medische krachten en van eigen verantwoordelijkheid van patienten en mensen in hun omgeving; zonodig wordt het verstrekkingenpakket daartoe aangepast;
- beperkingen op overheadkosten en door kosten inherent aan bureaucratie met alle kracht te bestrijden.

7.a. Gezondheidsvoorlichting en opvoeding die erop gericht zijn dat mensen de verantwoordelijkheid voor eigen en andermans gezondheid daadwerkelijk kunnen dragen, blijven belangrijke voorwaarden voor het toegroeien naar een zorgzame samenleving. Deze voorlichting moet ingebed zijn in bestaande structuren van onderwijs en vorming en niet losgemaakt worden van levens- en wereldbeschouwelijke inspiratie. Bevorderd wordt dat ook stervensbegeleiding daarbij aan de orde komt.

b. Het nalaten van ongezonde leefgewoonten wordt door de overheid bevorderd door middel van een gericht voorlichtings- en ontmoedigingsbeleid, waarbij o.a. maatregelen worden genomen ten aanzien van openbare gebouwen - ter beperking van het roken - ter bescherming van niet-rokers. De eerstelijnszorg wordt bij het preventiebeleid actief ingeschakeld.

8.a. Erkenning van elementaire rechten en plichten van gebruikers in de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening is nog onvoldoende van

de grond gekomen. Het beleid terzake dient in de komende kabinetsperiode tot wetgeving te leiden.

b. Het is gewenst dat instellingen voor adviserende en ondersteunende thuishulp, zoals wijkverpleging, gezins-, en ouderenzorg en huisarts, aansluiting zoeken op patronen van vrijwillige zorg en hulpverlening en deze bevorderen. Bestuurlijke relaties met charitatieve instellingen, diaconale organisaties, patiëntenverenigingen, vrijwilligersorganisaties, etc. worden daartoe door middel van democratiseringswetgeving bevorderd.

c. Met kracht wordt gestreefd naar versterking van de bestuurskracht van instellingen voor gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening en verankering daarvan in de bevolking.

d. Overwogen worden maatregelen om de mede-zeggenschap van de verzekerden in het beleid van de ziektekostenverzekeraars te vergroten teneinde voor een optimale inbreng van het gebruikersbelang in het beleid terzake van de gezondheidszorg en de maatschappelijke dienstverlening minimumgaranties te scheppen. Evenzo dienen werkgevers- en werknemersorganisaties in hun rol van financiers kwaliteitszetels in de ziekenfondsen te krijgen.

9. Medisch en para-medisch handelen dient onderworpen te zijn aan ethische toetsing door het bestuur van de betrokken instellingen, daartoe geadviseerd door bij wet te verplichten medisch-ethische adviescommissies. Mensonwaardige toepassingen worden bij wet verboden. Daartoe behoort in elk geval de commerciële exploitatie, bv. van de menselijke voortplanting en beïnvloeding van erfelijke eigenschappen. Ook zal bij wet verboden worden de handel in levende organen.

10. Vermelding van houdbaarheid en prijs op het etiket van te verstrekken geneesmiddelen wordt verplicht gesteld. Homeopatische geneesmiddelen en andere goed te keuren alternatieve geneesmiddelen worden in de wettelijk verplichte aanvullende verzekering opgenomen als alternatief voor allopatische geneesmiddelen.

11.a. Om het gehandicapten mogelijk te maken deel te nemen aan het gewone dagelijkse leven blijft voor hen een adequaat stelsel van voorzieningen in stand, dat gericht is op versterking van de hulp die thuis en in dagverblijven en kleinschalige woonvormen wordt geboden.

b. Ouders die hun gehandicapte kinderen thuis verzorgen dienen in de daarmee verband houdende kosten tegemoet gekomen te worden.

12.a. Het opheffen van de achterstand in nieuwbouw en de modernisering van bestaande psychiatrische ziekenhuizen blijft voorrang verdienen. Daarbij gaat de voorkeur uit naar kleinschalige voorzieningen.

b. Bij de ambulante geestelijke gezondheidszorg wordt gestreefd naar opvangcentra, waar hulpverleners zeven dagen per week en 24 uur per dag bereikbaar zijn. In deze centra wordt behalve een medische ook een sociale aanpak nagestreefd met het oog op de eigen persoonlijkheid van de patiënt en met grote aandacht voor preventie.

13.a. Het beleid terzake van drug- en alcoholverslaving blijft erop gericht het probleem via de hulpverlening aan te pakken. Redelijk verantwoorde methoden worden daarbij alle beproefd. De verstrekking van methadon t.b.v. drugverslaafden wordt geëvalueerd.

b. Terzake van de nazorg van alcohol- en drugverslaafden die een afkicktherapie hebben ondergaan, krijgt het particulier initiatief mogelijkheden om nieuwe vormen te ontwikkelen, waardoor voorkomen kan worden dat betrokkenen terugvallen in hun oude verslavingsmilieu. Terzake van preventie en hulpverlening in de gezinssfeer wordt het particuliere initiatief krachtig ingeschakeld.

14.a. Met betrekking tot de ouderenzorg (geriatrie) wordt het flankerend beleid versterkt voortgezet, dat erop gericht is dat ouderen zo lang mogelijk

zelfstandig kunnen blijven wonen, met behulp van ondersteunende thuishulp en dagservice door verzorgingstehuizen en/of verpleegtehuizen. Instellingen voor ouderenzorg dienen zich aan te sluiten bij de 'Kamers voor gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening'.

b. De indicatiestelling en de eigen bijdragen voor verzorgingstehuizen en verpleegtehuizen worden beter op elkaar afgestemd, opdat het plaatsingsbeleid in overeenstemming blijft met de functie van de instellingen.

c. Bevordert wordt het tot stand komen van regelingen die het mogelijk maken dat echtparen waarvan de ene partner is aangewezen op een verpleegtehuis en de andere op een bejaardenoord, tezamen kunnen worden gehuisvest; te denken valt aan aanleunwoningen bij verpleegtehuizen.

Bij de herinrichting van verpleegtehuizen moet meer aandacht worden gegeven aan de persoonlijke levenssfeer van de verpleegden.

d. In de besturen van pensioenfondsen dienen naast werkgevers en werknemers ook gepensioneerden te worden opgenomen.

15. Het beleid m.b.t. sociaal-culturele activiteiten (vormings-, club- en buurthuiswerk, kinderopvang, bibliotheek, etc.) wordt gedecentraliseerd naar provincies en gemeenten, onder gelijktijdige overheveling van rijksbijdragen naar het Gemeente- en Provincie Fonds.

De bestuurskosten die het rijk tot nu toe op dit terrein maakt, worden mede overgeheveld naar het Gemeente- resp. Provincie Fonds. Kinderopvang wordt door het CDA gezien als een eerste verantwoordelijkheid van de ouders. Het beleid van de overheid t.a.v. de kinderopvang is gericht op het scheppen van voorwaarden, waarbij het primaat van het particulier initiatief de hoogste prioriteit krijgt.

De rijksoverheid behoudt de verantwoordelijkheid voor voorzieningen met een landelijke betekenis, hetgeen duidelijk omschreven zal moeten worden.

16. Jongeren zoeken hun identiteit op weg naar de volwassenheid. De overheid schept door middel van een samenhangend beleid voorwaarden waaronder dit rijpingsproces kansen krijgt. Kinderen moeten kunnen opgroeien in een zorgzame leefomgeving, een gezin of ander samenlevingsverband. Opvang en begeleiding van jongeren door het onderwijs en door jeugdorganisaties gericht op verantwoordelijkheidsvorming en -beleving worden bevordert. Het toegroeien naar verantwoordelijkheid vraagt dat het verkrijgen van rechten en plichten niet uitgesteld wordt maar tijdig plaatsvindt. Bijzondere overheidsaandacht gaat uit naar jongeren in achterstandssituaties. Met het oog hierop wordt een zogenaamd concentratiebeleid ontwikkeld (b.v. voor langdurig werkloze jongeren, randgroepjongeren en tweede generatie minderheden). Het beleid, dat jeugdhulpverlening zo dicht mogelijk bij het ouderlijk huis plaatsvindt, dient versterkt te worden.

17. In het kader van het welzijnsbeleid voor etnische groeperingen gaat prioriteit uit naar:

- sociaal-culturele activiteiten die het met name vrouwen uit etnische groeperingen mogelijk moeten maken zich te ontwikkelen tot volwaardig deelhebber aan het maatschappelijk leven. Deze vormen van educatie worden niet losgemaakt van levensbeschouwelijke inspiraties zoals die in betrokken kring leven;
- de eigen organisaties van etnische groeperingen als middelen om in onze samenleving te emanciperen en te participeren;
- instellingen en activiteiten die de wederzijdse verstandhouding tussen etnische groeperingen en de oorspronkelijke Nederlandse bevolking bevorderen waardoor racisme wordt tegengegaan.

VI Onderwijs en cultuur

VORMING EN TOERUSTING TOT VERANTWOORDELIJKHEID

54 Plaatsbepaling

Onderwijs vormt de brug tussen heden en toekomst. Leerlingen-van-vandaag zijn dragers van de maatschappij-van-morgen. In die maatschappij komt bij de burgers en hun organisaties een ruime mate van eigen verantwoordelijkheid te liggen. Maatschappelijke veranderingen zullen tot het aanvaarden van die verantwoordelijkheid uitdagen en technologische vernieuwingen, wereldwijde communicatie-mogelijkheden en beweeglijkheid bieden daartoe tal van uitgangspunten. Tegelijkertijd zullen meer mensen de sociale inzet van medemensen nodig hebben. De leeftijdsopbouw verandert, de vereenzaming neemt toe en de zorg om diegenen die (nog) niet voor zichzelf kunnen opkomen groeit. Personen en kleine groepen zullen beter dan voorheen in staat moeten zijn problemen op te lossen. Dat stelt aan karakter, creativiteit en kunde van de mensen hoge eisen. Jonge mensen moeten daarop worden voorbereid opdat niemand gedwongen wordt aan de kant te staan.

In de maatschappij van morgen zal de mens minder aan (een bepaalde) beroepsarbeid gebonden zijn. In grotere mate zal worden gevraagd om aan andere verantwoordelijkheden deel te nemen en zodoende veelzijdiger te functioneren. Onderwijs-instellingen moeten op deze uitdagingen een visie voorhanden hebben. Van daaruit kunnen zij, in open communicatie met de maatschappij, een wezenlijke bijdrage leveren. Een samenleving in beweging vraagt om een onderwijsstelsel dat bij de leerlingen zowel in sociaal als in beroepsmatig opzicht het aanpassingsvermogen versterkt. Dat stelt eisen zowel aan het basis-, het voortgezet en het hoger onderwijs, als aan de nascholing van volwassenen.

Zeker in de leerplichtige periode moeten zowel kennisaspecten als andere elementen van de maatschappelijke en persoonlijkheidsvorming aandacht krijgen. Het gaat er om de leerlingen toe te rusten tot het dragen van verantwoordelijkheid voor anderen en voor zichzelf. In gezin, beroep, kerk en maatschappelijke verbanden, maar ook in grotere en kleinere kring.

Zowel voor de mens persoonlijk als voor de maatschappij is de kwaliteit van het onderwijs in elk type school en op elk niveau van groot belang. Deze dient te worden bewaakt. De school moet in staat zijn die kwaliteit te garanderen en te verhogen. Scholing van onderwijsgeevenden voor elk type onderwijs neemt daarbij een sleutelpositie in. De overheid heeft tot taak voorwaarden te scheppen en kwaliteit te bewaken.

Het onderwijs is voor een gemeenschap niet alleen en zelfs niet primair een kostbaar consumptie-artikel. Het is bovenal een belangrijk middel voor overdracht en verdere ontwikkeling van de cultuur, alsmede voor de vorming van een verantwoorde eigen visie op het leven en op de waarde van de menselijke persoon. Daarnaast bepaalt de sociale en economische betekenis van het onderwijs mede de positie en de rol van ons land. Het onderwijs vormt zodoende ook een wezenlijke factor in de internationale concurrentiepositie. Als zodanig is het waarschijnlijk de belangrijkste breedte-investering die een volk kan doen. Het onderwijs, met name het beroepsonderwijs, zal dan ook van hoge kwaliteit moeten zijn met voldoende variatie in opleidingsmogelijkheden. Aansluiting op de wisselende behoeften van de arbeidsmarkt en variatie in onderwijsaanbod zijn noodzakelijk. Dit vraagt een slagvaardig beleid en om ruimte aan de scholen om het onderwijs aan nieuwe technologieën en veranderingen in beroepen en functies aan te passen.

Voor vele beroepen en leerlingengroepen is combinatie van afwisselend werken en leren een passende en aantrekkelijke scholingsmogelijkheid. Daarnaast kan in vele

opleidingen het contact met het beroepsleven worden versterkt door stages, praktijkperioden en assistentschappen. Evenzeer zullen proefnemingen met periodiek educatief verlof moeten worden gestimuleerd. Het huidige leerplichtbeleid wordt gehandhaafd. Schoolverlaters tussen 16 en 18 jaar verdienen bijzondere aandacht. Overheid en sociale partners dienen voor deze categorie hoge prioriteit te geven in het scheppen van werkgelegenheid met aanvullend onderwijs. Waar mogelijk beroepsonderwijs.

Het onderwijsbeleid gaat uit van artikel 23 van de Grondwet. Daarin is rechtsgelijkheid en vrijheid van onderwijs (richting, inrichting en stichting) gewaarborgd en de zorg van de overheid voor het onderwijs geformuleerd. Dit betekent handhaving van het stelsel waarbij openbaar onderwijs naast bijzonder onderwijs (al dan niet op levensbeschouwelijke grondslag) mogelijk is.

Vanuit onze visie heeft de bijzondere school, gedragen door een rechtspersoon met ideële doelstellingen, de voorkeur.

Met het oog op maatschappelijke en persoonlijkheidsvorming van de leerling is het van bijzondere betekenis dat levensbeschouwelijke en pedagogische idealen in de school doorwerken. Waar nodig door samenwerking en taakverdeling zal voldoende regionale spreiding van onderwijs op levensbeschouwelijke grondslag, dan wel op de daarop gebaseerde pedagogische identiteit, worden nagestreefd. Dat betekent niet dat te kleine scholen in stand behoeven te worden gehouden. In uitzonderingsgevallen moet door het verlenen van ontheffing van de norm het voortbestaan van een kleine school worden gegarandeerd. Het is aan de scholen om in vrijheid vormen van samenwerking te kiezen; de overheid moet belemmeringen daarvoor in de regelgeving opheffen. De lokale sociaal-culturele functie van de school wordt daarbij onderkend.

Onze visie op eigen aard en taak van de school verzet zich tegen de bureaucratisering die zich manifesteert in gedetailleerde regelgeving en een stroom van nadere voorschriften en aanwijzingen. Het nu door de overheid voorgestane deregulerings- en activeringsbeleid dient met kracht te worden voortgezet. De beleidsruimte van de school dient met name ook materieel te worden vergroot ten aanzien van leerplan, lessentabel, onderwijsorganisatie en het participeren aan volwasseneneducatie. Maar ook ten aanzien van het eigen toerustingsbeleid (nascholingsactiviteiten, optimalisering van de onderwijsorganisatie, onderwijsondersteuning e.d.) moet de eigen verantwoordelijkheid van de school worden versterkt.

De werkgelegenheid binnen het onderwijs vraagt de komende periode bijzondere aandacht. Demografische veranderingen alsook bezuinigingen verminderen het aantal arbeidsplaatsen. Drastische vermindering van de instroom van jonge onderwijsgeevenden en vergrijzing van het lerarencorps dienen daarbij effectief te worden bestreden; omdat anders continuïteit en innovatievermogen van het onderwijs in gevaar komen. Het arbeidsvoorwaardenbeleid zal, met in achtneming van rechtspositionele voorwaarden, minder gedetailleerd moeten worden. Het zal een meer flexibele inzet en ruimte van de onderwijsgevende dienen toe te laten en beter op de praktijk van de scholen moeten aansluiten.

55 Basisonderwijs

Het onderwijsveld dient ongestoord de Wet op het Basisonderwijs te kunnen invoeren. Bijzondere aandacht vragen de ontwikkelingen binnen het speciaal onderwijs en die ten aanzien van de overstapmogelijkheden tussen basis- en speciaal onderwijs; het speciaal onderwijs zal zijn complementaire functie namelijk doeltreffend moeten kunnen vervullen. In het basisonderwijs moet het zorg-breedte aspect voldoende kansen krijgen.

56 Voortgezet onderwijs

Zowel maatschappelijk als onderwijskundig heeft Nederland een zo eenvoudig mogelijk samenhangend onderwijsstelsel nodig. Een stelsel dat echter mede door het onderwijsveld dient te worden gedragen.

De verschillen van inzichten in de onderwijswereld met betrekking tot de inrichting van het onderwijs aan 12-tot 15/16jarigen rechtvaardigen gedurende langere tijd een tweesporenbeleid:

een naast elkaar bestaan van een categoriaal onderwijsbestel op basis van de Wet op het Voortgezet Onderwijs en experimenten met een geïntegreerd voortgezet basisonderwijs. Dit laatste gefundeerd op een wettelijke regeling, die de onderwijskundige en financiële ruimte en kaders van experimenten vastlegt en een wetenschappelijk verantwoorde evaluatie mogelijk maakt. Op grond van ervaringen, gesteund door wetenschappelijke evaluaties, kan over een aantal jaren na een grondige consultatie van het onderwijsveld besloten worden hoe het onderwijsstelsel voor 12- tot 15/ 16-jarigen meer definitief moet worden ingericht.

Voor de tweede fase van het voortgezet onderwijs (15/16-tot 18-jarigen), kan op basis van de reacties uit het onderwijs (d.w.z. ouders, besturen en leerkrachten) een begin worden gemaakt met de experimentele ontwikkeling van een school voor voorbereidend hoger onderwijs en van scholen voor korte en lange beroepsopleidingen. Gestreefd wordt naar:

- een opleidingsduur van 3 jaar;
- verruiming van het onderwijsaanbod (vakkenpakket);
- mogelijkheid om de meeste vakken op twee niveaus te onderwijzen en te examineren.

Ook hier zal er gedurende een langere periode sprake zijn van tweesporenbeleid. De aansluitingsproblematiek tussen de eerste en tweede fase van het voortgezet onderwijs en hoger onderwijs vraagt daarbij bijzondere aandacht.

57 Hoger onderwijs

De instellingen van wetenschappelijk onderwijs en van hoger beroepsonderwijs dienen de gelegenheid te krijgen om onderwijskundig en organisatorisch het beleid op het terrein van samenwerking, taakverdeling en concentratie zijn beslag te doen krijgen. Nieuwe ingrijpende maatregelen op dit gebied dienen achterwege te blijven.

Aansluitend op het huidige beleid van het kabinet dienen de ontwerpen van wetgeving voor beide onderwijssectoren doorgelicht te worden op de verantwoordelijkheidsverdeling tussen overheid en instellingen, om aldus verzelfstandiging en deregulering af te dwingen.

De primaire verantwoordelijkheid van de instelling voor het realiseren van de doelstelling, het vormgeven aan de taakstelling en het beheer van de middelen, dient als waarborg voor de vrijheid van onderwijs en onderzoek formeel te worden beschermd. Instellingen van hoger onderwijs moeten zich kunnen profileren. Daardoor geven zij inhoud aan hun visie op de wetenschapsbeoefening en de maatschappelijke functie daarvan, zowel als aan hun regionale en landelijke functie. Door verscheidenheid wordt de ontwikkeling van het hoger onderwijs bevorderd. Een dergelijke benadering vraagt ook in bestuurlijke zin een slagvaardige en doelmatige organisatie; beleid en wetgeving dienen dit te bevorderen.

58 Volwasseneneducatie

De kaderwet volwasseneneducatie schept meer samenhang in het netwerk van educatieve voorzieningen, opleidingen in het kader van tweede-kans en tweede-weg onderwijs, cursussen voor beroepsonderwijs en scholingsactiviteiten ten behoeve van her- en bijscholing. Recht moet worden gedaan aan visies die er terzake van behoeften van burgers, maatschappelijke organisaties, regio's en bedrijfstakken bestaan. De beschikbare voorzieningen moeten optimaal en flexibel worden ingezet; regionaal overleg moet zorg dragen voor coördinatie en planning van de behoeften en een doelmatige inzet van de beschikbare capaciteit. Een dergelijk overleg wordt conform de kaderwet gestructureerd en maatschappelijk en qua richting pluriform samengesteld. Het initiatief voor het aanbod van dit type onderwijs dient primair te liggen bij de burger, maatschappelijke organisaties en het bedrijfsleven. In dat kader moet pluriformiteit van het aanbod (o.a. naar richting) goede kansen krijgen.

ARTIKELEN

59 Algemeen

1.1 De verhouding overheid-onderwijs vraagt, binnen het kader van artikel 23 van de Grondwet, met nadruk op de verantwoordelijkheid van de eerst betrokkenen, grotere flexibiliteit en differentiatie binnen het onderwijsbestel en minder bureaucratie. Het rijks-voortgezet onderwijs dient, mede ter inkrimping van het ambtelijk apparaat, overgedragen te worden aan door ouders te kiezen besturen of aan de gemeenten. Het huidige beleid van deregulering moet worden geïntensiveerd.

1.2 Conform het streven naar gespreide verantwoordelijkheid worden mogelijkheden tot bestuur en beheer van onderwijsinstellingen als privaatrechtelijke rechtspersonen optimaal benut. Met behoud van bestuurlijke verantwoordelijkheid ten aanzien van richting en inrichting van het onderwijs moet worden gelet op de verankering in het (eventueel levensbeschouwelijk) maatschappelijke draagvlak en op de interne democratisering. De waarde van onderwijsinstellingen die geen rijkssubsidie ontvangen maar wel onderworpen zijn aan rijkstoezicht, wordt als aanvullende voorziening erkend; bij de planning van de volwasseneneducatie worden zij mede in beschouwing genomen.

De functie van de bedrijfsscholen in het kader van het leerlingenwezen zal waar mogelijk worden gestimuleerd.

1.3 Het bijzonder onderwijs krijgt meer ruimte voor de inrichting van het onderwijs. Dit betekent niet alleen een zelfstandig inhoud geven aan de taakstelling, maar eigen beleidsruimte voor verbetering en vernieuwing van het onderwijs, versterking van de onderwijsondersteuning. Met name de kleinere school moet hierbij op landelijke en lokale verzorgingsinstellingen kunnen terugvallen.

1.4.1 Gestreefd wordt naar verbreding van de financiële armslag van de scholen door de bestedingsvrijheid binnen een normfinanciering te vergroten.

1.4.2 Daarnaast zal de school ook in een ruimer maatschappelijk kader moeten kunnen functioneren. Met name kan hier worden gedacht aan het deelnemen aan het volwassenenonderwijs en het beschikbaar stellen van faciliteiten voor buitenschoolse activiteiten in wijk of gemeente.

1.5 Verruiming van de bevoegdheden van afzonderlijke scholen zal gepaard gaan met het ontwikkelen van instrumenten voor kwaliteitsmeting van het onderwijs. Verbetering van het onderwijs moet mede gericht zijn op het bewaken van het studierendement en op beperking van het aantal drop-outs o.a. door versterking van

de begeleiding van kwetsbare groepen. Analyses van resultaten van objectieve kwaliteitsmetingen van delen van het Nederlands onderwijs zullen periodiek plaatsvinden en openbaar zijn.

1.6 Een grotere mate van vrijheid aan de scholen vraagt versterking van bestuurskracht en algemeen management. Automatisering van de informatiestromen is daarbij onmisbaar. Voor kleinere scholen kan daarbij op basis van vrije keuze samenwerking (desgewenst met gelijkgerichte instellingen) dienstig zijn.

Het beleid met betrekking tot de versterking van de bestuurskracht en het management wordt voorgezet.

1.7 Spreiding van levensbeschouwelijk gefundeerd onderwijs wordt gegarandeerd. Verbreding en verdieping van regionale samenwerking en taakverdeling op basis van vrijwilligheid van de scholen wordt bevorderd. De richting van het onderwijs wordt daarbij in acht genomen.

1.8 Bij daling van het aantal leerlingen worden waarborgen ingebouwd voor voldoende spreiding van het levensbeschouwelijk gefundeerd onderwijs onder zorgvuldige afweging van de factoren per regio die de norm bepalen; met name de bereikbaarheid van het verlangde onderwijs in dunbevolkte gebieden is daarbij een belangrijk element.

1.9 Het onderwijs heeft een taak bij de emancipatie van o.a. de vrouw. Hierbij gelden onder meer de volgende aandachtspunten:

- het subsidiëren van tweede-kansonderwijs en bijscholing;
- het wegwerken van achterstanden in onderwijs en beroepsopleiding van vrouwen en mannen;
- meer uniformiteit op lokaal niveau bij het vaststellen van de schooltijden en de vakanties;
- verbetering van de keuze van vakkenpakketten in verband met de aansluiting op de arbeidsmarkt, o.a. ten behoeve van meisjes;
- het bevorderen van aandacht voor het thema emancipatie bij de opleiding voor onderwijsgeevenden.

1.10 Slechts op basis van algemeen vastgesteld overheidsbeleid, en indien het onderwijs in gebreke blijft, bevordert de rijksoverheid - onder parlementaire goedkeuring - ontwikkeling van innovatieprojecten.

1.11 Voor allochtone minderheden worden de opleiding van onderwijzers en de produktie van lesmateriaal in ons land bevorderd. Daarbij wordt met de godsdienstige overtuiging van betrokkenen rekening gehouden.

1.12 Het beleid van de overheid zal gericht blijven op het vergroten van mogelijkheden van scholen ten behoeve van opvang van leerlingen met moeilijkheden als gevolg van maatschappelijk-culturele omstandigheden. Ook op de sociaal-culturele ontwikkeling van autochtonen in divers samengestelde wijken. Uitgaande van de primaire verantwoordelijkheid van de school zullen aangepaste leerplanontwikkeling, scholing van docenten op dit terrein en het bieden van volwassenenonderwijs voor de betreffende groepen ouders worden gestimuleerd.

1.13 Voor opleiding van godsdienstige voorgangers ten behoeve van allochtone levensbeschouwelijke minderheden zijn, in verband met de gewenste integratie in de Nederlandse samenleving, daarop afgestemde faciliteiten in ons land gewenst.

1.14 Om een instroomstop van nieuwe leerkrachten te voorkomen, moet, naast bevordering van deeltijdarbeid en arbeidstijdverkorting, het bevoegd gezag van de school vrijheid hebben om bij afvloeiing van personeel niet uitsluitend uit te gaan van de criteria leeftijd en diensttijd; kwaliteitscriteria en een evenwichtige opbouw van staf en team dienen eveneens belangrijke beoordelingsaspecten te zijn. Zorgvuldig overleg met organisaties van onderwijsgeevenden en met schoolbesturen hierover is aangewezen; controleerbare criteria en procedures zijn nodig. Ook kan

voor de komende periode worden overwogen de VUT-leeftijd voor leraren te verlagen. Financiering hiervan dient uit de herbezettingsgelden plaats te vinden.

1.15 De overheid zal in overleg met sociale partners het arbeidsvoorwaardenbeleid bij het onderwijs globaliseren. Dit om meer ruimte te scheppen voor organisaties van besturen en leerkrachten voor een eigen inbreng binnen de scholen voor wat betreft adequate onderwijsorganisatie, evenwichtige opbouw van de staf en aan de school aangepaste werkafspraken.

1.16 Internationale samenwerking en met name die met de EG wordt met kracht bevorderd. Met name de volgende onderwerpen vragen aandacht:

- het streven naar vergelijkbaarheid van onderwijsprogramma's in de EG en erkenning van diploma's;
- versterkte samenwerking in Benelux-verband;
- toekenning van gelden uit het sociaal fonds van de EG ten bate van het beroepsonderwijs;
- verbetering van de functie van internationale organisaties zoals de EG, UNESCO, OECD.

60 Basisonderwijs

2.1 Zorgvuldige invoering van de Wet op het Basisonderwijs heeft prioriteit. De overheid zorgt ervoor dat de voorwaarden waaronder dit gebeurt, toereikend zijn. De eigen aard van het bijzonder en die van het openbaar onderwijs dienen daarbij als uitgangspunt.

Ook na invoering van het basisonderwijs moet er tegen worden gewaakt dat de eigen aard van de kleuter geweld wordt aangedaan door veronachtzaming van het spel-element.

2.2 De kwaliteit van het basisonderwijs wordt geëvalueerd. Mede gelet op de sterk vergrote taak van de onderwijsgeevenden en de bandbreedte van zijn bevoegdheden wordt ook de opleiding en de bijscholing van de leraar in de evaluatie betrokken. De inspectie dient in deze evaluatie een taak te krijgen. Haar evaluatierapporten worden openbaar gemaakt. In deze evaluatie verdient het onderwijs van het jonge kind een aparte vermelding.

2.3 Het speciaal onderwijs krijgt een aanvullende functie op het basisonderwijs; voor vele leerlingen, die een meer orthopedagogische benadering vragen, is het een onmisbaar schooltype; waar mogelijk dienen leerlingen echter de basisschool te volgen mede door zorgverbreding van dit type onderwijs. Omvang en differentiatie van het speciaal onderwijs dienen aan dit uitgangspunt te worden getoetst.

2.4 Om ouders sterker te betrekken bij het schoolgebeuren zal daar waar mogelijk, en met inachtneming van de grondwettelijke vrijheid van onderwijs, de overheid het functioneren van ouders in medezeggenschapsorganen stimuleren.

61 Voortgezet onderwijs

3.1 De ontwikkeling van het voortgezet onderwijs zal primair gedragen moeten worden door ouders, besturen, onderwijsgeevenden en onderwijsorganisaties.

3.2 De aansluitingsproblematiek van de nieuwe basisschool en het voortgezet onderwijs, evenals de aansluiting van de eerste fase van het voortgezet onderwijs bij de tweede fase, vragen in de komende periode bijzondere aandacht. Het stellen van minimum-eindtermen aan vakken en leergebieden binnen een kernprogramma van het basis-respectievelijk de eerste fase van het voortgezet onderwijs dient te worden overwogen. De overheid zal opdracht geven tot onderzoek en ontwikkeling van concept minimum eind-termen.

3.3 Naast het bestaand categoriaal stelsel zal een wettelijke regeling ruimte bieden voor experimenten met het voortgezet basisonderwijs. De experimenten dienen door een onafhankelijke commissie te worden geëvalueerd, ondersteund door wetenschappelijk onderzoek. Definitieve beslissingen over de eerste fase van het

voortgezet onderwijs worden pas genomen nadat voldoende ervaring is vergaard en de genoemde evaluatie heeft plaatsgevonden. Wettelijke eisen moeten aan de experimenteerscholen worden gesteld opdat de leerlingen daarvan naar het vervolgonderwijs kunnen doorstromen.

3.4 Algemene technieken en informatica, inclusief het werken met computers, zullen geleidelijk binnen het voortgezet onderwijs worden ingevoerd.

3.5 Een ontwikkelingswet dient een experimentele start van een nieuw stelsel van de tweede fase van het voortgezet onderwijs mogelijk te maken. Aan de invoering zal dienen vooraf te gaan overleg met de betrokkenen, o.a. de sociale partners. Ook hier dient evaluatie-onderzoek door een onafhankelijke commissie plaats te vinden.

3.6 Bij de tweede fase van het voortgezet onderwijs moeten opleidingen goede aansluiting geven op het volgen van hoger onderwijs, dan wel op de beroepsuitoefening. Voorzieningen voor overstap tussen algemeen en beroepsonderwijs en doorstroommogelijkheden van het beroepsonderwijs naar het hoger onderwijs moeten worden getroffen. Het Kort Middelbaar Beroeps Onderwijs dient als gelijkwaardige onderwijsweg te worden beschouwd naast het leerlingwezen.

3.7 Aansluitend bij de behoeften van het bedrijfsleven dienen in de provincies en regio's contactcentra te komen voor onderwijs en arbeid, waardoor de aansluitingsmogelijkheden geoptimaliseerd kunnen worden en door de advisering over keuzepakketten het beroepsperspectief (van o.a. meisjes) vergroot kan worden en hun positie in de marktsector verbeterd wordt. Voldoende variaties in opleidingsmogelijkheden worden bevorderd.

3.8 Mede door inspraak van de sociale partners en beroepsverenigingen zullen de beroepsopleidingsprofielen beter gaan aansluiten op de beroepseisen.

62 Onderwijsverzorging

4.1 Bij de specifieke verzorgingsinstellingen moet voldoende beleidsvrijheid aanwezig zijn voor ondersteuning van het onderwijs op basis van vragen uit het veld. Daarnaast ruimte voor aanvragen van de overheid op basis van beleidsvoornemens of vastgesteld beleid. Pluriformiteit van ondersteuning wordt landelijk veilig gesteld door voor een adequaat functioneren van landelijke pedagogische centra voldoende middelen te garanderen.

4.2 Ontwikkeling en verspreiding van audio-visueel materiaal, educatieve software en apparatuur voor gebruik in het onderwijs, alsmede van documentatie terzake van beschikbaar materiaal en boeken, vereist meer gestructureerde samenwerking van de instellingen in de verzorgingsstructuur.

Samenwerking op andere terreinen tussen de verzorgingsinstellingen, met name ook op het terrein van de programmering, evaluatie en ondersteuning wordt met kracht bevorderd.

4.3 Bij de schoolbegeleidingsdiensten moet worden uitgegaan van contracten tussen scholen en diensten op basis van behoeften en richting van de individuele school. Keuzemogelijkheden voor scholen zullen worden nagestreefd. De taak van schoolbegeleidingsdiensten beperkt zich tot het basis- en speciaal onderwijs. Deze scholen moeten een herkenbare invloed hebben op bestuursstructuur en programmering van de onderwijsbegeleidingsdienst. Functie en kwaliteit van de dienstverlening van de onderwijsbegeleidingsdienst dient periodiek te worden geëvalueerd.

63 Hoger onderwijs

5.1 Uitgangspunten voor wetgeving voor het hoger onderwijs is de eigen verantwoordelijkheid van de instellingen. Zowel voor het beleid als voor uitvoering

van taken bij hoger beroepsonderwijs en wetenschappelijk onderwijs. De overheid richt zich op financiële beheersing en kwaliteitsbewaking.

5.2 Bijzondere instellingen van hoger onderwijs krijgen gelegenheid zelf hun taak op grond van eigen visie op onderwijs en wetenschapsbeoefening, in te vullen en uit te voeren binnen de algemeen geldende financieringsvoorwaarden; zij bepalen zelf welke vormen van samenwerking met andere instellingen gewenst en mogelijk zijn. Ook bij het hoger onderwijs dient voldoende spreiding van het confessionele onderwijs voor alle relevante sectoren gegarandeerd te blijven.

5.3 Instellingen van hoger onderwijs dienen zich te kunnen profileren door een grote mate van vrijheid ten aanzien van taakstelling en inrichting van onderwijs en onderzoek. De financiering van de taken en daarmee de beheersing door de overheid zullen tot stand komen door een eenvoudig, inzichtelijk, landelijk financieringssysteem dat gelijke behandeling van instellingen garandeert en doelmatige keuzes ten aanzien van taakstelling en uitvoering binnen de instelling bevordert.

5.4 Organisatie, faciliteiten en deskundigheid van de instellingen zullen beschikbaar moeten worden gesteld voor tweede-kansonderwijs en andere vormen van volwasseneducatie, waarbij de Open Universiteit een eigen landelijke functie vervult.

5.5 De wettelijke mogelijkheid tot inrichting van tweede fase beroepsopleidingen wordt gehandhaafd.

Het systeem van post-academisch onderwijs ondergaat vereenvoudiging en overhead-kosten worden tot een minimum teruggebracht.

5.6 Evaluatie van de kwaliteit van het onderwijs geschiedt op onafhankelijke wijze. Bijzondere aandacht vragen kwaliteitsbevordering en -evaluatie van de opleiding voor onderwijsgeevenden. Gecoördineerde aanpak waarbij universiteiten, opleidingen voor onderwijsgeevenden en verzorgingsinstellingen zijn betrokken is daartoe noodzakelijk.

5.7 Middelen voor onderzoek uit de eerste geldstroom staan vrij ter besteding van de instelling, met behoud van garantie voor de kwaliteit. De inzet van de beschikbare middelen dient in de tijd voldoende flexibel te zijn, teneinde verstarring van de onderzoekscapaciteit te voorkomen.

5.8 Onderzoeksvragen van de zijde van de overheid worden niet binnen de eerste geldstroom, doch als regel op basis van onderzoekcontracten bij de instellingen van wetenschappelijk onderwijs geplaatst. Daarbij gelden de normale regels tussen opdrachtgever en onderzoeksinstituut.

5.9 De overheid bevordert door bilaterale en multilaterale verdragen, zowel in Europa als daarbuiten, samenwerking van instellingen van hoger onderwijs met buitenlandse universiteiten, zowel op het terrein van het onderwijs als op het gebied van het onderzoek.

5.10 Een studiefinanciering voor hoger onderwijs dient zo spoedig mogelijk te worden ingevoerd. Hiermede moet een bijdrage geleverd worden aan de zelfstandiging van jongeren tussen 18 en 30 jaar. Het stelsel mag niet drempelverhogend zijn ten aanzien van de toegang tot het hoger onderwijs.

Volwasseneducatie

6.1.1 Volwasseneducatie zal gericht zijn op algemene vorming, op beroep of op ondersteuning van maatschappelijke inzet en betrekking hebben op alle niveaus van het onderwijs. De behoeften aan dit type onderwijs zullen primair door belanghebbenden worden geïnventariseerd en van prioriteiten worden voorzien. Dit type onderwijs zal primair door een Educatief Beraad waarin vertegenwoordigers van belanghebbenden zitting hebben, worden geïnventariseerd en van prioriteiten worden voorzien. Het Beraad dient een privaatrechtelijk karakter te hebben.

6.1.2 De basiseducatie gericht op het wegwerken van onaanvaardbare achterstanden (o.a. door middel van alfabetiseringscursussen) verdient hoge prioriteit en een specifieke benadering.

6.2.1 Het onderwijsaanbod voor volwasseneneducatie geschiedt zoveel mogelijk door bestaande educatieve voorzieningen: instellingen, scholen, bedrijfsscholen, schriftelijk onderwijs, het vormingswerk in internaatsverband. Scholen voor initieel onderwijs krijgen de mogelijkheid om aan programma's voor volwasseneneducatie deel te nemen.

6.2.2 Het organiseren van cursussen informatica wordt gestimuleerd voor vrouwen in het kader van de beroepsgerichte educatie. Hieronder ressorteert o.a. her- en bijscholing van o.a. meewerkende vrouw in liet gezinsbedrijf.

6.3 De planning en coördinatie van de volwasseneneducatie geschiedt op regionaal niveau waarbij de sociale partners, de educatieve voorzieningen en andere belanghebbende organisaties, zoals vrouwen- en vrijwilligersorganisaties betrokken zijn. Op landelijk niveau kan dan worden volstaan met een licht coördinerende structuur.

6.4 Binnen de volwasseneneducatie is ruimte voor een aanbod op levensbeschouwelijke basis.

6.5 Bekostiging van de volwasseneneducatie is afhankelijk van aard en doel van de gevraagde voorzieningen. Dit moet kunnen variëren van volledig gesubsidieerd onderwijs bij basis-educatieve voorzieningen tot door belanghebbenden volledig betaald onderwijs.

6.6 Proefnemingen met educatief verlof worden bij voorrang in overleg met de Stichting van de Arbeid door de overheid gesteund.

Wetenschapsbeleid

65 Plaatsbepaling

Wetenschapsbeoefening is in een moderne samenleving een onmisbare bezigheid. Het verruimen van kennis en van daarop gebaseerd menselijk inzicht vormt een zelfstandige sociaal-culturele waarde. De wetenschap zal ook aan de levensomstandigheden dienstbaar moeten zijn en er toe bijdragen de in de schepping aangeboden mogelijkheden te ontwikkelen. Wetenschappelijk onderzoek vormt dan ook een belangrijke diepte-investering ten behoeve van de toekomst. Naarmate resultaten van wetenschappelijk onderzoek dieper ingrijpen in het menselijk bestaan, neemt ook het gevaar van misbruik toe. Dat kan ernstige consequenties hebben. De overheid heeft dan ook een bijzondere verantwoordelijkheid wanneer het om de invoering gaat van belangrijke, nieuwe technologieën welke, naast grote voordelen, voor de samenleving ook de kans op ernstige risico's inhouden. Een nationaal beleid moet daarvoor op zijn hoede zijn. Met een passieve of geïsoleerde opstelling kan Nederland echter niet veel bereiken. Om wetenschappelijke en technologische ontwikkelingen te kunnen beïnvloeden zal op deze gebieden internationale samenwerking moeten worden bevorderd. Het belang van het wetenschaps- en technologiebeleid en de vereiste internationale samenwerking vragen nadrukkelijk aandacht en coördinatie op regeeringsniveau. Mede vanwege de zeer hoge kosten, welke aan sommige typen van onderzoek zijn verbonden, maar ook terwille van doelmatigheid en kwaliteitsbevordering, dient internationale samenwerking, met name binnen de EG, te worden nagestreefd. Behoudens voor wat betreft onderzoeksterreinen die van nationaal of nog breder belang zijn, of die potentiële risico's inhouden, dient de overheid geen dwingende invloed uit te oefenen op de keuze van onderzoeksprogramma's en op de toepassing van methoden en technieken. In beperkte gevallen, waar overheidsbeslissingen nodig zijn, moeten deze worden voorbereid via menings- en besluitvormingsprocedures die een brede maatschappelijke aanvaarding van de

besluiten bevorderen en daarbij ook het oordeel van deskundigen een belangrijke rol laten vervullen. De geplande sectorraden kunnen in dit besluitvormingsproces eveneens een belangrijk aandeel hebben.

66 Artikelen

1.1 De overheid stelt middelen ter beschikking aan instellingen van wetenschappelijk onderwijs en aan nationale onderzoeksinstituten voor het verrichten van fundamenteel onderzoek, gericht op vergroting van onze kennis omtrent mens, samenleving en cultuur en over de natuur waarin wij leven en voor de ontwikkeling van de voor de samenleving belangrijke technieken.

1.2 Uitgangspunt is de eigen verantwoordelijkheid van instellingen van wetenschappelijk onderwijs voor het verdelen van de beschikbare middelen over de disciplines, de verantwoordelijkheid van onderzoekers en instellingen voor themakeuze en uitvoeringswijze.

1.3 De overheid zal de kwaliteit van het onderzoek bevorderen; eveneens dient in het kader van de tweede-fase-opleiding, de opleiding van onderzoekers te worden veiliggesteld. Daartoe dienen doorzichtige procedures voor intercollegiale toetsingen van deskundigen uit en van buiten instellingen van wetenschappelijk onderwijs. Er komt een goede taakverdeling op basis van het landelijk overleg van instellingen en onderzoekers.

1.4 Informatie over nieuwe technologieën en over de mogelijke toepassing van onderzoeksresultaten, moet voor geïnteresseerden in passende vorm ter beschikking zijn. Dienaangaande is er een verantwoordingsplicht van onderzoekers en instellingen.

1.5 Voor zover de overheid op basis van vastgesteld beleid op toepassingen gericht onderzoek direct financiert, zal het beleid erop gericht zijn dat vaststelling van onderzoekdoeleinden en toewijzing van middelen geschieden op basis van overleg tussen overheid, onderzoekers en belanghebbenden.

De overheid zal samenhang en afstemming van onderzoek in het kader van de eerste en tweede geldstroom bevorderen.

1.6 Onder zorgvuldige afweging van de sociale, culturele, ethische en ecologische gevolgen van technologische innovatie wordt deze met kracht bevorderd.

1.7 De overheid zal, waar mogelijk, voorwaarden scheppen of belemmeringen opheffen voor nauwere samenwerking tussen instellingen van wetenschappelijk onderwijs, zelfstandige onderzoeken ontwikkelingsinstituten en onderzoeksinstituten binnen het bedrijfsleven en non-profit organisaties.

1.8 Contractonderzoek wordt naast fundamenteel onderzoek aan de instellingen van wetenschappelijk onderwijs bevorderd.

De uitbouw van transferbureaus, wetenschapswinkels en science-parkachtige activiteiten verhoogt de directe beschikbaarstelling van wetenschappelijke kennis aan de maatschappij, vergroot het contact tussen instellingen van wetenschappelijk onderwijs en maatschappelijke organisaties en het bedrijfsleven en levert een bijdrage aan de werkgelegenheid. Handhaving van het huidige onderzoekfonds per instelling is daarvoor noodzakelijk.

1.9 Intensivering van internationale samenwerking op het gebied van wetenschappelijk onderzoek binnen Europees verband, maar ook daarbuiten, wordt bevorderd. Zowel bilaterale als multilaterale overeenkomsten zijn hiertoe geschikte instrumenten.

Actieve participatie aan internationale wetenschapsorganen geeft bovendien de mogelijkheid het beleid van internationale onderzoekorganisaties en de internationale ontwikkeling te beïnvloeden.

1.10 Nederland zal met kracht meewerken aan de uitvoering van het actieprogramma waartoe in 1979 in Wenen besloten is door de United Nations Conference on Science and Technology for Development (UNCSTD).

Zwaartepunten in dat actieprogramma zijn de versterking van de eigen capaciteit van ontwikkelingslanden op wetenschappelijk en technologisch gebied en de herziening van de bestaande mechanismen voor de overdracht van kennis.

1.11 Bevordert wordt dat op het niveau van de regering stimulering en coördinatie van wetenschaps- en onderzoeksbeleid, het innovatiebeleid en de internationale samenwerking op het terrein van geavanceerd onderzoek worden versterkt.

CULTUUR

67 *Plaatsbepaling*

In de cultuur krijgen de verworvenheden van generaties gestalte; in haar verscheidenheid is zij verankerd in de christelijke en humanitaire waarden van onze samenleving. In zijn cultuur profileert zich ons land en geeft het de burger een kader voor zijn bestaan. Zorg voor de cultuur is een gemeenschappelijk belang.

Het overheidsbeleid ten aanzien van de cultuur dient zich te richten op het behoud van cultuur, het scheppen van cultuur en het deelnemen aan de cultuur. Taken van de overheid welke in elk van de drie sectoren verschillend zijn. Steeds heeft de overheid er voor te waken dat culturele waarden niet door commerciële belangen, technologische ontwikkelingen of politieke motieven worden overheerst. Het beleid moet daarentegen de culturele pluriformiteit van de Nederlandse bevolking tot haar recht laten komen. De overheid zal primair door wetgeving en materiële ondersteuning voorwaarden scheppen, opdat de burgers hun culturele verantwoordelijkheid kunnen dragen. Het cultuurbeleid moet over de verschillende bestuursniveaus zijn verdeeld overeenkomstig de vereisten van goed rentmeesterschap. De rijksoverheid heeft de taak en de bevoegdheid om waardevolle voorwerpen te conserveren en voor de burger toegankelijk te maken. Ten aanzien van actieve deelname aan scheppende activiteiten zal zij prioriteit geven aan professionele kunstbeoefening van nationaal en internationaal niveau. In plaats van tekortenfinanciering kan het budgetfinancieringssysteem bij kunstinstellingen en gezelschappen verder worden ontwikkeld. Binnen het cultuurbeleid van de overheid speelt het informatiebeleid een belangrijke rol. Vooral het beleid met betrekking tot radio en televisie zal in de komende periode bijzondere aandacht vragen in verband met nieuwe technologische mogelijkheden en een meer algemene invoering van regionale en lokale omroepen. De uitgangspunten van het huidig omroepbestel (publieke functie, non commercialiteit, ideële pluriformiteit en democratische verankering) moeten worden veilig gesteld. Daarnaast zal, mede door middel van samenwerking in de EG, de positie ten opzichte van internationale uitzendingen, waarin de commercie een rol speelt, opnieuw worden bepaald.

Zowel op landelijk als op lokaal niveau moet de inspraak van de burger op het beleid en uitvoering van de omroepen versterkt worden.

Door bevoegdheden van organisaties en instellingen te respecteren en taken aan vrijwilligers over te dragen moet de verantwoordelijkheid van de burger vorm krijgen. Sommige taken in verschillende cultuur-sectoren kunnen door niet-betaalde belanghebbenden worden uitgevoerd. Op deze wijze kan ook de inspraak van de burger mede vorm krijgen. Een veelvormig beleven van cultuur moet in een samenleving met uiteenlopende inheemse culturele kenmerken als feitelijk gegeven worden aanvaard.

68 *Vrijtijdsbesteding, recreatie en sport*

Naarmate de arbeidstijdverkorting en deeltijdarbeid meer toepassing vinden, krijgt de burger meer vrije tijd te besteden. Dat geldt nog sterker voor mensen die werkloos zijn, de pensioengerechtigde leeftijd hebben bereikt, of die door omstandigheden eerder het arbeidsproces hebben verlaten.

Op welke manier iemand zijn vrije tijd wil besteden dat hoeft de overheid niet voor hem te regelen. Dat neemt niet weg dat toenemende vrijetijdsbesteding op vele beleidsterreinen consequenties heeft. Voor verkeer en vervoer, ruimtelijke ordening, openbare en commerciële dienstverlening, openbare en privaatrechtelijke voorzieningen op het terrein van recreatie, sport en spel. De openluchtrecreatie vraagt voorzieningen zowel op korte afstand van huis als op grotere reisafstand daarvan.

Ook de sportbeoefening speelt in het kader van de vrijetijdsbesteding een grote rol. Zij kan een gezonde ontwikkeling van jeugdigen en het welzijn van volwassenen bevorderen en als compensatie dienen voor negatieve invloeden van arbeid.

Zowel ten aanzien van de recreatie als met betrekking tot de sport heeft de overheid primair en voornamelijk tot taak voor goede voorwaarden te zorgen. De verantwoordelijkheid van de burger, vooral die van zijn organisaties, zal worden beklemtoond.

Waar mogelijk zullen de activiteiten en het onderhoud van de faciliteiten in handen worden gelegd van de organisaties op het terrein van vrijetijdsbesteding, recreatie en sport.

Artikelen

1.1 Verantwoordelijkheid voor behoud en ontwikkeling van ons cultuurgood en voor de actieve en passieve kunstbeoefening ligt primair in handen van de burger en zijn organisaties.

De overheid richt haar rechtsmiddelen en publieke fondsen op bovengenoemde activiteiten om cultuurgood te behouden en voor een zo groot mogelijk deel van de bevolking toegankelijk te maken, een goed evenwicht tussen spreiding en concentratie te garanderen en voorwaarden te scheppen, opdat de eigen verantwoordelijkheid van de burger en zijn organisaties voor cultuur-participatie en voor beheer en onderhoud van voorzieningen en de uitvoering van activiteiten tot ontplooiing kan komen.

1.2.1 Het cultuurbeleid is erop gericht dat de cultuurbeleving in aansluiting op de sociaal-culturele verscheidenheid van de bevolking mogelijk blijft met inachtneming van kwaliteitsmaatstaven.

1.2.2 Regionale culturen worden door de overheid in hun eigenheid erkend en gesteund, waarbij de Friese cultuur door de eigen taal een bijzondere plaats inneemt.

1.2.3 Ten aanzien van het schriftelijk gebruik van de Friese taal door de provincie Friesland, de Friese gemeenten en de gedeconcentreerde rijksdiensten in Friesland (of door overheden in Friesland) dient een rechtvaardige regeling tot stand te worden gebracht, waar de principiële en praktische gelijkstelling van het Fries aan het Nederlands het uitgangspunt vormt.

1.3 De Nederlandse overheid neemt initiatieven voor een Europees cultuurbeleid waarin Europese verworvenheden terzake van pluriformiteit en non-commercialiteit mede belangrijke uitgangspunten zijn. Internationale uitwisselingsprogramma's op diverse cultuurterreinen ondersteunen dit beleid.

1.4 Het arbeidsvoorwaardenbeleid in de diverse sectoren van de kunst wordt overgelaten aan onderhandelingen tussen werkgevers en werknemers. De begrenzing ligt in de toepassing van een budgetsysteem waarin de overheid door middel van rijksbijdragen en bijdragen van lagere overheden invloed heeft.

70 Bibliotheekwezen, archiefwezen, monumentenzorg

2.1 De toegankelijkheid van de openbare bibliotheken wordt veilig gesteld mede door terughoudendheid van de overheid ten aanzien van maatregelen die voor de

gebruikers kostenverhogend werken. Het beleid terzake vindt zoveel mogelijk decentraal plaats.

2.2 Door een actief archiefbeleid wordt het behoud en de toegankelijkheid van archieven, die van lokaal, regionaal, nationaal en internationaal belang zijn, veilig gesteld.

2.3 De bescherming, restauratie en het onderhoud van monumenten, zomede de instandhouding van cultuur-historisch waardevolle situaties zoals stads- en dorpsgezichten, dienen vanuit de optiek van een goed rentmeesterschap blijvend te worden bevorderd. De overheden stellen daartoe voldoende middelen ter beschikking. Het particulier initiatief op het gebied van de monumentenzorg wordt gestimuleerd en op toereikende wijze ondersteund. Een nauwe samenwerking tussen overheid en particuliere organisaties b.v. op het terrein van publieksvoorlichting en van studie en onderzoek is gewenst.

71 Kunstbeoefening door professionals en amateurs

3.1 De rijksoverheid ondersteunt door financiële bijdragen culturele activiteiten van (boven)nationaal karakter en alle activiteiten waarvan de spreiding slechts op landelijk niveau op een evenwichtige wijze kan worden bepaald.

3.2 De Raad voor de Kunst is het finaal adviesorgaan van de rijksoverheid; de samenstelling ervan dient aan te sluiten op de sociaal-culturele verscheidenheid in de bevolking en de verscheidenheid van artistieke kunststijlen in ons land.

3.3 Het recht op een actieve cultuurbeleving voor en door culturele minderheden zal in een ondersteuningsbeleid tot uitdrukking komen. Daarbij wordt gerespecteerd dat, met name bij deze minderheden, cultuur en religie vaak onverbreekelijk met elkaar verbonden zijn.

3.4 De betrokkenheid van gemeenten en provincies bij de professionele en de amateuristische beoefening van de diverse kunstvormen wordt versterkt door een eerste verantwoordelijkheid voor het faciliteitenbeleid bij de lagere overheid te laten.

3.5 Met behoud van de landelijke ondersteuningsinstellingen wordt het beleid terzake van de kunstzinnige vorming en de actieve deelname van brede lagen van de bevolking aan de actieve kunstbeoefening gestimuleerd en gedecentraliseerd.

72 Media

4.1 Het radio- en televisiebeleid gaat uit van het grondrecht van de burgers en hun geestelijk-cultureel groepsleven op pluriforme meningsuiting en zo breed mogelijke meningsvorming. Het beleid blijft er dan ook op gericht de mogelijkheden voor een pluriforme meningsvorming en -uiting te bevorderen. De overheid voorkomt dat de omroep overheerst wordt door commerciële of technocratisch-professionele motieven. Overigens bewaart zij zelf uitdrukkelijk afstand. Het beleid is erop gericht dat de aansluiting op en de uitdrukking van geestelijk-culturele stromingen in de bevolking optimaal tot ontwikkeling komen.

4.2 Wat de omroep betreft worden voorwaarden geschapen voor een effectieve publieke dienstverlening op een zo breed en toegankelijk mogelijk terrein van maatschappelijke communicatiebehoeften. Wat betreft de landelijke omroeporganisaties wordt in het beleid ten aanzien van bestaande en nieuwe zendgemachtigden gestreefd naar versterking van de representativiteit van een geestelijk-culturele stroming en daarnaast gelet op een voldoende leden- of begunstigersaantal van de betreffende omroeporganisatie. De bestuursvormen dienen zodanig te zijn gedemocratiseerd, dat de leden of begunstigers invloed kunnen uitoefenen op het beleid en de uitvoering ervan. Samenwerking op programmatisch gebied en terzake van gemeenschappelijke belangen blijft geboden.

4.3 De participatie van de geestelijke stromingen onder de etnische minderheden aan de uitzendingen die met name in NOS-verband worden gerealiseerd wordt versterkt.

4.4.a De omroepbijdrage, aangevuld met STER-opbrengsten, moet voldoende zijn voor de financiering van het publieke omroepbestel. De Wereldomroep wordt betaald uit de rijksbegroting.

4.4.b Geen reclame op zondag. Geleidelijke realisatie van de voorgenomen uitbreiding van STER-zendtijd vindt plaats op het derde net.

4.5 Aangaande het publieke omroepbestel dienen zodanig terughoudende regelingen te bestaan met betrekking tot commercie en reclame enerzijds en overheidsinvloed anderzijds, dat de ideële uitgangspunten van ons omroepbestel, de zeggenschap van de leden en de onafhankelijkheid van het programmabeleid zijn gewaarborgd. Een niet-commercieel derde televisienet maakt het mogelijk dat de zendgemachtigden zich vollediger als representanten van stromingen kunnen ontplooiën, waardoor ook het eigene van de Nederlandse cultuur in de omroep beter tot zijn recht kan komen.

4.6 Door samenwerking in Europees verband worden:

- de cultuur-politieke uitgangspunten van de EG-landen, en breder van de leden van de Raad van Europa, ten opzichte van de externe programma-aanbieders tot gelding gebracht;
- het eigen karakter van ons omroepbestel zoveel mogelijk veilig gesteld;
- de uitwisseling van programma's binnen de landen van Europa bevorderd; de doorgifte van tv-programma's van de publieke omroepen van andere Europese landen via de kabel wordt bij wet veilig gesteld;
- initiatieven genomen voor de totstandkoming van een Europese Conventie voor de audio-visuele media; daarbij worden afspraken gemaakt met betrekking tot:
- onafhankelijkheid van de programma-aanbieders ten opzichte van commercie en overheid en een verantwoordingsmogelijkheid ten opzichte van stromingen in de bevolking;
- de regeling van auteursrechten.

4.7.a Lokale/regionale omroepen dienen uit te gaan van rechtspersonen die gedragen worden door maatschappelijke organisaties die representatief zijn voor de burgerij. Door een systeem van concessies met een bepaalde looptijd - te verlenen door de regionale/lokale overheid - kan periodiek de representativiteit van de omroep worden getoetst.

4.7.b Bekostiging van lokale en provinciale omroep is geen rijkstaak. Lokale noch provinciale reclame wordt toegestaan.

4.7.c Lokale/regionale omroepen moeten kunnen samenwerken met landelijke omroeporganisaties.

4.8 Ook voor wat betreft de pers blijft de bevordering, c.q. instandhouding van een pluriform aanbod zorg van de overheid. Het bedrijfsfonds voor de pers blijft hiertoe het geëigende middel.

Vrijtijdsbesteding, recreatie en sport

73 Algemeen

1.1 De verantwoordelijkheid voor recreatie en sport zal zoveel mogelijk worden gelegd bij organisaties die op dat terrein werkzaam zijn. Dit geldt ook voor de aanpak van 'sport'- vandalisme. De overheid zal zich als regel beperken tot een voorwaardenscheppend beleid. Waar de activiteiten op het terrein van recreatie en sport interfereren met andere beleidsterreinen ligt een coördinerende verantwoordelijkheid van de overheid voor de hand.

1.2 In onze huidige maatschappij worden recreatie en sport als belangrijke activiteiten ten behoeve van het welzijn en de algemene gezondheid van de burger onderkend. In de prioriteitsstelling van de rijksoverheid en lokale overheden zal dit uitgangspunt worden gehanteerd.

74 Vrijtijdsbesteding

2.1 Vrijtijdsbesteding vraagt in toenemende mate aandacht van de overheid, waarbij vooral indeling en spreiding van de vrij te besteden tijd een belangrijk uitgangspunt zullen zijn. Als zodanig zal de vrije tijd een belangrijke factor vormen bij de vormgeving van de arbeidstijdverkorting en bij de discussies over bedrijfstijdhandhaving en verlenging.

75 Recreatie en toerisme

3.1 Een groot gedeelte van de individuele en groepsrecreatie wordt mogelijk gemaakt door

organisaties, instellingen en bedrijven, al of niet op commerciële basis.

3.2 Natuurrecreatie vraagt doorgaans een meer actieve bemoeienis van de overheid, onder andere door:

- verhoging van de natuurfunctie van bestaande bossen, weiden en duingebieden; hierbij dient ook de landbouwkundige functie zoveel mogelijk intact te blijven;
- bescherming en beheer van historische buitenplaatsen en landgoederen volgens de Natuurschoonwet;
- steunverlening aan het in stand houden van waardevolle agrarische cultuurlandschappen door prive-eigenaren of organisaties;-
- stimulering van activiteiten op het gebied van natuur- en milieu-educatie en voorlichting.

3.3 De diverse vormen van openluchtrecreatie moeten zoveel mogelijk voor alle burgers toegankelijk zijn. De zorg van de regering gaat daarbij voornamelijk uit naar:

- de mogelijkheden van openluchtrecreatie in de stedelijke sfeer;
- de nationale landschappen;
- de toegankelijkheid van openluchtrecreatie voor gehandicapten.

3.4 Met betrekking tot de natuurrecreatie wordt door privatisering de verantwoordelijkheid van organisaties, die op dit terrein werkzaam zijn, zoveel mogelijk benadrukt.

3.5 De overheid bevordert het toerisme binnen en naar Nederland.

76 Sport

4.1 Sportbeoefening dient de geestelijke en lichamelijke gezondheid. De overheid houdt voorwaarden in stand waardoor de sportbeoefening deze functies kan blijven vervullen.

4.2 Het in gang gezette sport-stimuleringsbeleid wordt nadrukkelijk tot de schoolgaande jeugd uitgebreid. De zorg van de overheid gaat daarbij ook uit naar de verschillende vormen van samenwerking tussen onderwijs en sportverenigingen.

4.3 Sportbeoefening door gehandicapten dient een volwaardige plaats te krijgen in de sport-infrastructuur van ons land. De overheid dient hier primair mogelijkheden te scheppen voor de noodzakelijke faciliteiten.

4.4 Het beleid in de sport manifesteert zich op verenigings-, regionaal en bondsniveau. Deze organisaties, die democratisch zijn opgebouwd, dienen primair verantwoordelijkheid te dragen voor het beleid. De overheid kan zich beperken tot het voeren van een voorwaardenscheppend beleid. Het levensbeschouwelijke karakter van vele organisaties dient hierbij in acht te worden genomen.

4.5 Uit het oogpunt van sportgezondheidszorg zal extra aandacht dienen te worden geschonken aan de zogenaamde medische risicogroepen. Risicodragende sporten,

zoals de meeste snelheidssporten, vragen om een kritische beoordeling en een overheidsbeleid gericht op het scheppen van voldoende veiligheid voor deelnemer en toeschouwer.

VII Volkshuisvesting, ruimtelijke ordening, milieu, verkeer en vervoer

MENS, RUIMTE EN MILIEU

Volkshuisvesting

77 Plaatsbepaling

Huisvesting behoort naast voedsel en kleding tot de elementaire levensbehoeften van de mens. Daarom is het de taak van de overheid te bevorderen dat in deze levensbehoefte wordt voorzien voor hen die dat zelf niet kunnen. Zij die daartoe wel in staat zijn, moeten de ruimte krijgen om voor eigen woningbehoefte te zorgen en daartoe ook worden gestimuleerd. Het volkshuisvestingsbeleid dient de komende jaren op deze twee uitgangspunten te worden getoetst, zowel wat betreft de effectiviteit van de financiële als andere instrumenten. Het volkshuisvestingsbeleid zal daarnaast de komende jaren zeer flexibel moeten zijn. Immers, de samenleving verandert snel. Vergrijzing van de bevolking, gezinsverdunding, gewijzigde samenlevingsverbanden, een toenemend aantal een- en tweepersoonshuishoudens en de wens van ouderen om langer zelfstandig te blijven wonen, zijn ontwikkelingen die op volkshuisvestingsgebied om een alert beleid vragen. Vaak zal dit eerder resulteren in andere woonruimte dan in woonruimte zonder meer.

Volgens de huidige volkshuisvestingsprogrammering zou de woningproductie in de periode 1986-1990 tussen de 90.000 en 100.000 nieuwbouwwoningen per jaar moeten bedragen. Evenwel, ontwikkeling van de koopkrachtige vraag zowel naar huur- als naar koopwoningen, gevolgen van een effectief doorstromingsbeleid, demografische ontwikkelingen, alsmede de leegstand-problematiek maken het aannemelijk een nieuwbouwprogramma van 80.000-90.000 woningen per jaar als uitgangspunt te hanteren. Veel aandacht zal overigens moeten worden geschonken aan vraagstukken als exploitatieproblemen wegens huurachterstand en leegstand. Primaire zorg van de overheid voor de volkshuisvesting is en blijft dat iedereen op een 'basis-niveau' in zijn huisvesting kan voorzien. Dit houdt mede in dat, gezien de forse premie- en belastingdruk, de huren niet veel verder kunnen stijgen. Daarnaast geldt dat van de overheid niet kan worden verwacht dat zij de volkshuisvesting meer dan nodig is zal subsidiëren. In dit verband kan differentiatie in het nieuwbouwprogramma een bijdrage leveren door accent te leggen op de voor het overheidsbudget minst belastende soorten nieuwbouwwoningen.

Het bestaande subsidiestelsel is ingewikkeld: voor huurwoningen object- en subjectsubsidies en voor koopwoningen objectsubsidies en de in zekere zin vergelijkbare fiscale aftrek van hypotheek-rente. Vooral bij de objectsubsidie is het de vraag of dit instrument wel beantwoordt aan de oorspronkelijke doelstelling de minder draagkrachtigen te ontzien. De subjectsubsidie bereikt dit doel veel duidelijker. Daarom zal juist deze subsidie een belangrijk instrument van beleid moeten blijven teneinde die minder draagkrachtigen aan behoorlijke en betaalbare huisvesting te helpen.

Volkshuisvestingssubsidies zijn gaandeweg mede instrumenten van inkomensherverdeling geworden. Met alle neveneffecten van dien. Een van die neveneffecten is dat de werkelijke kosten van het wonen voor de woonconsument grotendeels versluierd zijn. Ook tengevolge van stijgende energiekosten, heffingen en kosten voor collectieve voorzieningen (servicekosten), wordt het wonen duurder

voor de consument, vaak zonder dat deze zich realiseert dat de huur die hij betaalt nog slechts de vraaghuur is en niet de kostprijs huur. Het niet geringe verschil is immers weggesubsidieerd.

Het subsidiestelsel zal regelmatig op effectiviteit moeten worden getoetst. Daarbij zal dan de vraag moeten worden beantwoord of dit stelsel inderdaad ten goede komt aan diegenen waarvoor de overheid allereerst verantwoording draagt. Rechtvaardige en doelmatige inzet van de middelen is eerste vereiste.

Decentralisatie van de volkshuisvesting dient krachtig te worden voortgezet. Daartoe kan met name het verstrekken van de woningbouw-budgetten aan gemeenten bijdragen. Decentralisatie als streven om verantwoordelijkheden met inbegrip van bevoegdheden en middelen zonder meer te leggen bij lagere overheden, doet echter geen recht aan de bij de wet toegelaten instellingen werkzaam op het terrein van de volkshuisvesting, wanneer deze instellingen niet bij de vormgeving van het (uitvoerende) beleid worden betrokken. In deze verdere privatisering liggen bij uitstek mogelijkheden om verantwoordelijkheden te spreiden. Effecten van decentralisatie dienen dan ook tevens tot gevolg te hebben dat in de wet erkende maatschappelijke verbanden meer zeggenschap wordt aangeboden. Een goed beheer over het verworvene zal hiermede tot verdere ontplooiing kunnen komen. Mede in dit verband dient, waar enigszins mogelijk, het gemeentelijk woningbezit aan de toegelaten instellingen/woningcorporaties te worden overgedragen.

In het kader van een verantwoordelijke maatschappij past ook het verder stimuleren van eigen woningbezit. De in de huidige kabinetsperiode (1982-1986) ingevoerde goedkope vrije sectorwoning met een bijdrage ineens (premie-C woning) is hiertoe een aanzet geweest. Evenwel personen met modale inkomens en daar beneden hebben hierin slechts in mindere mate kunnen delen. Om voor deze inkomensgroepen het eigen woningbezit extra te bevorderen, zal het aanbod van premie-A woningen moeten worden vergroot. Ook zal hiertoe bijdragen een (verruimde) mogelijkheid woningwetwoningen aan de zittende huurder te verkopen. Daarbij kan vooral worden gedacht aan onderhoudsintensieve woningen. Stads- en dorpsvernieuwing kan niet uitsluitend worden gezien als het renoveren van verouderde sociale woningbouw. Het is een integraal proces met, wat de stad betreft, als doelstelling stad en stedelijk gebied hun multifunctionele positie op economisch, sociaal en cultureel terrein te doen behouden, zo mogelijk te versterken. Al zal renovatie van verouderde sociale woningbouw een primaire doelstelling blijven, waarbij de rol van de overheid van groot belang is, voor de totale renovatie ook wat betreft andere stedelijke functies zal, om het particulier initiatief hierbij te interesseren, een actief beleid moeten worden gevoerd.

Het ligt daarom in de rede te bevorderen dat overheden (rijk en gemeenten) én particulier initiatief, gegrond op de nog steeds aanwezige vitaliteit van de stad, gezamenlijk het revitaliseringsproces ter hand nemen. De huisvestingsmogelijkheden voor alle lagen van de bevolking binnen de stad zullen in deze beoogde revitalisering een belangrijk element moeten zijn.

78 Artikelen

1.a Zorg voor de bestaande woningvoorraad, zowel met betrekking tot de instandhouding, het beheer en de verdeling als met de betrokkenheid van de woonconsumenten, vormt hoofdpunt van beleid.

1.b Het in de plaatsbepaling genoemde nieuwbouwprogramma zal op zodanige wijze moeten zijn gedifferentieerd tussen koop- en huurwoningen, dat zowel recht wordt gedaan aan de effectieve koopkrachtige vraag, de doorstroming, als aan de situatie op de woningmarkt. Daarnaast geldt als belangrijke medebepalende factor voor de differentiatie het zoveel mogelijk ontzien van het overheidsbudget.

2. Binnen het volkshuisvestingsbeleid wordt prioriteit gegeven aan de voortgang van de stads- en dorpsvernieuwing. De daartoe in het Meerjarenplan Stadsvernieuwing opgenomen financiële inspanning blijft gehandhaafd. Het Meerjarenplan zal het integrale karakter van de stadsvernieuwingsproces (huisvesting voor alle lagen van de bevolking, werkgelegenheid, infrastructuur, groenvoorziening etc.) nadrukkelijk tot uitgangspunt nemen. Waar mogelijk participeert het particulier initiatief in het stadsvernieuwingsproces.

3 Zorg voor de ontwikkeling van de woonlasten vormt geïntegreerd onderdeel van regeringsbeleid. Hierin komt in ieder geval tot uitdrukking beheersing van de niet door de woonconsument zelf te beïnvloeden lasten/kosten; zoals stook- en servicekosten.

Individuele bemetering wordt, waar mogelijk, aangebracht.

4 Grondige doorlichting van het woonruimteverdelingssysteem - mede in verband met de woonlastensituatie - mondt uit in een beleidsnota Woonruimteverdeling. Hierin staat verbetering van doorstroming, met het oog op een optimale woonruimteverdeling, als doelstelling centraal. Onconventionele maatregelen moeten hierbij getroffen kunnen worden.

- Tegelijkertijd met de invoering van een Huisvestingswet wordt de Woonruimtetwet 1947 ingetrokken.
- Nieuwe huurcontracten voor sociale huurwoningen worden termijngebonden met inkomenstoets bij aanvang en verlenging.

5.a Binnen het huur- en subsidiebeleid vervult de individuele huursubsidie (IHS) bij de woonruimteverdeling een essentiële functie en behoeft de positie van de lager-betaalden daarin, met het oog op de betaalbaarheid van het wonen, bijzondere aandacht.

Er wordt nauwkeurig op toegezien, dat de huur van een woning in redelijke verhouding staat tot het inkomen. Er vindt scherpe controle plaats op mogelijk misbruik van IHS.

- Objectsubsidies beogen het wegnemen van het verschil tussen vraaghuur en kostprijsuur. Er wordt gestreefd naar het verkleinen van deze verschillen.
- Locatiegebonden subsidies voor noodzakelijke meerkosten voor de bouw van sociale woningen blijven een onmisbaar instrument.
- De huurharmonisatie wordt in de komende jaren zo mogelijk voltooid.

5.b De normhuren in het kader van de IHS worden jaarlijks met het trendmatig huurverhogingspercentage aangepast.

6 Waar thans woningtoewijzing geschiedt door de gemeenten en de IHS wordt gefinancierd door het rijk, is het gewenst het financieel belang van de gemeenten bij de woningtoewijzing te introduceren. Dit kan geschieden door - evenals bij de bijstand - gemeenten voor bijvoorbeeld 10% te laten participeren in de IHS. Het Gemeentefonds zal voor die 10% worden gevoed uit de rijks-HIS-gelden, waarbij een verfijning zal moeten worden toegepast, gelet op de sociale gelaagdheid van gemeenten.

7 Het beleid is mede gericht op bevordering van het eigen woningbezit. Hiertoe draagt bij:

- een ruimer aanbod van goedkope premie-A woningen;
- de mogelijkheid woningwetwoningen te verkopen aan de zittende huurder wordt selectief toegestaan;
- het (mede terwille van de doorstroming) afschaffen of drastisch verlagen van de overdrachtsbelasting wanneer vanuit een sociale/non-profit huurwoning een koopwoning wordt betrokken.

8 Behoud en zo nodig vergroting van de voorraad goedkope en goede huurwoningen voor de laagstbetaalden wordt krachtig nagestreefd en geeft mede uitdrukking aan de sociale doelstelling van het ~0~~huisvestingsbeleid. 'Inkomsten' uit de verkoop van woningwetwoningen (zie punt 7) worden

aangewend tot (mede)-financiering van nieuw te bouwen woningen voor hier bedoelde inkomenscategorieën en van renovatie- en onderhoudswerkzaamheden aan hiervoor in aanmerking komende woningwoningen. 9 Bij de nieuwbouw van gesubsidieerde (sociale) woningen wordt gewaakt tegen kwaliteitsverlaging. Beheersing van bouwkosten en het toepassen van nieuwe methoden, met name gericht op energiebesparing, wordt gestimuleerd en aangemoedigd. Gestreefd wordt naar verscherping van de isolatienormen in de modelbouwverordening. Voor afwerking en inrichting van de woning kan een beroep worden gedaan op de zelfwerkzaamheid van de bewoner. 10 Bijzondere aandacht wordt besteed aan de huisvesting (nieuw- en verbouw) van bijzondere groepen in de samenleving (ouderen, gehandicapten, grote gezinnen, waaronder die van etnische minderheden etc.). Bij deze nieuw- en verbouw zullen de Vrouwen Adviescommissies voor de woningbouw reeds in een vroeg stadium ingeschakeld moeten worden. 11 Kamerverhuur met name aan jongeren wordt gestimuleerd middels fiscale vrijstelling aan de verhuurder tot een genormeerd bedrag en een aangepast beleid ten aanzien van de huurbescherming voor de huurder. 12.a Een daling van de nieuwbouwprogramma's zal moeten leiden tot een verhoging van de woningverbeteringsprogramma's. Hierbij wordt bijzondere aandacht besteed aan de na-oorlogse woningvoorraad. De bestaande hoogbouw verdient een specifiek beleid, al naar gelang de bijzondere problemen (technisch, sociaal, financieel, huurniveau, leegstand). 12.b Er wordt op toegezien, dat de bedrijfsreserves van met name de woningcorporaties, met het oog op een verantwoord onderhoud van de huurwoningenvoorraad, op een verantwoord niveau kunnen blijven. De toereikendheid van de onderhoudsnormen vormt daarbij uitdrukkelijk onderwerp van zorg.

13 Verbetering van de vooroorlogse huurwoningenvoorraad, met name in de particuliere sector, wordt nauwlettend gevolgd. Bij onvoldoende initiatieven van eigenaars/verhuurders worden de mogelijkheden tot aankoop van deze woningen door woningcorporaties bevorderd.

14.a Bij de decentralisatie van de volkshuisvesting, waardoor de verantwoordelijkheid van de gemeente grotere betekenis krijgt, wordt de positie van de woningcorporaties beschermd en waar nodig versterkt. Zo enigszins mogelijk zullen deze bij het vormgeven van het (lokale) beleid worden betrokken. Bij geschillen zal het rijk als arbiter optreden. Overdracht van het gemeentelijk woningbezit aan de woningcorporaties wordt bevorderd.

14.b Repressief toezicht van het rijk op woningbouwcorporaties en non-profit instellingen dient zo effectief mogelijk te geschieden.

Ruimtelijke ordening

79 Plaatsbepaling

De ruimte waarover wij in ons land beschikken is, in verhouding tot de omvang van bevolking en veelheid van haar activiteiten, beperkt. De toedeling in die ruimte dient daarom met uiterste zorg te geschieden. Ruimtelijke ordening heeft voor onze samenleving, voor ons samen leven in verantwoordelijkheid jegens elkaar, grote betekenis. In het ruimtelijke orderingsbeleid moet tot uiting komen de tweeledige bijbelse opdracht om onze aarde, in dit geval ons land, te bewerken en te beheren. Deze tweeledige opdracht bevat geen elementen die met elkaar in strijd zijn. In een actief rentmeesterschap zullen het beheren en het bewerken elkaar juist versterken.

Nu de aanspraken op ruimte als gevolg van de uitbreiding van steden en van dorpen, van nieuwe vestiging van industrieën, van de aanleg van infrastructuur etc. in betekenis afnemen, zal het in de komende periode meer gaan om een 'beheer-ordening', de beheer-component van onze opdracht. Dit neemt niet weg, dat

maatschappelijke ontwikkelingen en veranderingen aandacht blijven eisen voor het feitelijke proces van ordening, de bewerk-component van de opdracht.

De geleidelijke toename van vrij te besteden tijd noopt tot het scheppen van mogelijkheden voor een zinvolle tijdsbesteding. Op de eerste plaats in en direct rondom het huis. Dit geldt eveneens voor de buurt of wijk waarin mogelijkheden voor vrijetijdsbesteding en/of recreatie aanwezig zullen moeten zijn. Al of niet speciaal ingerichte recreatiegebieden zullen op niet te grote afstand van de woonplek moeten worden gesitueerd. Ook voor toerisme in eigen land, in het bijzonder voor de goedkopere vormen daarvan, zullen in voldoende mate accommodaties voorhanden moeten zijn. Verwacht mag worden dat toename van vrije tijd en grotere flexibiliteit in arbeidstijd, spreiding van het toerisme door het jaar heen zullen bevorderen. Met de aanleg van recreatieve annex toeristische accommodaties zal daarmee rekening moeten worden gehouden.

Voor steden betekent dit dat aan de dichtheden waarin wordt gebouwd in uitbreidingen maar vooral in stadsvernieuwingsgebieden, aangepaste eisen moeten worden gesteld. Anders gezegd, deze dichtheden mogen niet te hoog worden opgevoerd.

Bij stadsvernieuwing zal op evenwichtige verhouding tussen woon- en werkbestemming worden gelet.

Versterking van het draagvlak van de steden vraagt om toename van het aantal inwoners en om een pluriforme bevolking. Tegelijkertijd is het echter van belang dat die inwoners zo dicht mogelijk bij de woonplek werkgelegenheid vinden. De aard van nieuwe vormen van (kleinschalige) werkgelegenheid maakt het, in tegenstelling tot het verleden, in vele gevallen acceptabel in bestemmingsplannen wonen en werken te combineren. Bovendien worden hierdoor de mogelijkheden van werkgelegenheid voor vrouwen dan wel werk in part-time vergroot.

Uit een oogpunt van economie en daarmee van werkgelegenheid worden voor het bedrijfsleven ruime mogelijkheden tot vestiging geschapen. Gezien de gevarieerdheid in soorten bedrijvigheid is een op gedifferentieerde vraag afgestemd aanbod van vestigingsmogelijkheden naar ligging en prijs vereist. Daarbij worden tevens het hergebruik van bestaande gebouwen en van terreinen betrokken.

Het overgrote deel van het landelijk gebied is in gebruik voor landbouwkundige doeleinden. De aard van het grondgebruik is daarbij direct afhankelijk van de aard van de produktie. Als gevolg van wijzigingen in de (internationale) afzet alsmede van de (negatieve) invloed van bepaalde produktiewijzen op het milieu zal de aard van de produktie zich wijzigen.

Uitgaande van de noodzaak ten behoeve van de landbouw een dergelijk beleid te voeren, zal daarbij zorgvuldig rekening worden gehouden met de belangen van natuur en landschap. Ruimtelijk en milieubeleid dienen elkaar ook hier in complementaire zin te versterken. Dit geldt evenzeer en in het bijzonder voor natuurgebieden en gronden waaraan natuur- (wetenschappelijke) en/of landschappelijke waarden zijn toegekend.

Waar in het begin van deze plaatsbepaling de zorg werd voorgelegd omtrent toedeling, bewerken en beheren van de beperkte ruimte waarover wij beschikken, kan niet worden voorbijgegaan aan de mogelijkheden tot landwinning. In dit kader, mede gezien het werkgelegenheidsaspect en het behoud van verworven kennis (afloop Oosterscheldewerken), zal het CDA deze mogelijkheden positief maar ook uiterst zorgvuldig bezien. Te verrichten overheidsinvesteringen in deze grote waterstaatkundige werken kunnen als economisch stimuleringsbeleid worden beschouwd.

80 Artikelen

1 Een beheerste groei van het ruimtebeslag is geboden. Een duidelijke en selectieve behoefte aan volkshuisvesting, werkgelegenheid, recreatie en verkeers- en vervoersvoorzieningen is hierbij bepalend.

2 Aan verwezenlijking van het nationaal ruimtelijk beleid zal in eenvoudige korte en heldere schetsen, schema's en concrete beleidsbeslissingen inhoud worden gegeven.

Daartoe benodigde nota's en jaarlijkse voortgangsrapporten zullen vergezeld moeten gaan van een doelmatig instrumentarium en dienen in aantal en omvang beperkt te zijn.

3 Aan planologische kernbeslissingen worden uit een oogpunt van decentralisatie, democratische besluitvorming en begrenzing van sectorale bevoegdheden concrete inhoudsvereisten gesteld.

4 Het herinrichtingsbeleid in de grote(re) steden wordt met kracht voortgezet. Alhoewel dit beleid ten principale door de lokale overheid wordt bepaald en uitgevoerd, zal dit ook door het rijk financieel worden bevorderd.

4.a Stadsvernieuwing dient mede gericht te zijn op de (her)huisvesting van alle bevolkings- en inkomenscategorieën.

4.b Bij (her)schikking van werkgelegenheids- en verzorgingsobjecten dient adequate bereikbaarheid met zowel openbaar vervoer als met particulier vervoer te worden gewaarborgd.

4.c Efficiënt grondgebruik wordt bewerkstelligd door integratie dan wel menging van diverse stedelijke activiteiten en functies.

4.d Het economisch draagvlak wordt, door een stimulerend vestigingsbeleid voor het bedrijfsleven in het algemeen en voor de kleinschalige stedelijke bedrijven in het bijzonder, verhoogd.

4.e Aangezien de toenemende vrije tijd indringend vraagt om recreatieve ruimte en voorzieningen in de directe omgeving van vestiging, wordt gewaakt tegen een onaanvaardbaar verdichtingsproces.

5 Duidelijke afronding van het groeikernenbeleid is gewenst. Tegen mogelijke kapitaalvernietiging van reeds gedane investeringen zal evenwel worden gewaakt, aangegane verplichtingen worden nagekomen. Ook bij afronding van het groeikernenbeleid moet worden toegezien, dat het gebruik van de verschillende instrumenten in samenhang met elkaar gebeurt. De noodzaak tot het scheppen van voorwaarden voor het voeren van een stimulerend economisch beleid in huidige en afgeronde groeikernen wordt bevorderd.

6 Een actief inrichtingsbeleid ter versterking van infrastructuur en de inrichting van recreatief te gebruiken bufferzones, met name in de versterkt stedelijke gebieden van West-Nederland, wordt bevorderd.

Voorzieningen voor de openlucht-(dag-)recreatie worden bij voorkeur in of in de directe nabijheid van de woongebieden en/of in de bufferzones aangelegd. Mede met het oog op de mogelijkheid dat de vakantie meer in eigen land wordt doorgebracht, wordt milieu-vriendelijke recreatie bevorderd door ontsluiting van de landelijke gebieden, door aanleg van fiets- en wandelpaden en eenvoudige verblijfsvoorzieningen, zoals picknickplaatsen, kampeerterreinen e.d. Bijzondere voorzieningen worden aangebracht om te zorgen dat de recreatiegebieden ook voor gehandicapten toegankelijk zijn.

7 De landbouw (akkerbouw), veeteelt en tuinbouw dienen zich binnen de in de bedrijfstak aanwezige mogelijkheden te kunnen ontwikkelen. Bij de bepaling van het beleid voor de landelijke gebieden, gericht op de veiligstelling van de agrarische/tuinbouwbelangen en die van de veeteelt, dienen de belangen van uit natuur en milieu evenwichtig te zijn afgewogen.

8 Het opheffen van regionale achterstanden en ongelijkheden op het gebied van de sociaal-economische ontwikkeling en het voorzieningenniveau is een gezamenlijke

verantwoordelijkheid van rijk en lagere overheden. De provincies en de grote steden dienen over voldoende financiële mogelijkheden te beschikken om deze verantwoordelijkheid inhoud te kunnen geven.

9 Kleine kernen worden in staat gesteld voor eigen bewoners en de natuurlijke aanwas in de woningbehoefte te voorzien, waarbij de leefbaarheid wordt gewaarborgd.

10 Veiligstelling van het verzorgingsniveau van kleine kernen en van de plattelandsbevolking krijgt bijzondere aandacht. Indien teruggang in verzorgingsniveau onvermijdelijk is, wordt dit niveau op evenwichtige wijze verdeeld over de verschillende daarvoor in aanmerking komende kernen. In dit verband zal het aanbod van vervoersfaciliteiten naar deze 'verzorgende' kernen zonodig worden verruimd. Dit mag eerste levensbehoeften niet aantasten. Voorkomen moet worden, dat kleine kernen verstoken raken van basisonderwijs en kinderopvang, winkels voor de dagelijkse aankopen en eerstelijns gezondheidszorg.

11 Ter wille van eenheid van bestuur wordt bevorderd dat, indien lokaal tot uitgifte van bouwgrond in erfpacht wordt overgegaan, dit geschiedt aan de hand van landelijke uniforme erfpacht-voorwaarden. Hierin zijn mede beschouwd de periodieke canonaanpassing (waardevast houden in verband met rentestand en inflatie), de canonherziening (actuele grondwaarde) en de mogelijkheid tot afkoop van de canon. Uitgifte van bouwgrond in erfpacht wordt in publiekrechtelijke zin geregeld.

12 Daadwerkelijke uitvoering van inpoldering van de Markerwaard geschiedt alleen wanneer de multifunctionele wenselijkheid vaststaat en de financiering hiervan dit toelaat. De Markerwaard blijft gereserveerd als inpolderingsgebied. Particuliere medefinanciering behoort tot de mogelijkheden.

13 Plannen voor landwinning langs de Zuidhollandse kust (de 'kustlocaties') worden positief benaderd met zorgvuldige inachtneming van de positie van het Westland als tuinbouwgebied, zowel economisch als klimatologisch. Uitvoering van

deze plannen geschiedt alleen onder dezelfde voorwaarden als gesteld in punt 12 en eventueel in fasen.

14 Met de daadwerkelijke aanleg van de Vaste Oeververbinding over de Westerschelde (VOW), dient te worden aangevangen zodra dit financieel verantwoord is.

15 Er komt een 'Waddenwet', waarin het behoud van de Waddenzee wordt veiliggesteld, en de daarvoor benodigde bestuurs- en beheersstructuur wordt vastgesteld.

16 Ten behoeve van de nationale ruimtelijke ordening in grensgebieden worden in Europees verband consultatieprocedures afgesproken met buurlanden, met name bij vestiging van kerncentrales, opslagplaatsen voor radioactief afval, grote kolengestookte elektriciteitscentrales; grootschalige bruinkool-ontgravingen in Noord-Rijn Westfalen, industrieparken of grootschalige aanlandingen van gevaarlijke stoffen.

Ruimtelijk en milieutechnische plannen in de grensgebieden worden op elkaar afgestemd. Gelijkwaardige participatie van de samenleving (burgers) aan beide zijden van de landsgrenzen in de planvorming is hierbij noodzakelijk.

Milieubeheer

81 Plaatsbepaling

Het milieu kan worden beschouwd als een van een vorige generatie verworven erfenis, die wij lenen van (beheren voor) de volgende generatie(s). Mede daarom is milieubeleid een bij uitstek christen-democratisch beleidsthema. Van ons, als

rentmeesters van de aan ons toevertrouwde schepping, wordt verwacht dat wij dit pand, ons 'kapitaal', zo beheren dat het ongeschonden in stand blijft. Wij oogsten slechts de rente. Helaas moet worden vastgesteld dat dit 'kapitaal' ernstig is aangetast. Dit is des te ernstiger, daar hiermede de levensomstandigheden voor de komende generaties in gevaar worden gebracht. Door de toegenomen welvaart, de hoge bevolkingsdichtheid, het in bezit nemen van de schaarse ruimte en de steeds verdergaande ontwikkeling van technologieën en produktiemethoden, heeft een constante overschrijding van de draagkracht van ons milieu plaatsgevonden, een overschrijding die zich sluipender en sneller voltrok dan wij hadden vermoed.

De zure-regenproblematiek, de negatieve milieu-effecten van afvalstoffen, de problematiek van de overbemesting, zijn hiervan voorbeelden. Als rentmeesters zijn wij dan ook gehouden te komen tot zulk een ruimtelijk (en economisch!) handelen, dat natuur en milieu zich kunnen herstellen in hun draagvlak en ecologisch evenwicht. Steeds zal hier het menselijk gedrag, dat helaas vaak milieubedervend is, moeten worden getoetst aan de grenzen die het milieubelang stelt. Het beginsel van actief rentmeesterschap vereist dat bij elke activiteit wordt afgewogen wat daar de gevolgen van zijn voor ruimte, natuur en milieu. Dit beginsel stelt niet de mens centraal, noch de natuur en het milieu, maar het geheel in samenhang en wederzijdse afhankelijkheid. Het milieubeleid is op dit uitgangspunt gebaseerd.

Het beleid dient gericht te zijn op herstel van aangetaste milieufuncties en op voorkoming van nieuwe aantastingen van natuur en milieu. Dreigt een dergelijke aantasting, dan wordt bij de besluitvorming uitdrukkelijk de mogelijkheid betrokken om de ingreep geheel achterwege te laten, dan wel te kiezen voor zodanig alternatief, dat de aantasting van of inbreuk op milieu en natuur-waarden achterwege blijven.

Het herstel van de milieuc componenten (bodem-water-lucht) vereist een integrale benadering. Wegens het per definitie grensoverschrijdende karakter van veel vormen van milieu-aantasting (water en lucht) dienen in EG-verband normen te worden overeengekomen, terwijl wij zoveel mogelijk behoren te voorkomen dat vervuiling en bederf naar elders worden geëxporteerd.

82 Artikelen

1 De Wet algemene bepalingen milieuhygiëne wordt omgevormd en uitgebreid tot een algemene milieukaderwet. Daartoe moeten zo spoedig mogelijk de milieu-effectrapportage, het vergunningsbeleid, de heffingproblematiek, het stellen van milieu normen en het subsidie- en handhavingsbeleid worden geregeld in een samenhangende wetgeving.

2 Taakstellend milieubeleid moet gestalte krijgen via indicatieve meerjarenprogramma's. Daarin worden prioriteiten vastgesteld in samenhang met andere beleidsvelden (hierbij wordt gedacht aan het economisch beleid) en duidelijke doelstellingen in de tijd geformuleerd. In eerste plaats moet thans uit een oogpunt van preventie in de gezondheidszorg worden gezorgd voor het terugdringen van carcinogene en mutagene stoffen. Nieuwe chemische stoffen worden niet toegelaten alvorens de toxicologische gegevens bekend zijn.

3 Om te komen tot een integraal milieubeleid en tot een doelmatiger uitvoering van gemeentelijke milieutaken, wordt oprichting van technische regionale milieudiensten, waarin (na buur-)gemeenten samenwerken, met kracht bevorderd.

4 Het onderzoek naar milieunormen wordt voortgezet, zowel waar het de normen zelf betreft in samenhang met risico-analyses en beroepssituaties, als waar het gaat om de normstelling als toetsingscriterium in de milieuwetgeving. Harmonisatie van meet- en rekenmethodes in internationaal verband is nodig. Onderzoek zal niet beperkt worden tot bepaling van risico's van de enkele stof maar bovendien zullen wisselwerkingen en cumulaties van stoffen worden bekeken.

5 Normstelling wordt afgestemd op de zwakste elementen in de schepping.

5.a Bij mensen betreft dit kwetsbare groepen als kinderen, ouderen, zwangeren en lijdende aan chronische aandoeningen van de luchtwegen.

5.b Vivisectie ten behoeve van niet-medische doeleinden wordt teruggedrongen; ten behoeve van medische doeleinden wordt terughoudendheid betracht.

6 Een systematisch beleid ter zake van huishoudelijk, industrieel en chemisch afval is vereist.

Prioriteit hebben het voorkomen van het ontstaan van afval, het hergebruik en de terugwinning van bruikbare stoffen. Verder moet het beleid gericht zijn op: scheiding aan de bron, bouw van scheidingsinstallaties, energie-opwekking uit afval en gecontroleerd storten.

7 De Wet bodembescherming moet op korte termijn in werking treden; voor wat de uitvoering betreft onder verantwoordelijkheid van de met het milieubeleid belaste minister. Dit teneinde het mogelijk te maken dat alle bodembedreigende activiteiten worden getoetst. De 'vermestingsproblematiek' zal met kracht ter hand worden genomen. Voor de uitvoering van de bodemsaneringsplannen zal ook aan leefbaarheidsaspecten aandacht worden besteed. Herstel van de kwaliteit van het water in de bodem met de voor bepaalde landschappen specifieke samenstelling, wordt nagestreefd.

8 Het beleid dat gericht is op het terugdringen van de luchtverontreiniging, wordt met kracht voortgezet. Met name de ernstige gevolgen van 'zure regen' voor bossen en gebouwen noodzaken tot het stellen van stringente normen voor de uitwerp van stikstofoxyden, zwaveldioxyde en ammoniak. Daarnaast zal de verontrustende toename van de kooldioxydeconcentratie in de atmosfeer bij het beleid worden betrokken. Nederland levert een krachtige bijdrage aan het internationaal onderzoek naar de gevolgen van de concentratiestijging op het klimaat. Nederland neemt initiatieven om te komen tot regionale kooldioxydeplafonds. Het is daarom noodzakelijk een terughoudend beleid te voeren met betrekking tot de verbranding van fossiele brandstoffen.

9 Het milieubeleid wordt nadrukkelijk betrokken bij de planning op ruimtelijk ordeningsgebied. In streek- en bestemmingsplannen wordt een milieuparagraaf vereist.

10 Een actief innovatiebeleid en selectieve steun voor het ontwikkelen van technologieën die het milieu belasten, zijn noodzakelijk gelet op de positieve effecten. Financiële steun voor researchdoeleinden kan hierbij geboden zijn.

11 Geluidshinder zal meer en meer bij de bron worden aangepakt. Symptoombestrijding door middel van geluidswerende systemen en andere voorzieningen blijft vooralsnog noodzakelijk.

12 Het heffingenbeleid zal zijn afgestemd op de norm dat de vervuiler betaalt. Nederland bepleit op Europees niveau overeenstemming over de eisen die ook in financieel opzicht aan producent en/of consument als vervuilers kunnen worden gesteld.

13 Een nadere afbakening van taken tussen de drie bestuurslagen ter zake van het milieubeleid is noodzakelijk. Vanuit het oogpunt van internationale (Europese) harmonisatie moeten de normstellingen op lagere overheidsniveaus niet al te zeer uiteenlopen.

14 In het kader van milieubeleid is een Europese aanpak van grote vervuilingproblemen dringend geboden. Daartoe moet een Europees rampen-plan worden ontwikkeld.

Nederland geeft hoge prioriteit aan een Europese aanpak van een doeltreffende en snelle oplossing voor de problematiek rond het lozen en dumpen van afval in zee, voor de Rijn- en Maasvervuilingsproblematiek, en van de luchtverontreiniging. Nederland bepleit een EG-fonds voor de reiniging van rivierbodems en havens in de delta's van de grote Europese rivieren.

15 Export van chemische bestrijdingsmiddelen. waarvan het gebruik in ons land vanwege hun gevolgen voor (de gezondheid van) mens en dier niet is toegestaan, wordt aan regelgeving onderworpen. Ook in EG-verband zal dit moeten worden bezien.

16 Bij het beleid met betrekking tot de drink- en industriewatervoorziening zullen de belangen van de waterwinning steeds zorgvuldiger tegen de in het geding zijnde natuurwaarden en -functies worden afgewogen.

Verkeer en vervoer

83 *Plaatsbepaling* Verkeer en vervoer vormen de bloedsomloop van onze maatschappij in het algemeen en van onze economie in het bijzonder. Verkeer en vervoer zijn daarnaast sterk verbonden met andere beleidsterreinen die welvaart en welzijn bepalen. ze staan niet op zichzelf.

Vervoer is in onze samenleving een noodzakelijke voorwaarde om aan maatschappelijke activiteiten te kunnen deelnemen.

Binnen het personenvervoer staan ook particulier en openbaar vervoer niet op zichzelf. In ons dichtbevolkte land is het goed functioneren van particulier vervoer mede afhankelijk van het beschikbaar zijn van goed openbaar vervoer. En omgekeerd. Particulier en openbaar vervoer vullen elkaar aan. Per voorgenomen verplaatsing kan ieder het gewenste vervoermiddel zelf kiezen. Deze vrije keuze heeft direct effect op de belangen van natuur en milieu, van de leefbaarheid en van de verkeersveiligheid van anderen. Helaas moet worden erkend dat de verkeersontwikkeling voor deze belangen een bedreiging gaan vormen. Het aandeel van het openbaar vervoer in het totaal van het aantal verplaatsingen is nog gering. Hierdoor kampen openbaar vervoerbedrijven met (grote) tekorten. Maatregelen in de sfeer van efficiency en dienstverlening kunnen bijdragen deze tekorten te verminderen. Verkeers-technische ingrepen, alléén om de voorgestane vrije keus ten voordele van het gebruik van het openbaar vervoer te beïnvloeden, zullen geen aanvaardbare oplossing geven.

Het goederenvervoer heeft als economische bedrijfstak een eigen betekenis. Het vormt een onmisbare schakel tussen productie en consumptie. De ruimtelijke ontwikkeling binnen en ook over onze grenzen heeft sterk tot een groeiende betekenis van de mobiliteit bijgedragen. De voorwaarden bij grensoverschrijding verstoren echter deze mobiliteit al te vaak.

Het goederenvervoer omvat trouwens diverse vervoerstechnieken: over de weg, via zee- en waterwegen, door de lucht en per rail. Nederland heeft internationaal gezien een knooppuntfunctie. die van grote economische betekenis is. Uiteraard levert een aantal vormen van goederenvervoer gelijke problemen voor natuur en milieu, voor het energieverbruik en voor de veiligheid als het personenvervoer. Een evenwichtig afwegen van belangen is hierbij een vereiste voor goed bestuur.

84 Artikelen

1.a. Teneinde samenhang in het beleid met betrekking tot het personenvervoer te versterken, wordt het gehele personenvervoer in een Wet geregeld. Het doel van die Wet is in de eerste plaats een maatschappelijk verantwoord aandeel van de onderscheiden vervoerswijzen te verkrijgen door het vaststellen van de randvoorwaarden - verband houdend met leefbaarheid, verkeersveiligheid, verblijfsveiligheid, milieu - waarbinnen elke verkeersdeelnemer per verplaatsing zijn vervoermiddelen kan kiezen. Voorts geeft de Wet regels voor de verhouding tussen enerzijds vervoerbedrijven onderling en anderzijds voor de verhouding tussen vervoerbedrijven en overheid.

b. Bedrijven. die openbaar vervoer verrichten en daarvoor een rijksbijdrage ontvangen, krijgen eigen bedrijfseconomische verantwoordelijkheid via op

objectieve normeringen gebaseerde taakstellende begrotingen met een egalisatieperiode.

2 Met name de relatie met goede openbaar-vervoer-verbindingen moet het voor de autobezitter aantrekkelijk worden om met het openbaar vervoer te reizen. Een variabilisering van de autokosten, waaronder wordt verstaan het autobezit minder belasten en het autogebruik meer, zal hiertoe bijdragen. Deze dient te worden afgestemd op de internationale verhoudingen in het algemeen en op de situatie in buurlanden in het bijzonder.

3 Ten behoeve van een goede en vlotte doorstroming van openbaar vervoer en van particulier vervoer wordt prioriteit gegeven aan opheffing van infrastructurele knelpunten. Voor wat betreft het openbaar vervoer geldt dit met name de spoorwegen. De toewijzing van financiële middelen wordt hierop toegespitst.

4 Voor de aanleg en het beheer van vaar(wegen) worden ook de lagere overheden de benodigde -middelen ter beschikking gesteld. Met lagere overheden worden duidelijke regelen overeengekomen met betrekking tot het rijks- en provinciaal (vaar)wegennet.

5 Bij de voorbereiding van verkeerscirculatieplannen wordt, naast de inbreng van alle andere betrokkenen, met nadruk ook die van organisaties op het gebied van de verkeersveiligheid gevraagd.

Er wordt zoveel mogelijk bevorderd, dat het doorgaand verkeer om de woonkernen wordt geleid.

6 Het gebruik van de fiets dient te worden gestimuleerd o.a. door het bevorderen van het tot stand komen van bewaakte fietsstallingen. Met name in verkeersintensieve gebieden is behoefte aan veilige fietsroutes, waarvan het gebruik niet belemmerd wordt door rijdende of geparkeerde auto's. Indien budgettair mogelijk zullen hiertoe de lagere overheden financiële middelen ter beschikking worden gesteld.

7 Bevorderd wordt dat openbaar-vervoersvoorzieningen toegankelijk worden voor ouderen en gehandicapten in onze samenleving. Bevorderd wordt dat openbare vervoersvoorzieningen verblijfsveilig worden door de gebruikers. Deze criteria gelden in het bijzonder de kwaliteit en de -plaats van wachtgelegenheden (abri's).

8 Een meer verantwoord verkeersgedrag wordt bevorderd. Aan algemene verkeerseducatie op dit terrein wordt prioriteit gegeven, terwijl een verplichte educatie van diegenen, die zich bij herhaling schuldig maken aan verkeersovertredingen, wordt ingevoerd.

9 Bij het treffen van verkeersvoorzieningen wordt steeds overwogen hoe deze zich verhouden tot de veiligheid van gehandicapten, kinderen en ouderen.

10 Het goederenvervoersbeleid stelt randvoorwaarden aan de toetreding tot de bedrijfstak. De vergunningverleningsprocedure wordt vereenvoudigd. Nauwlettend wordt erop toegezien dat wettelijke voorschriften in de bedrijfstak worden gehandhaafd.

11.a. In EG-verband zal in het goederenverkeer te water, over de weg, per spoor en door de lucht - in overleg met de organisaties werkzaam in de bedrijfstak - een gemeenschappelijk vervoersbeleid tot stand moeten komen. Een en ander met als uitgangspunt zoveel mogelijk gelijke start- en concurrentievoorwaarden, zowel binnen als tussen de verschillende vervoerstechnieken. Daarbij dient speciale aandacht te worden geschonken aan de lange internationale trajecten per spoor en te water alsmede aan het gecombineerde vervoer.

b. Ten aanzien van de belemmeringen voor transitoverkeer voor het wegvervoer wordt op een zo kort mogelijke termijn een Europese oplossing nagestreefd.

c. Zolang er in de binnenvaart geen effectief internationaal beleid kan worden gerealiseerd, worden thans erkende toerbeurtstelsels gehandhaafd en waar nodig verbeterd.

d. Bij het treffen van sociale regelingen in de binnenvaart zal ook worden gelet op nationale en internationale concurrentieverhoudingen en mede rekening worden gehouden met het eigen karakter van de bedrijfstak.

e. Invoering van 6-baksduwvaart geschiedt alleen na uiterst zorgvuldige afweging van alle belangen ter zake. De veiligheid in en van het scheepvaartverkeer op de grote rivieren heeft hierbij prioriteit.

12 In het kader van Eurocontrol wordt de nationale luchtverkeersleiding overgedragen aan Beek (L.) zonder dat dit mag leiden tot noemenswaard hogere kosten.